

KÜRESEL DİYALOG

11.3

1 yılda pek çok dilde 3 sayı

Nancy Fraser ile
Sosyoloji Üzerine

Armin Thurnher

Teorik
Perspektifler

Michael Fine
G. Günter Voss

Çalışma
ve Emek

Rafia Kazim, Chris Tilly,
Brigitte Aulenbacher, Aranka Vanessa Benazha,
Helma Lutz, Veronika Prieler, Karin Schwiter,
Jennifer Steiner, Ruth Castel-Branco,
Sarah Cook, Hannah Dawson,
Edward Webster, Sandiswa Mapukata,
Shafee Verachia, Kelle Howson,
Patrick Feuerstein, Funda Ustek-Spilda,
Alessio Bertolini, Hannah Johnston
ve Mark Graham

Antroposen:
Eleştirel Karşılaşmalar

Ariel Salleh
Shoko Yoneyama
Gaia Giuliani
Ulrich Brand
Markus Wissen
Jason W. Moore

Mağrip Sosyolojisi

Mounir Saidani
Mohammad Eltobuli
Hassan Remaoun

Serbest Bölüm

- > Covid ile Mücadelede Eşitsizliklere Değınmek
- > Kuhn Felsefesinde İbn Haldun Paradigması
- > Brezilya'da Toplumsal Tahayyül ve Hukuk Sosyolojisi

BÜLTEN

International
Sociological
Association
ISA

CİLT 11 / SAYI 3 / ARALIK 2021
<https://globaldialogue.isa-sociology.org/>

KD

> Editörden

Iklım değişikliği ve ekolojik felaketler, güvencesiz çalışma, kötü çalışma koşulları ve yoksulluk, dünyanın dört bir yanındaki ekonomik ve sosyal eşişsizlikler – bunlar günümüzün acil meselelerinden bazıları. Sosyolojik tartışmalar içinde modernite ve kapitalizme dair olduğu kadar, gelişme ve büyüme fikirlerinin ve ekonomik sistemin ekolojik ve toplumsal yeniden üretimi nasıl tehlikeye attığına dair de kapsamlı düşünceler buluyoruz. *Küresel Diyalog*'un bu sayısı, insan-doğa ilişkilerinin ve ekonomik ilkelerin hakim kavramlarının neden olduğu sorunların analizine odaklanıyor; bu sorunları çalışma, emek ve dünyanın farklı yerlerindeki yaşam biçimleriyle ilişkili olarak ele alıyor. Bazı makaleler klasiklere dönerken, diğerleri bu meselelerin gelecekte taşıyacakları öneme dair yeni boyutları analiz etmeyi veya güncel gelişmelerin önemli teşhisleri üzerine düşünmeyi amaçlıyor.

Bu sayı Avusturya'nın ileri gelen gazetecilerinden Armin Thurnher'in ünlü Amerikalı filozof ve eleştirel kuramcı Nancy Fraser'la yaptığı söyleşiyle başlıyor. Fraser, solda yaşadığı hayat deneyimleri üzerine düşünüyor, ağdaş kapitalizm analizini sunuyor ve pandeminin yaşamın toplumsal ve ekolojik temellerini yok eden ve aşındıran bir ekonominin sonucu olarak görölmesi gerektiğini gösteriyor.

Teorik bölümde Michael Fine bakımın ve bakım işinin süregelen piyasalaşmasını, bunların yönetim biçimlerini ve kötü çalışma koşulları ve yetersiz bakım sunumu bağlamındaki etkilerini analiz ediyor. Pandemi ve özellikle de bakım evlerinde gerçekleşen salgın kaynaklı ölümler bu tür bir piyasa toplumunun yok edici eğilimlerini gösteriyor. G. Günter Voss, felsefe klasikleri ve modern klasiklerinden, siyaset bilimi ve sosyal bilimden yola çıkarak çalışma ve emek üzerine önemli bir tartışma sunuyor. Bunun yanı sıra, makalesi ücretli ve ücretsiz çalışma ve emeğin karmaşık etkileşimine ve toplumsal yaşam için önemlerine ışık tutuyor.

İlk sempozyum, çalışma ve emek üzerine düşünmeyi teorik düşünceleri ve ampirik bulguları birleştirerek devam ettiriyor. Dünya etrafında bir seyahate davet ediyor, farklı çalışma ve emek biçimlerini inceliyor ve bunların çalışma koşullarını analiz ediyor. Rafia Kazim pandeminin Hindistan'daki göçmen işileir nasıl etkilediğini gösterirken, Chris Tilly küresel bir olgu olan güvencesiz ve kayıtdış çalışma üzerine düşünüyor. Avusturya, Almanya ve İsviçre'den karşılaştırmalı bir çalışma, yatılı bakım hizmeti sunumunun farklı biçimlerini anlatı-

yor. Güney Afrika ve Birleşik Krallık'tan araştırmacılar dijital çalışmaya odaklanarak algoritmaların işlevini ve etkisini, Küresel Güney'de platform çalışmanın geçerliliğini, gelecek perspektifleri ve çevrimiçi ęig ekonomisini ve "bulut işçilerin" güvenliğini tartışıyor.

İkinci sempozyum Antroposen kavramı etrafında eleştirel bir tartışma yürütüyor. Bazı katılımcılar bu konuda kendi perspektiflerini güncellerken, diğerleri kavramın daha eleştirel bir biçimde incelenmesini öneriyor. Sempozyumdaki tüm katkılar, insanlar ve (insan olmayan) doğa arasındaki hiyerarşik ilişki üzerine eleştirel düşünceler sunuyor ve güncel sosyolojik tartışma içinden geniş bir yelpazede konular üzerine tartışıyor. Ariel Salleh modern doğa kavramını ve tahakkümün kapitalist ve ataerkil biçimini eleştiriyor, bunları eko-sosyalist, eko-feminist fikirlerle ve toplumsal hareketlerden yaklaşımlarla karşı karşıya getiriyor. Farklı araştırma hatlarından gelen Shoko Yoneyama ve Gaia Giuliani, Antroposen'in güncel teşhislerine odaklanırken sınırlarını ortaya koyuyor ve farklı yaklaşımların insan doğa-ilişkilerini yeniden tanımlama potansiyellerini tartışıyor. Ulrich Brand ve Markus Wissen "emperyal yaşama biçiminin" ve ilgili emek ve doğa sömürü biçimlerinin nasıl hegemonik hale gelebileceğini inceliyor. Benzer bir bakış açısından gelen Jason W. Moore'un makalesi, Antroposen kavramını ideolojik olduğunu ileri sürerek çürütüyor ve bunun yerine Kapitalosenin jeotarihsel bir analizini yapmayı öneriyor.

Sosyolojinin gelişmesi üzerine düşünceler de bu sempozyumlar kadar önemli. Mounir Saidani Mağrib bölgesinden sosyologlardan makaleler derledi. Cezayir, Tunus ve Libya'dan perspektifleri bir araya getiren bölümde yazarlar, bölgedeki bilimsel topluluk, araştırma ve öğretim, profesyonel ve kamusal (olmayan) sosyoloji üzerine katkılar sundular.

Son olarak, 'Serbest Bölüm' Zambia'da pandemi sırasındaki taban faaliyetlerine dair bir analiz, Ibn Haldun'un yeni bilim paradigması üzerine bir tartışma ve Brezilya hukuk sosyolojisi bağlamında tahayyül kavramı üzerine düşünceler sunuyor. ■

Brigitte Aulenbacher ve Klaus Dörre,
Küresel Diyalog editörleri

- > **Küresel Diyalog pek çok dilde yayınlanmaktadır. Küresel Diyalog'un tüm sayılarına [internet sitesinden](#) ulaşılabilmektedir.**
- > **Yayımlanması istenen yazılar globaldialogue.isa@gmail.com adresine gönderilmelidir.**

> Yayın Kurulu

Editörler: Brigitte Aulenbacher, Klaus Dörre.

Yardımcı Editörler: Johanna Grubner, Christine Schickert.

Yardımcı Editör: Aparna Sundar.

Yönetici Editörler: Lola Busuttill, August Bagà.

Danışman: Michael Burawoy.

Medya Danışmanı: Juan Lejárraga.

Danışman Editörler:

Sari Hanafi, Geoffrey Pleyers, Filomin Gutierrez, Eloísa Martín, Sawako Shirahase, Izabela Barlinska, Tova Benski, Chih-Jou Jay Chen, Jan Fritz, Koichi Hasegawa, Hiroshi Ishida, Grace Khunou, Allison Loconto, Susan McDaniel, Elina Oinas, Laura Oso Casas, Bandana Purkayastha, Rhoda Reddock, Mounir Saidani, Ayse Saktanber, Celi Scalón, Nazanin Shahrokni.

Bölge Editörleri

Arap Dünyası: (Tunus) Mounir Saidani, Fatima Radhouani, Habib Haj Salem; (Cezayir) Souraya Mouloudji Garroudj; (Fas) Abdelhadi Al Halhouli; (Lübnan) Sari Hanafi.

Arjantin: Magdalena Lemus, Juan Parcio, Martín Urtasun.

Bangladeş: Habibul Khondker, Khairul Chowdhury, Mohammad Jasim Uddin, Bijoy Krishna Banik, Sebak Kumar Saha, Sabina Sharmin, Abdur Rashid, M. Omar Faruque, Mohammed Jahirul Islam, Sarker Sohel Rana, Shahidul Islam, A.B.M. Najmus Sakib, Eashrat Jahan Eyemoon, Helal Uddin, Masudur Rahman, Syka Parvin, Yasmin Sultana, Ruma Parvin, Ekramul Kabir Rana, Sharmin Akter Shapla, Md. Shahin Aktar.

Brezilya: Gustavo Taniguti, Angelo Martins Junior, Andreza Galli, Dmitri Cerboncini Fernandes, Gustavo Dias, José Guirado Neto, Jéssica Mazzini Mendes.

Fransa/İspanya: Lola Busuttill.

Hindistan: Rashmi Jain, Manish Yadav, Rakesh Rana, Sandeep Meel.

Endonezya: Kamanto Sunarto, Hari Nugroho, Lucia Ratih Kusumadewi, Fina Itiyati, Indera Ratna Irawati Pattinasarany, Benedictus Hari Juliawan, Mohamad Shohibuddin, Dominggus Elcid Li, Antonius Ario Seto Hardjana, Diana Teresa Pakasi, Nurul Aini, Geger Riyanto, Aditya Pradana Setiadi.

İran: Reyhaneh Javadi, Niayesh Dolati, Abbas Shahrabi, Sayyed Muhamad Mutallebi.

Kazakistan: Aigul Zabirowa, Bayan Smagambet, Adil Rodionov, Almash Tlespayeva, Kuanysh Tel, Almagul Mussina, Aknur Imankul, Madiyar Aldiyarov.

Romanya: Raluca Popescu, Raisa-Gabriela Zamfirescu, Iulian Gabor, Monica Georgescu, Ioana Ianuş, Bianca Mihăilă, Maria Stoicescu.

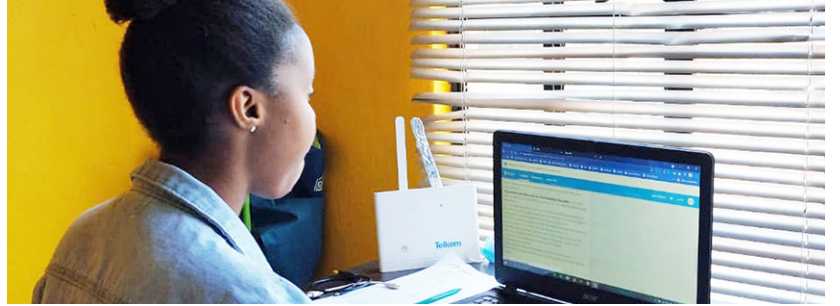
Rusya: Elena Zdravomyslova, Anastasia Daur, Daria Kholodova.

Tayvan: Wan-Ju Lee, Tao-Yung Lu, Tsung-Jen Hung, Yu-Chia Chen, Yu-Wen Liao, Po-Shung Hong, Kerk Zhi Hao, Yi-Shuo Huang, Chung-Wei Huang.

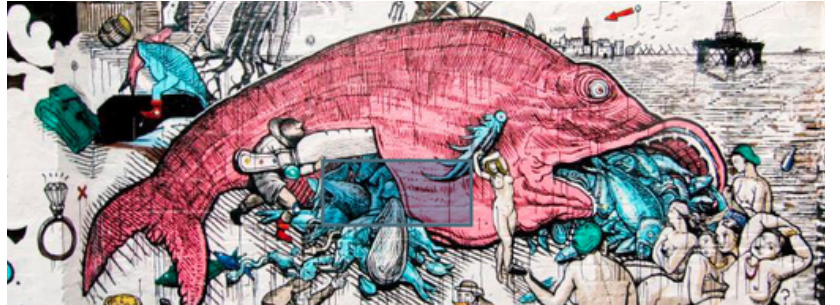
Türkiye: Gül Çorbacıoğlu, Irmak Evren.

Armin Thumher ile yaptığı söyleşide **Nancy Fraser**, sol deneyiminden hareketle günümüz kapitalizmine dair analizlerini paylaşmakta ve pandeminin neden yaşamın sosyal ve ekolojik temellerini erozyona uğrattığına götüren ekonominin etkisi altında olduğunu açıklamaktadır.

Bu sempozyum, teorik düşünceler ve ampirik bulguları birleştirerek dünya etrafında farklı **çalışma ve emek** biçimlerinin bir analizini sunuyor.

Çok tartışılan **Antroposen** kavramı burada teorik öncülleriyle ilişkilendirilerek ve çok farklı perspektiflerden eleştirel bir incelemeye tabi tutularak ele alınıyor.

Küresel Diyalog, SAGE Yayınları'nın cömert bağışı ile hazırlanmaktadır.

> Bu Sayıda

Editörden

2

> SOSYOLOJİ ÜZERİNE

Kapitalist İrrasyonelitenin Kusursuz Fırtınası Olarak Pandemi
Nancy Fraser ile Söyleşi

Armin Thurnher, Avusturya

5

> TEORİK PERSPEKTİFLER

Pandemi Sürecinde Huzurevlerindeki Ölümler

Michael Fine, Avustralya

9

Çağdaş Bir Çalışma Teorisine Doğru

G. Günter Voss, Almanya

12

> ÇALIŞMA VE EMEK

COVID-19 ve Hindistan'ın Göçmen İşçileri

Rafia Kazim, Hindistan

16

Küresel Bağlamda Kayıt Dışı ve Güvencesiz Çalışma

Chris Tilly, ABD

18

Avusturya, Almanya ve İsviçre'de Bakım Tartışmaları

Brigitte Aulenbacher ve Veronika Prieler, Avusturya;

Aranka Vanessa Benazha ve Helma Lutz, Almanya;

Karin Schwiter ve Jennifer Steiner, İsviçre

20

Dijital Çağda Çalışmanın Geleceği

**Ruth Castel-Branco, Sarah Cook, Hannah Dawson,
ve Edward Webster, Güney Afrika**

22

Algoritmik Kontrolü Çözümlemek

**Sandiswa Mapukata, Shafee Verachia, ve Edward
Webster, Güney Afrika**

24

Çevrimiçi Emek Platformları: Hesap Verme Yükümlülüğü
Olmayan bir Güç mü?

**Kelle Howson, Funda Ustek-Spilda, Alessio Bertolini
ve Mark Graham, Birleşik Krallık; Patrick**

Feuerstein, Almanya; Hannah Johnston, ABD

26

> ANTROPOSEN: ELEŞTİREL KARŞILAŞMALAR

Emek ve Epistemoloji olarak Tutmak

Ariel Salleh, Güney Afrika

28

Miyazaki Animesi: Antroposen için Animizm

Shoko Yoneyama, Avustralya

30

Antroposen ve Hoşnutsuzlukları

Gaia Giuliani, Portekiz

32

Emperyal Yaşam Biçimi ve Kapitalist Hegemonya

Ulrich Brand ve Markus Wissen, Almanya

34

Antroposeni Düşünmemek:

Kapitalosende İnsan ve Doğa

Jason W. Moore, ABD

36

> MAĞRİP SOSYOLOJİSİ

Mağrip'te Sosyoloji: Tarih ve Perspektifler

Mounir Saidani, Tunus

38

Libya'da Sosyoloji

Mohammad Eltobuli, Libya

39

Cezayir'de Sosyoloji: Eğitimi, Kullanımı ve Konumu

Hassan Remaoun, Cezayir

41

Tunus Sosyolojisi: Üç Boyutlu Krizle Karşı Karşıya

Mounir Saidani, Tunus

43

> SERBEST BÖLÜM

Covid ile Mücadelede Eşitsizliklere Değinmek

Wilma S. Nchito, Zambiya

45

Kuhn Felsefesinde İbn Haldun Paradigması

Mahmoud Dhaouadi, Tunus

47

Brezilya'da Toplumsal Tahayyül ve Hukuk Sosyolojisi

Francisco Bedê ve Gabriel S. Cerqueira, Brezilya

49

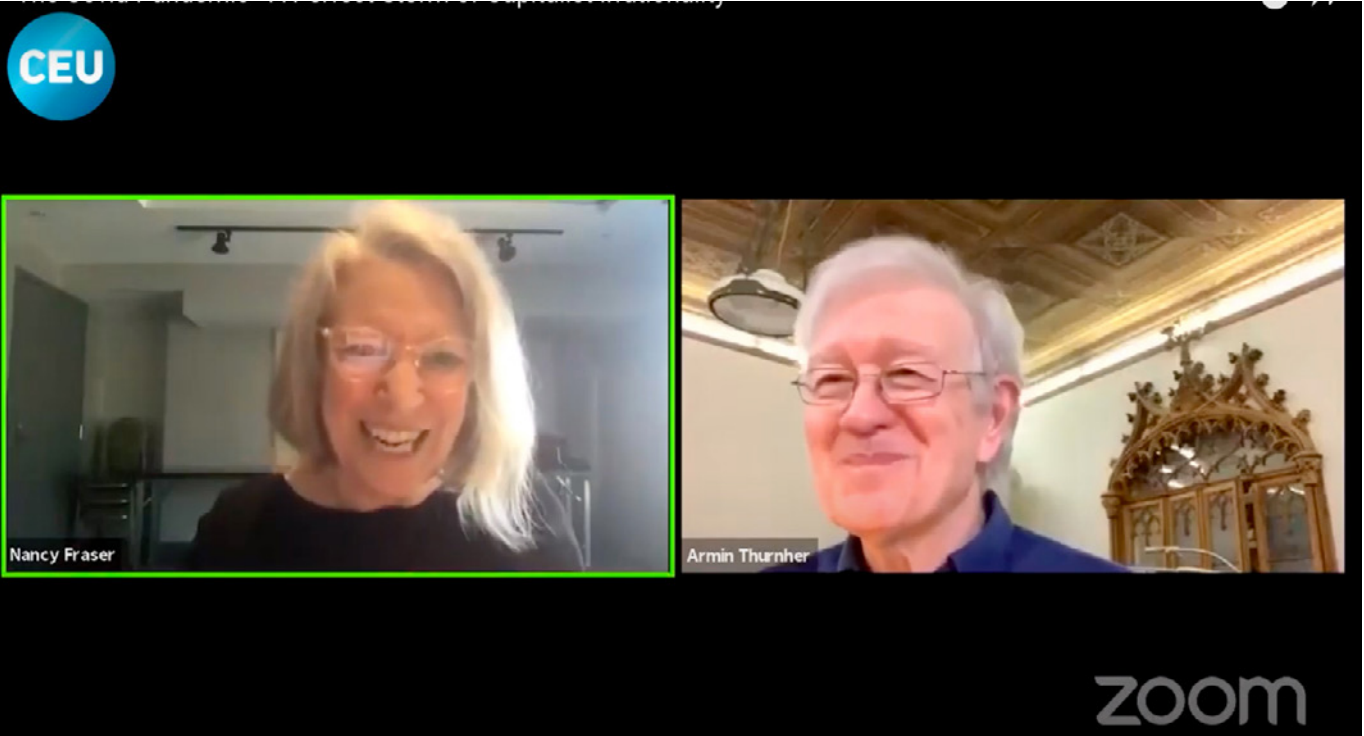
“Yalnızca bakım, öz bakım ve Yeryüzü bakımı üçlüsüyle, insan yaşamına, insan olmayanın yaşamına ve yaşamayana karşı insan sorumluluğu bir siyasi değer haline gelir”

Gaia Giuliani

> Kapitalist İrrasyonalitenin Kusursuz Fırtınası Olarak Pandemi

Nancy Fraser ile Söyleşi

2021 Karl Polanyi Misafir Öğretim Üyesi Nancy Fraser, Armin Thurnher ile Zoom üzerinden bir söyleşi gerçekleştirdi.

2021 yılının Mayıs ayında, ünlü felsefeci, eleştirel kuramcı ve New School Toplumsal Araştırmalar Bölümü'nde Henry A. ve Louise Loeb Siyaset ve Sosyal Bilimler Profesörü olan **Nancy Fraser**, Avusturya'nın önde gelen haftalık yayınlarından biri olan *Falter*'ın kurucusu ve yayıncısı **Armin Thurnher** ile bir açık oturumda bir araya geldi. İlk Karl Polanyi Misafir Öğretim Üyesi olan Nancy Fraser, City of Vienna, Orta Avrupa Üniversitesi, Viyana Üniversitesi, Viyana Ekonomi ve İşletme Üniversitesi, Viyana İşçi Odası ile Uluslararası Karl Polanyi Derneği'nin ev sahipliğini yaptığı panelde, köşe yazarı Armin Thurnher ile günümüzün önemli meselelerinden bahsettiler. Küresel Diyalog için yapılan bu söyleşi, Nancy Fraser'ın solla olan biyografik deneyimlerini ve kapitalizm ile pandemi hakkındaki analizlerine yer vermektedir.

AT: Nancy Fraser, Amerikalı bir siyaset felsefecisi nasıl sosyalist olur? Bilindiği gibi, siz de '68-kuşağının bir üyesiniz ancak bu kuşaktan çok sosyalist çıkmadınız. Bu nasıl oldu?

NF: O dönem Jim Crow şehri olan, kanunlar nezdinde ırk ayrımının yapıldığı Maryland, Baltimore'da büyüdüm. Küçükken, her ne kadar bazı şeyler garip gelse de ve ben bir şeylerin yanlış gittiğini hissetsem de, bu sistemi normal

karşıliyordum. Medeni haklar hareketinin ortaya çıkmasıyla, ayrımcılığa karşı mücadele birden bire çocukluğumu ve ailevi koşullarımı yeniden sorgulamama neden oldu. Ebeveynlerim tam bir Franklin Roosevelt taraftarı liberalerdi, ancak sonradan fark ettim ki, ailem savundukları değerlere göre yaşamıyordu. Asi gençliğin tüm sinirini siyasi alana yönelttim- ilk önce medeni haklar mücadelesi, sonra da Vietnam Savaşı- karşıtı mücadele, ve oradan da kendi kuşağımın geçtiği yollardan geçtim, SDS (Demokratik bir

>>

Toplum için Öğrenci Hareketi), feminizm ve böyle devam etti.

Nasıl sosyalist olduğumla ilgili kısa bir anekdot anlatmak isterim. Vietnam Savaşı'nda asker çağrısına direniş hareketine katıldım. Genç Amerikalı erkekleri, celpelerini yakmaları ve orduya katılmamaları için destekledik. Böyle bir radikal atmosferde, Vietnam'daki Budist keşişlerin savaşı protesto etmek için kendilerini yaktıklarına dair hazırlanan rapora saplantı derecesinde ilgi duymaya başladım. Size o zamanlarda ne kadar çılgınca şeyler yaşandığını örneklemek adına şunu anlatmak isterim, genç bir üniversite öğrencisiydim ve kendime sürekli şunları tekrarlayarak etrafta dolaşıyordum: Eğer gerçekten savaş karşıtıysan, kendini yakmamayı nasıl gerekçelendiriyorsun? Şanslıydım ki, bazı Troçkistler ile tanıştım ve onlar da bana, bak, başka bir yol daha var dediler (*gülüştüler*). İşte böyle sosyalist oldum ve SDS'nin sosyalist kanadında yer aldım.

Daha sonra, Amerika'da yakın zamanda sosyalist bir devrimin olabileceğine dair özgün fikrimin bir illüzyon olduğunu anladım. Ancak, o zamandan bugüne kadar Yeni Sol'un değerleri ve ruhu benim için hala heyecan vericidir. Temel ahlaki sezgilerim ve siyasi bağlılığım da bir değişim olmadı. Daha bilgili biri olduğumu umut ediyor ve bu sezgilerin ve bakış açılarının nasıl geliştirileceğine dair çok şey öğrendiğimi düşünüyorum. Fakat, '68 ruhu benim için büyük önem taşımaktadır.

AT: Üniversitedeyken hangi hocalarınızdan ve fikirlerden etkilendiniz?

NF: İlk önce, seçkin bir kadın üniversitesi olan Bryn Mawr Üniversitesi'ne gittim ve orada klasikler, Yunanca ve Latince üzerine eğitim aldım. *İlyada*'nın da çevirisini yapan büyük şair Richmond Latimore benim hocamdı- bu okula özellikle onunla çalışabilmek için gitmiştim. Akabinde, felsefeye geçiş yaptım, o sıralar halen eğitimi aldığım dilbilimin yanı sıra felsefe beni etkisi altına almıştı. Ancak, altmışlı yıllarda aldığım klasik eğitimin o döneme uygun olmadığını düşünmeye başlamıştım. Aktivist tarafım ağır bastı. Şu iki tutkumla mücadele içindeydim: siyasi ve entelektüel. Her iki tutkuma gerektiği gibi yaklaşmama yardımcı olan ve şimdi de New School'da beraber çalıştığım hocam Richard J. Bernstein benim için çok önemlidir. Benim Frankfurt Okulu ile tanışmama vesile olmuştur. Bu geleneğe dair okuduğum ilk kitap Herbert Marcuse'un *Tek Boyutlu Adam*'ı olmuş, bana içinde yaşadığımız toplumda dünyayı anlamamızı sağlayan klişelerin, durumlara açıklık getirmek yerine mistifikasyondan ibaret olduğunu göstermiştir.

AT: Karl Polanyi'nin biyografinizdeki yeri nedir? Bir tarihçi olarak mı onu ilgi çekici buldunuz yoksa çoğu kişinin hakim ideolojisinden haberdar olmadığı Hayek'in karşıtı olduğu için mi ilgi duydunuz?

NF: Polanyi ile tanışmam Bryn Mawr yıllarıma dayanır. *Büyük Dönüşüm* kitabını siyaset bilimi dersi için okumuştum. Ancak o zamanlar, benim üzerimde bir etkisi olduğunu söyleyemem, çünkü o dönem ben Marx üzerine yo-

ğunlaşmıştım ve Polanyi'nin de bu karşılaştırmada sönük kaldığını düşünüyordum. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Polanyi'yi tekrar okudum ve işte o zaman onun ne kadar muhteşem bir fikir insanı olduğunu fark ettim, ve kitabının da ne kadar değerli bir hazine olduğunu keşfettim. Böylece, onun üzerine dersler vermeye başladım. Onu tekrar okurken ve şimdi de derslerimde yer verirken, benim üzerindeki etkisini yok saymam mümkün değil. Ve, dünya görüşümün "iki Karl arasında", Marx ve Polanyi, oluştuğunu düşünmeye başladım, her ikisinin de harika görüşleri aynı zamanda da göz ardı ettikleri belli noktalar var. Ben de bu iki Karl'ın görüşlerini tek ve bütüncül bir çerçevede toplayarak, kör noktaları da açıklığa kavuşturabileceğim bir proje oluşturdum. Aslında, bu tam olarak doğru değil. Üzerinde çalıştığım sadece bu iki Karl değildi, "iki Karl ve dahası" idi, "daha" feminist kuram, ekolojik kuram, sömürgecilik karşıtı ve emperyalizm karşıtı kuramı simgelemekte- bunlar ne Marx'ın ne de Polanyi'nin çalışmalarında vardı.

AT: Biraz da pandemiden konuşalım. Pandemiye genellikle doğal bir afet olarak görüyoruz, sanki insanların hiçbir dahlinin olmadığı öngörülemez bir durummuş gibi ele alıyoruz. Yakında çıkacak olan kitabınızda yer alan ilgili bölümü okuduktan sonra konuya daha farklı bakmaya başladım. Bunun ayrıntılarına inelim.

NF: *Cannibal Capitalism* [Yamyam Kapitalizm] kitabının büyük bir bölümü Covid'den önce yazılmıştı, fakat kitapta "Kapitalist irrasyonelite ve adaletsizliğin kusursuz fırtınası" başlıklı bir epilog bulunuyordu. Pandemiye, kapitalizme dair tüm irrasyonelite ve adaletsizliklerin birleştiği bir nokta olarak görüyorum. Başlangıçta, ben de sizinle virüsün bir doğal felaket olduğu görüşünü paylaşıyordum. Ancak, virüsün epidemiyolojistlerin zoonotik hastalık olarak nitelediği, diğer türlerden insanlara bulaştığını öğrendim. COVID-19'a yol açan virüs, insanlardan uzakta mağaralarında yaşayan yarasalardan bulaşmaktadır. Uzun bir süre, hiç kimse için bir tehdit oluşturmamışlardı. Fakat, bu yarasaların aracı türlerle ve bu araçların da bizimle etkileşime geçmelerine yol açan durumlar ortaya çıkmış olmalıydı. Biz de bu yolla virüsten etkilenmiş oluyorduk. Dolayısıyla, asıl soru şu: Önceleri birbirinden uzak olan bu türleri yakınlaştıran yeni durumları ne yarattı? Aslında, iki şey söz konusuydu: küresel ısınma ve tropik bölgelerin ormansızlaşması, bu iki durum türlerin kitleler halinde göç etmesine neden olarak, soyları tükenme tehlikesinde olan ya da kendine uygun yaşam koşulları bulamayan türlerin kendilerini kurtarmak için yeni habitat arayışlarına yön verdi. Bunun sonucunda, yeni yer arayan bu organizmalar, hiç etkileşimde bulunmadığı türlerle karşılaşmış oldu. Ve presto: yeni bir zoonotik virüs transferi gerçekleşti. Bu, ayrıca, SARS ve MERS gibi daha önceki koronavirüs türlerinin yanı sıra Ebola ve AIDS ile aynı dinamiğe sahipti. SARS, yarasalardan misk kedilerine oradan da insanlara geçiyordu. MERS, yarasalardan develere onlardan da insanlara bulaşıyordu. Her ne kadar bilim bu konuda kesin bir şey söylemese de, COVID-19'un da karıncayıyen ya da diğer aracı türlerden bulaşması muhtemeldir. Her koşulda, bu durumu küresel ısınma ve tropik bölgeler-

deki ormansızlaşma tetiklemişti. Peki, bunun altında yatan gerçek neydi? Kapitalizm. Bu sistem, atmosferi sera gazına boğarak yarattığımız küresel ısınmaya neden olmuştur. Ve bu sistem, madencilik ve hayvancılık için yağmur ormanlarının yok edilmesine ön ayak olmuştur. COVID-19 kapitalizmin çocuğudur. Ve karşı karşıya kalacağımız son pandemi de değildir. Çünkü, bu durumu yaratan koşullar halen varlığını sürdürmektedir. Doğanın dengesi kapitalizm yüzünden bozulmuştur.

AT: Kapitalizm aynı zamanda şaşırtıcı bir biçimde aşılarda geliştirilmesini de sağladı. Ve, krizde fazlasıyla yaratıcı oldu. Diğer yünden kapitalizme dair bu noktayı da dile getirebilir miyiz?

NF: Evet ve hayır. Bireysel tedavi özelinde sağlık sisteminin üzerinde çok duruyoruz. Ama bunun bir de altyapısal tarafı var, ve pandemi bu yöne ışık tutmuş oldu. Sağlık altyapısını korumanın ne kadar önemli olduğunu göstermiş oldu- aynı şekilde yol ve köprüler ile birlikte fiziki altyapıları korumamız gerektiği gibi. Özel şirketler, sağlık sektörünün dünya üzerindeki hizmetlerinin büyük kısmını kontrol ediyor: iş gücü ve hammadde, makine ve üretim merkezleri, tedarik zinciri ve fikri mülkiyet. Ancak, kamusal mallarla hiç ilgilenmiyorlar. Sadece sonuçla, kârları ve hisse fiyatlarını önemsiyorlar. Bunu açıkça, aşının fikri mülkiyeti konusunda yaşanan mücadelede görüyoruz, söz konusu mücadele, virüsü kontrol altına almak istiyorsak aşının kamusal bir mal olarak dünyanın her yerinde ulaşılabilir olmasını gerektirmektedir. Kamu sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi bu çabanın önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

Şimdi kapitalizm savunusuna değinmek istiyorum. Öncelikle, aşının geliştirilmesine hız kazandıran çalışmaların büyük kısmını kamu sektörü, Amerika Ulusal Sağlık Enstitüsü (NIH) yürütmüştür. Ben yalnızca bu durumun Amerika tarafını biliyorum, ama diğer ülkelerde- kesin olarak Küba, Çin ve Rusya'da - ve belki başka yerlerde de kamu sektörünün katkısı olmuştur. Her şekilde, "Moderna" aşısının ön çalışmalarının büyük bölümü NIH'ta yapılmıştır. Aynı internet örneğinde olduğu gibi. Amerika Savunma Bakanlığı, internetin öncüsü olmuştur. İlk olarak, internet bir kamu malıydı. Daha sonra, elbette, Google, Facebook, Microsoft, Apple ve diğerleri tarafından ele geçirildi. Her iki vakada da görüldüğü üzere, bu teknoloji kamu sektörü tarafından geliştirildi. Dolayısıyla, kapitalizm bu konuda bir övgüyü hak etmemektedir. Bence bilim övgüye layıktır, ve bilim kamu desteğiyle kalkınabilir.

AT: Ancak devlet bir sorunla karşı karşıyadır, neoliberalleşmenin bir kurbanıdır ve kimse devleti sevmez. Çin (Avustralya ve Yeni Zelanda gibi kendilerini izole eden ve katı önlemlere başvuran demokratik devletler de) gibi otoriter devletler pandemiyle mücadelede başarılı oldular. Avrupa'da ise, kişisel özgürlüklerin tehlikede olduğuna dair vurgu kamu sağlığı önlemlerinin önüne geçti.

NF: Bilakis, bu sorun Amerika'da ciddi boyutlara ulaştı. 6 Ocak'ta Amerikan Kongre Binası'nı işgal edenler, Joe Biden'ın başkanlık seçimlerindeki zaferinin resmileştirilmesini önlemek ya da geciktirmek umuduyla, Trump'ın da desteğiyle- "derin devlet" adını verdikleri bir teori ortaya atıldılar. Covid'in inkarı, iklim inkarına benzer bir biçimde, bunun tamamen düzmecedan ibaret olduğu, devlet kontrolünün artırılması gibi çılgın ve tehlikeli komplo teorilerine inanılanlar vardır. Bu fikirler siyasi kültürde, bireyci ve özgürlükçü anlamda köklü bir yere sahiptir. Devlete karşı bu tür bir kuşku, sağcı Trump taraftarı popülist ekosistemle en üst seviyeye ulaşmaktadır. Bir solcu olarak, devletlerin, her şeyden çok Amerika'nın, örneğin Irak'ın işgali ve yaptığı diğer korkunç şeylere yönelik bir sürü itirazım var. Yetkin ve büyük güçlerin boyunduruğu altında olmayan uluslararası kuruluşlara güvenmeyi tercih ediyorum. Ne yazık ki, içinde bulunduğumuz durum bundan farklıdır; WHO zayıf olmakla beraber görevini hakkıyla yerine getirmemektedir. Her koşulda, şimdi olduğu gibi, aciliyet gerektiren bir sağlık durumu söz konusuysa, var olan kamu güçlerine riayet etmeliyiz. Ve bunu başarıyla gerçekleştiren ülkeler- sizin de belirttiğiniz gibi ben de Çin örneğini vereceğim- kamu güçlerine görece daha olumlu yaklaşan halklara sahiptir. Kamu gücünün daha demokratik olmasını talep edebilirler ancak çılgın liberter bireyler de değillerdir. Amerika her daim gücü piyasa karşısında meşrulaştırmıştır. Bu ülkede yüz milyon insan hızlı bir şekilde aşılarını almıştır, ama bu yönde ki çaba da aşı tereddüdü ve aşı direnişiyle sekteye uğramıştır. Bu şartlar altında, aşı pasaportunu destekliyorum. Bir basketbol maçına ya da tiyatroya gitmek istediğinizde, aşı olduğunuza dair bir kanıt göstermeniz- ya da geçerli bir tıbbi muafiyetiniz olduğunu belgelemeniz gerekmektedir. Bu belki de bireysel özgürlüklerin ihlali olarak görülebilir. Ancak, doğru teşvikleri yapmanız gereken durumlar da vardır. Eğer restoranlarda sigara içilmesini yasaklamak ve emniyet kemeri takmayan sürücülere ceza vermek doğrudur, kapalı alanlardaki toplanmalarda aşı karıştırlarının bulunmamasını sağlamak da bir o kadar doğrudur.

AT: Kontrol altına alınamayan, devlet-karşıtı ve kamusal iletişimi-karşıtı, mesela, yeni sosyal medyanın küresel bir güç olduğu bu durumda, rıza üretimi karşısında memnuniyetsizliğin ya da rıza göstermemenin üretimini nasıl açıklarsınız?

NF: Bizim memnuniyetsizlik ürettiğimizi söyleyemem. Onun yerine, kapitalizmin memnuniyetsizlik ürettiğini söyleyebilirim. Anı, çok-boyutlu küresel bir krizin içindeyiz, bu tüm toplumsal düzeni etkileyen genel bir krizdir. Covid bunun bir boyutudur, ama diğer boyutlar da söz konusudur: ekonomik, ekolojik, ve siyasi. Bu durumda, toplumsal sistemimizin ve siyasi liderlerimizin bizi yarı yolda bıraktığına dair genel bir kanı vardır. Memnuniyetsizlik her yerde- ve buna hak veriyorum. Sağcı, otoriter-dışlayıcı popülizm bu memnuniyetsizliğin bir ifadesidir- gerçi, gerçek nedenleri ve çözümleri konusunda büyük yanlışlıktır. Memnuniyetsizlik farklı biçimlerde de kendini göstermektedir: sol popülizm

ve Bernie Sanders- tipi hareketler, memnuniyetsizliğin daha rasyonel, umut vadeden, özgürlükçü modelleridir. Dolayısıyla, bir memnuniyetsizlikten bahsedebiliriz. Ancak, şu konuda haklısınız, neoliberal ortodoksiden kopmuş, ortak fikirleri ve tüketimci yaşam tarzlarını meşrulaştıran sosyal medya algoritmaları ve influencerlar gibi oluşumlarla iç içeyiz. Yani, karmaşık bir durumla karşı karşıyayız.

Ne olursa olsun, kendi adıma teori dışında hiçbir şey üretmiyorum. Ve, kendi gerekçeleri, kendi koşulları ve kendi çıkmazları içinde harekete geçmiş farklı yerlerde birbirinden farklı toplumlarda farklı biçimlerde tüm bunları yaşayan insanlar için meseleleri açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacak teoriler üretmeyi umuyorum. İnsanların büyük çoğunluğu gerçekten de hareket geçmiştir ve memnuniyetsizlik içindedir. Bu insanlar, değişim talep etmekte ve nasıl bir değişim istediklerine dair alternatif kavrayışları ve bu değişimin nasıl olacağına yönelik alternatif görüşleri deneyimle-

mektedirler. Ben de bu sürece, memnuniyetsiz olmalarına neden olan sorunların ve bu sorunla hemhal olmalarının köklerinin tek ve aynı şey olduğunu açıklamaya çalışıyorum: kapitalizm, doğayı yerle bir eden, ırksallaştırılmış halkların varlıklarını ve emeklerini ele geçiren, bakım hizmetleri üzerinden karşılıksız fayda sağlayan ve ailelerimizi ve toplumlarımızı ayakta tutmak için harcadığımız enerjiyi tüketen, ve sorunlarımızı çözüme ulaştırmak için ihtiyaç duyduğumuz kamu güçlerinin içini boşaltan bir toplumsal oluşumdur. Tüm bunları kapitalizm, kazara değil, DNA'sı gereği yapmaktadır. Ve dolayısıyla, mesajım şudur: toplumsal sistem haritamıza bir bakın ve memnuniyetsizliğinizin neye karşı olduğunu tespit edin ve bunun diğerlerinin memnuniyetsizliği ile nasıl bir ilişkide olduğunu bulun. Anlayacaksınız ki, tek bir kaynak, tek bir ortak düşman var. Haydi birleşelim ve savaşalım. ■

Nancy Fraser'a ulaşmak için <fraser@earthlink.net>

> Pandemi Sürecinde Huzurevlerindeki Ölümler

Michael Fine, Macquarie Üniversitesi, Avusturalya, ISA üyesi ve Yaşlanma Sosyolojisi (RC11) Araştırma Komitesi eski Başkan Yardımcısı

Huzurevini ziyaret eden bir aile COVID-19 önlemleri gereğince cam bir panelin ardından büyük anneleriyle görüşebiliyor. Nisan 2021. Kamu malı.

CCOVID-19 pandemisi toplumsal karşılığını, mikro anlamda ev içi ve sanal ortamlardaki kişilerarası etkileşimde ve makro düzeyde bakıma yönelik pratikler ve ilişkilerin uluslararası ve ulus-ötesi transferlerinde buldu. Bu düzeylerde gerçekleşen her eylem bakımın biçimlerini anlama ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Bakımın öneminin altını çizen teorik kavrayışlar geliştirmek, son yıllarda sosyal teori ve sosyolojik araştırmalar için giderek önemli hale gelmiştir. 2020-21 yıllarındaki COVID-19 verileri, ulusal yönetimlerin ve uluslararası kurumların bu konuya yönelik attıkları adımların üzüntü verici boyuta ulaştığını göstermektedir. Birkaç ülkenin kamu sağlığı politikaları pandeminin etkisinin azaltılabileceğini gösterirken, çoğu ülke halen pandemiyle boğuşmaktadır.

Pandemi stresi altındaki devlet, tüm nüfusu kapsayan bakım sorumluluklarının halkı desteklemek ve korumak ile onların refahlarını sağlamaktan ibaret olduğunu sanıyordu. Piyasaların pandemiye gerekli karşılığı verememesi ve tamamen çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıyla siyasi liderler, doğaçlama hareket etti ve kısmen devlet yapısını oluşturan anayasal güçler, kurumlar ve sözleşmelerin gerektirdiği ikincil durumları kontrol altına alabildiler.

İki buçuk yüzyıl boyunca, feodalizmden küresel kapitalizm geleceğine geçişi mümkün kılan toplumsal dönüşüm çağında, Polanyi'nin "piyasa toplumları" olarak adlandırdığı sosyal kurumlar tarafından sağlanan karmaşık bir bakım desteği sistemi ortaya çıktı. Son dönemde, günümüz refah kapitalizminin yeniden yapılanmasıyla gelişmiş ekonomilerin güçlerini, bakıma ilişkin hizmet piyasalarını destekleme yönünde kullandıkları görülmektedir. Çocuk bakımından eğitime uzanan bu piyasaların ve farklı biçimlerdeki kısmi-piyasaların işleyişi, engelli desteği ve yaşam boyu tıbbi bakım ile yaşlı bakım ve huzurevi gibi giderek güçlenen ve modern hayatı şekillendiren hizmetlerden oluşmaktadır.

Sosyal teorinin bu süreçte karşılaştığı en önemli zorluk, bilhassa Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi gelişmiş kapitalist ekonomilerin görece etkisiz kalması olmuştur. Bu zengin, gelişmiş ülkeler normalde küresel anlamda yüksek hayat standartlarına sahip zengin nüfuslarının varlığı ile bilinmektedir ancak sözde etkili düzenleyici sistemleri ile mükemmel işleyen sağlık ve refah sistemleri, bu ülkelerin özellikle bu süreçte ne kadar kırılgan olduklarını ortaya koymuştur.

2020 yılında, virüsün yayılması ve sonrasında ortaya çıkan tıbbi tedaviye erişimdeki sorunlar, gelişmiş kapita-

list ekonomilerin salgının etkili bir biçimde kontrol altına alınmasında başarıya ulaşamamalarına neden olmuştur. 2021’de ise, aşı tedariki ve geniş kitlelere ulaştırılmasına yönelik sorunlar, ultra-muhafazakar komplo hareketlerini ve sağlıklı yaşam ile doğal sağlığa inananları tetikleyen aşı şüpheciliği ve karışıklığını beraberinde getirerek, birçok zengin kapitalist refah toplumunu salgının ilk dönemlerinde yaşanan karmaşayla yeniden sınamış.

Pandemiyle beraber çeşitli biçimlerde ortaya çıkan toplumsal düzen ve idareye yönelik sorunlar muhtemelen OECD ülkelerinde, huzurevlerinde kalan yüz binlerce insanın hiç uğruna ölmeleri kadar acı verici olmamıştır. Huzurevleri bu anlamda, bir vaka çalışması olmakta ve pandeminin yerel, ulusal ve küresel düzeylerde bakım desteği ve düzenlemelerine ilişkin çok sayıda problemin tanımlanmasını mümkün kılan bir mikrokozmos oluşturmaktadır.

Bakım teorisi temelinde, Polanyi’nin piyasa toplumlarının oluşumuna yönelik analizindeki iki önerme, bakımın siyasi ve ekonomik boyutlarının teorik bir çerçevede anlaşılmasına ve pandemiye verilecek bir karşılık amacı taşıyacak uluslararası çapta bir araştırma için geliştirilebilir. İlki, bakımın piyasalaştırılması nedeniyle ortaya çıkan yönetim sorunlarını tanımlamada; ikincisi de sağlıkçıların ve pandemide ön saflarda yer alan çalışanların giderek güvencesiz hale gelen meslekleri özelinde, halk sağlığının metalaştırılmasının sonuçları kapsamında ele alınabilir.

> Huzurevinde Ölenler

Koronavirüsün 2020 yılındaki ilk dalgası süresince, ölenlerin sayısına dair veriler güvenilir olmamakla beraber gerçeği yansıtmaktan da hayli uzaktı. Huzurevlerinde yaşanan ölümler, bazı ülkelerde toplam ölüm sayılarına eklenmemişti. 2021 yılının şubat ayında Uluslararası Uzun-Süreli Bakım Politikaları Ağı’nın yayınladığı [veriler](#), pandeminin ilk yılından itibaren güvenilir veri elde edilen 22 ülkede, COVID-19’a bağlı ölümlerin %41’inin huzurevlerinde görüldüğünü belgelemektedir. Avusturalya’da Covid nedeniyle ölümlerin %75’ini huzurevlerinde yaşayanlar oluştururken, bu sayı Güney Kore kaynaklarında yalnızca %8 ile ifade edilmektedir. Ülkelerin verilerine bakıldığında, çoğu ülkede söz konusu sayıların hayli orantısız olduğu izlenmektedir. Kanada’da, Covid sebebiyle ölümlerin %59’unu, Hollanda’da %51’ini, İsveç’te %47’sini Avusturya’da %44’ünü huzurevlerinde yaşayanlar oluşturmaktadır. Amerika’da ise huzurevlerinde toplam 139.699 kişi ölmüştür, bu sayı pandeminin ilk yılındaki toplam ölümlerin %39’unu kapsamaktadır.

Huzurevleri, bakım desteğine ihtiyaç duyan yaşlıların bakımını sağlamak ve korumak adına devlet tarafından finanse edilmekte ve düzenlenmektedir. Salgından korunmak için güvenli bir sığınak olması ve sakinlerini koruma altına alması gereken yerlerdir. Bunun yerine, salgından en çok etkilenen yaş guruplarına virüsün bulaştığı ve açıkça yaşlıları koruması gereken kamu politikalarının başarısızlıkla sonuçlandığı merkezler haline gelmişlerdir. Evde bakım hizmetiyle karşılaştırıldığında huzurevlerinde salgının

önlenmesindeki başarısızlık ne yaşa ne de huzurevlerinde yaşayanların kronik rahatsızlıklarıyla ilgilidir. Huzurevlerinde çalışan sağlıkçıları da suçsuzdur. Her ne kadar salgının her aşamasında belli yerel faktörler rol oynamışsa da, bu ölümlerin küresel anlamdaki varlığı, kamu sağlığının başarısızlığına uğramasının arkasında yatan ortak unsurların görünür kılınması için teorik temelli sosyolojik yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır.

Avusturalya’nın da içinde bulunduğu birçok ülkede, ilericilerin sesleri ölümlerin, kâr uğruna bu yaşlı yurtlarında uygulanan politikaların sonucu olduğunu haykırmaktadır. Bazı ülkelerde, bu görüşü destekleyen ikincil derecede kanıtlar olsa da, uluslararası karşılaştırmalar, kâr ve ölümler arasındaki ilişkinin nedensel ya da evrensel olmadığını göstermektedir. Kâr amacı güden huzurevlerinde de birçok ölüm kaydedilmiştir ancak diğerlerinde raporlanan ölüm olmamıştır. Aynı zamanda, Covid yüzünden ölümlerin çoğu devlete bağlı huzurevlerinde görüldü. Hollanda ve İsveç gibi diğer ülkelerde ise huzurevi sahiplerinin kâr peşinde koşmalarının burada yaşanan ölümlerle ilgisi ortaya konulamamıştır.

> Piyasalaşma ve yönetim

Yine de, bu ölümlerin piyasayla bağlantısı göz ardı edilmemelidir. Huzurevlerine yapılan devlet desteği, piyasaların tarihi başarısızlığına cevaben ortaya çıkmıştır. Ancak son 20-30 yılda, bakım piyasaları zengin kapitalist ülkelerde yeniden etkinlik göstermeye başlayarak, yasal sahiplik statüsü gözetilmeksizin, söz konusu huzurevlerinin işleyişi rekabetçi piyasa baskısıyla şekillenmiştir. Bu süreç (piyasalaşma), Polanyi’nin on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan *laissez-faire* piyasa sistemleriyle benzerlik göstermektedir. Her iki dönemde de, piyasa sistemleri hükümetler tarafından bilinçli olarak oluşturulmuştur.

Günümüzde bakım ve insani hizmetlerdeki piyasalaşma tüm sistemi meşru kılan bir mantık olarak öne çıkmakla beraber bu piyasalaşmayı oluşturan yapılar arasındaki ve içindeki etkileşimleri şekillendiren bir çalışma biçimi olarak da kendini göstermektedir. Hiyerarşik ilişkileri ve bürokratik otoriteyi bölerek, dikey anlamda sistemi parçalamakta, yerel ve bölgesel ölçekle beraber hizmet ve olanaklar arasındaki iş birliğini ortadan kaldırarak ve ters yüz ederek yatay parçalanmaya da ön ayak olmaktadır. Her ne kadar Polanyi bu terimi kullanmasa da, “yönetişim” sorunlarını anlamak Covid’e bağlı ölümler ve piyasalaşma arasındaki ilişkiyi açıklamak adına güçlü bir hipotez sunabilir. Daha da önemlisi, yönetim kavramı piyasalaşmayla ortaya çıkmış ve pratikte de “Yeni Kamu Yönetişi” gibi ideolojilerle de yakın ilişki içinde olmuştur.

Piyasa rekabeti koşulları altında, otorite giderek şirket yönetimlerinin eline geçerek gizlilik ve bağımsızlık, iş birliği ve sistem entegrasyonunun önüne geçmektedir. Huzurevleri konusunda tüketici tercihlerinde piyasanın önemi, birçok anlamda profesyonel çalışanları etkileyen tıbbi hijyene dair

daha geleneksel sorumluluklardan uzaklaşmayı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, huzurevleri giderek salgının yayılmasını önlemede başarısız olmaktadır. Buna rağmen, özellikle hastaneler gibi acil sağlık hizmet sisteminden kamu sağlık önlemleri gereğince kasten ayrılan huzurevlerinin bağımsız olarak işletilmesi gerekiyordu. Özerk yönetimleri, koronavirüs karşısında onları daha da savunmasız hale getirmiş olabilir.

> Güvencesiz bakımın sonuçları

Piyasalaşmayla yakından ilişkili olarak huzurevlerinin güvencesiz, düşük-ücretli emeğe giderek bel bağlamsı da söz konusudur. Piyasa baskısı, mali harcamalar içinde ücret masraflarının düşürülmesi için kullanılırken, bakım alanındaki yatırımların kârlılığını da garanti altına almaya devam etti. Bu durum, Covid salgını öncesinde de maliyetlerin, bakımıcıların ve huzurevlerinde çalışan diğer önemli çalışanların da pahasına düşürülmesiyle sonuçlandı.

Sağlık otoriteleri tarafından yapılan çok sayıdaki epistemolojik çalışma ve rapor bu önemli çalışanların güvencesiz istihdamıyla virüsün huzurevleri içinde ve arasında yayılımıyla ilişkisini göstermektedir. Güvencesiz çalışanların artması, birden fazla huzurevinde çalışmak ya da geçinebilmek için farklı işlerde çalışma durumunu beraberinde getirerek pandeminin huzurevlerine girişini kolaylaştırdı. Güvencesiz bakımdaki artış, bakım piyasasının sınıra ulaştığını göstermektedir- böylelikle bakım talebini sürekli kılmak adına alınan önlemler şimdi güvenliğe tehdit oluşturmakta ve uzun-dönem uygulanabilirliğini tamamen hiçe saymak-

tadır. Bakımı, piyasa dilinde ticareti yapılacak bir meta olarak görmek, bakımın Brigitte Aulenbacher ve meslektaşlarının da öne sürdüğü gibi Polanyi'nin deyiimiyle giderek "sahte mal" haline gelmesine neden olmaktadır.

> Sonuç

Huzurevlerinde bakım hizmeti verildiğine dair bakış açısı, pandeminin etkilerinin yıkıcı sonuçlarını göz önüne sermektedir. Ancak, bu etkiler aynı zamanda piyasalaşmanın sınırlarını da ortaya koymuş, devletin sosyal ve siyasi düzenlemelerde geri adım atmasını gerekli kılan koşulları da beraberinde getirmiştir. Bu bir anlamda Polanyi'nin çifte hareket olarak tanımladığı tarihi bir kayma yaratacak olası bir karşılığın, derin bir değişimin habercisi olabilir mi?

Küresel pandemi krizi ve onun ulusal düzeyde ifadesi demokratik sosyal öğrenme açısından bakımın sürekli sömürüldüğü bir ekonomik meta yerine önemli bir toplumsal mal olduğunu hatırlatmaktadır. Ancak, virüsle ortaya çıkan zaafiyetlere yönelik ilerici ve popüler bir toplumsal hareket öngörülebilir mi? Ve, eğer böyle bir hareket olursa hangi toplumsal koşullar bu hareketin başarıyla sonuçlanmasını sağlayabilir? Bu hareket hangi biçimlerde olmalıdır? İki senedir artan- komplo teorileri ile saldırgan ve tahammülsüz ulusal siyasi popülizmden ilham alan- aşı karşıtı hareketler göstermektedir ki bu soru, pandeminin sosyal teori ve sosyolojik araştırmaya taşınması adına büyük önem sahiptir. ■

Michael Fine'a ulaşmak için <michael.fine@mq.edu.au>

> Çağdaş Bir Çalışma Teorisine Doğru

G. Günter Voss, Emeritus Profesör, Chemnitz Teknoloji Üniversitesi, Almanya

Sanayi kapitalizmi, çalışmayı diğer çalışma biçimleriyle beraber (ev işi ya da aile-odaklı iş) ekonomik bir eylem olarak dar bir tanıma hapsederek marjinalleştirmiş ve neredeyse “görünmez iş” haline getirmiştir. Foto: (soldaki) Creative Commons; (sağdaki) [ILO Asia-Pacific](#). Bazı hakları saklıdır.

Sosyolojik anlamda çalışma, fiziksel güç ve psiko-fiziksel beceriler kullanılarak bir amaca yönelik yapılan insan eylemliliği olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra diğer kriterler (çaba, fayda, araçlar, ücret, vb.) her ne kadar temel boyutlar olarak algı-lansa da böyle bir kategori kesin bir tanımlamadan oldukça uzaktır. Çalışma her ne kadar bireyler tarafından gerçekleştirilse de, her daim doğrudan olmasa da iş bölümü (iş-birliği, örgütler, vb.) temelli birtakım toplumsal bağlar tarafından da şekillenmektedir.

> Çalışma nedir?

Tüm diğer kavramlarda olduğu gibi, çalışma hem bilimsel hem de özellikle toplumsal bir pratik olduğundan tarihsel değişimlerle karşı karşıya kalmıştır. Yakın zamanda, çalışmanın gerçekte ne anlama geldiği ya da ne sanıldığı üzerine hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Çalışmanın açık bir

biçimde nasıl tanımlanabileceği üzerine birkaç düşüncüyü ele alalım.

Uzun zamandır süregelen soru, çalışmanın her şeyden çok bir “yük” olup olmadığı ya da “zevk” verip vermediği- başarı duygusunun sonucunda insanların bundan zevk alması- ile çalışmanın, kişinin kendini geliştirmesi yönünde olumlu bir katkısı olup olmadığı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu farklılaştırmada saklı iki ayrı bakış açısı söz konusudur. Biri, çalışmayı insan varlığının temeli olarak görmekte ve deneyim için eşsiz bir olanak tanıdığını savunarak, eksikliğinin en temel insani ihtiyaçların hatta insan onurunun inkarı olduğunu belirtmektedir. Öte yandan, çalışmaya dair somut tarihsel kanıtlar, çalışmayı toplumdaki birçok grup için yük ve tehlikeyle ilişkilendirerek (ve ilişkilendirmeye devam etmektedir), çabanın yararsızlığının yeni bir biçimine işaret etmiştir. Bu duruma, örneğin, Latince “*labour*” (çalışma ya da zorluk) ve “*opus*” (yaratım; yaratılmış olan) kelimeleri,

>>

aynı zamanda İngilizce “labor” (doğum yapma anlamı da taşır) ve “work” ile Almandaki “Arbeit” ve yaygın olarak kullanılmayan “Werk” kelimeleri arasındaki farkta da rastlanır.

En bilineni, elbette, Karl Marx’ın (ve Adam Smith, hatta Aristoteles’in kullandığı *oikonomia* ve *chrematistics* kavramları) iki boyut arasında (“çalışma/emeğin çift karekteri”) yaptığı ayırmadır: Bir yanda “somut” üretici emek yoluyla pratikte yaratılan “kullanım değeri”, diğer yanda “soyut” emek yoluyla “mübadele değerinin” ekonomik anlamda üretimi. Bu karşıtlığın gelişimine kapitalizm sistematik olarak olanak tanımış, böylelikle önemli toplumsal çekişmelerin de önünü açmıştır.

Her ne kadar gelişmiş toplumlarda, çalışan kesimin para kazanmaya (“kazanç getiren iş”) odaklı eylemliliği varsayımı uzun bir süre boyunca tartışmasız kabul edilse de, günümüzde, çalışma kavramı çalışmanın tarihsel süreçte çeşitli biçimlerde görüldüğünü, yalnızca bir varlık olarak değil, aynı zamanda toplumdaki algısı anlamında da farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu durum, çalışmanın belli bir biçiminin her daim ve hala sürekli bir değişime tabii olduğunun da altını çizmektedir. Gelir-odaklı biçimlerle (bağımlı ücretli iş ve küçük bir topluluk için ortaya çıkan serbest-meslek biçimi) beraber çalışmanın diğer önemli tezahürleri de şunlardır: “gönüllü çalışma” ya da “sivil katılım” (genellikle para kazanma amacı güdülmeden); “talimat-temelli” ya da “siyaset işleri”; “ev işi” (alışveriş, yemek, temizlik vb.); “aileyle ilgilenmek ve bakıcılık” (çocuk yetiştirme, bakıcılık, yaşlı bakımı, vb.); “kendi kendini idame ettiren” ve “geçimlik iş” (öz yeterliliği de kapsayan, malların doğrudan üretimi); “zorunlu çalışma” (suçlular, askerler, köleler, vb.).

Benzer olarak uzun zamandır, çalışma doğrudan temel maddesel bir “üretken” eylem olarak görülmektedir, ancak bu tanımın gerçekte pek bir karşılığı yoktur. “Üretken olmayan” işler (idari işler, bilgi-temelli işler) ve “hizmetler” ki bu tanımın da anlaşılması epey zaman almıştır, giderek önem kazanmaya (doğrudan/dolaylı kişisel, bilgisel, finansal ve teknik hizmetler) başlamıştır.

Ve, aynı derecede önemli olarak, çalışmanın birden fazla “yıkıcı” biçiminin (savaş-temelli işler, şiddet içeren suç eylemleri, doğal yaşama zarar veren değişimler ve/veya doğal yaşamın doğrudan yok edilmesi) olduğunun da farkına varılmıştır. Bu durum, çalışmanın her daim biçimsel anlamda değiştiğini ve var olan biçimleri de yok ederek (ağaç gibi) yeni formlar yarattığını (sandalye gibi) göstermektedir.

Bununla birlikte, üzerinde çokça konuşulan çalışmanın getirdiği “faydanın” da şu noktadan bakıldığında farklılaştığı görülmektedir: birtakım bağlamlarda avantajlı gibi görünen diğerleri için dezavantajlı olabilir; kısa vadede yararlı olan uzun dönemde büyük çapta zarar getirebilir.

Günümüzde de yeni bir biçim anlamında öne çıkan soru çalışmanın ezelden beri insani bir özellik olup olmadığı, dolayısıyla “türsel varlıklar” ya da *Gattungswesen* (Marx)

olarak insanların evrimsel ana özelliklerinden biri olması ya da diğer canlı türlerinin de çalışıp çalışmadığıyla ilgili olmaktadır. Yakın zamanlı etnolojik bulgular, çalışma-benzeri eylemlerin, ilkel araçların rastgele tek tük kullanımı ve üretimin belli biçimlerinin değil insana plasentalı memelilere dahi özgü olmadığını ortaya çıkarmıştır. Marx, hayvanların çalıştığını ve araçlar dahi kullandığını öne sürmekteydi. İnsan emeğinin, araçların üretimiyle ilişkilendirildiğini savunmakta ancak tüm bunların üzerinde “kötü mimarı”, “en iyi andan” ayırabilecek kontrollü bir bilincin var olduğunu da kullandığı bu imgelerle belirtmiştir. Günümüz için şu soruyu (her ne kadar rahatsız edici olsa da) da eklemeliyiz: Karmaşık makineler ve süreçler (esnek otomasyon, robotlar, yapay zeka) ne ölçüde çalışma yürütebilirler?

> Çalışma kavramının tarihsel değişimi

Bu tür kavramsal gerilimler göstermektedir ki tarihsel değişim süreci boyunca çalışmaya dair hayli farklı yaklaşımlar aslında sosyolojinin de konusudur. Bunu resmetmek adına, tarihe kısa bir bakış atalım:

- Greko-Romen döneminde, fiziksel bir eylem olarak gündelik yaşam için malların üretimi (günümüzde “emek” olarak düşünüldüğünde), özgürlüğü elinden alınmış kölelerin ve kadınların görevi olurken (erkek yurttaşlar, siyasi ya da felsefi entelektüel işlerle ve bir ölçüde de askeri hizmetlerle ilgilenmekteydiler. Zanaat (*techne*) ise ara bir formdu.

- Avrupa’da Orta Çağ’daki erken Hristiyan feodalizm döneminde, çalışmaya dair ortak kanı fiziksel ve çoğu zaman tarımı kapsamakta, bu eylemler özgür olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bunun yanı sıra, seçkinlerin (asiller, ruhban sınıfı) yaptıkları “özgür” eylemler de söz konusuydu. Buradaki önemli nokta, fiziksel eylem gerektiren görevlerin olumsuz bir anlam taşıması ve Cennetten Kovulan Adam’ın ilahi cezası olarak görülmesiydi. Öte yandan, dini pratikler (“tapınma”) büyük değer görmekteydi. Çalışmaya dair bu tür bir yaklaşım fiziksel aktivitelerin kutsal ve Tanrı’nın iradesi olduğuna dair inançla olumlu bir anlam kazanmaya başladı. Manastırlarda, çalışma kültürü dini bir hizmete eş değer olmasa da üretici bir iş olarak önem kazandı (*ora et labora*).

- Şehirlerin kurulmasıyla zanaat kültürünün ilerlemesi, bölgeler-arası ticaret ve teknolojik gelişmeler yalnızca üretici çalışmaya verilen değeri arttırmakla kalmadı, aynı zamanda çalışma yoluyla gelir elde etmek de tabu olmaktan çıkmış oldu. Luther ve Reform kazanç getiren çalışmaya neredeyse kutsal bir özellik (“çağın” ya da *Berufung*) attettiler. Max Weber, Protestan-ahlakı tezinde bu durumu, Calvinist doktrindeki yazgıyla ilişkilendirerek, Batı (“Oksidental”) kapitalizminin temelinde profesyonel başarıya ulaşma yoluyla seçilmişlik işaretini “durmak bilmeden çabalamak” olarak ele aldı. Rönesans ve Aydınlanma ise, temel bir hak olmasa da çalışmayı kendini-gerçekleştirme yolu olarak görmüştür.

- Sanayileşme, çalışmayı diğer çalışma biçimleriyle beraber (ev işi ya da aile-odaklı iş) ekonomik bir eylem olarak

dar bir tanıma hapsederek, kültürel anlamda marjinalleştirilmesine neden olmuş ve neredeyse “görünmez iş” haline getirmiştir. Önceden kabul gören çalışma biçimleri, belli beceriler temelinde uzmanlaşmış eylemler olarak görülmekteydi. Nüfusun büyük çoğunluğu (bazı bölgelerde çocukların da dahil olduğu), uzmanlaşmanın olduğu piyasalarda (“iş gücü piyasası”) emeklerini ücret karşılığında satarak geçimlerini sağlama denkleminde körü körü bağlıydı. Bu olanaktan yararlanamayan ya da bunu reddedenler “işsiz”, “iş olmayanlar” (ki böyle bir durum doğru değildi) olarak görülmekteydi.

Çalışmanın gerçek tarihi, çalışmanın toplumsal kavramlaştırmasıyla paralellik göstermektedir, ancak bu ikisi aynı şey değildir. Her iki durumda hakim görüş yalnızca ilgili çalışma faaliyetlerinin anlık görüntüsünü yansıtmaktadır. Öte yandan, birçok toplumsal önem atfedilen görevler, sistematik olarak göz ardı edilmekte dolayısıyla değersizleştirilmektedir. Bununla beraber, çalışmanın gerçek tarihi aynı zamanda her daim “araçların” ve böylelikle “doğal varlıklar” olarak insanların doğal yaşam koşullarıyla ve “iç doğalarıyla” (Marx) etkileşiminin de tarihidir. Bu anlamda, çalışma tarihi bir yandan insanların becerilerinin ve yeteneklerinin, teknolojik olanakların ve doğanın potansiyelinin kullanımının da tarihidir. Aynı zamanda, doğal ve kültürel değerlerin yıkımının, insanların sömürülmesi ve yabancılaşmasıyla, çabanın yararsızlığının tekrar tekrar yeniden üretiminin de tarihidir. Günümüzde de bu durum geçerliliğini korumakta ve modern kapitalizmin merkezinden giderek uzaklaşmaktadır. Bu, çalışma hayatından sistematik olarak dışlanan- hem yerel hem de küresel ölçekte- ve dolayısıyla geçimlerini sağlayacak istihdam olanaklarından da mahrum kalanların tarihini de içermektedir. Sanayileşmenin ilk yıllarında ortaya çıkan kitlesel yoksullaştırmanın özgün biçimleri bazı bölgelerde (sınırlı) sosyal güvenlik sistemlerinin kurulmasıyla önlenmeye çalışılarak, sosyal güvenlik sistemlerinin ve istihdam ilişkilerinin deregülasyonunun yarattığı zararlar her yerde etkisini göstermeye devam etmektedir. Birçoğumuz için olağan karşılanan bir durum haline gelen gerçek ise, Küresel Kuzey’in refah toplumlarında dahi görülen çalışmaya-bağlı hastalıkların yalnızca fiziksel değil psikolojik olarak da insanları etkilediğidir.

> Çalışmaya dair sosyolojik teori

Sosyoloji, defaatle (gerçi çoğu zaman seçici bir biçimde olsa da) çalışma konusuna ilgi göstermiştir. Bu süreçte, sosyologlar farklı disiplinlerdeki kavramlara dikkat çekmişlerdir. Ancak, yirminci yüzyılda sosyoloji teorileri üretmek daha yaygın bir hal almıştır. Aşağıdaki örnekler bu durumu açıklamayı amaçlamaktadır:

- Georg F.W. Hegel’in idealist felsefesi, çalışma üzerine erken dönem teorisyenlerinden biri olmasına olanak tanımıştır. Çalışmayı, insanların entelektüel olarak güdümlenmiş “dışsallaştırılması” (aynı zamanda “yabancılaşma”) olarak tanımlayarak kendilerini, ürettikleri ürünlerin bir yansıması ve bu ürünlerin öznel anlamda “benimsenmesi” yo-

luyla “öz bilinçlilik” kazanma hali olarak ele almıştır.

- Karl Marx, Hegel’den hareketle ancak bir farkla çalışmayı “safı entelektüel” ya da “duyumsal bir insani faaliyet” olarak ele almamış, çalışmayı ekonomik anlamda verimli bir aktivite olarak düşünmüştür. Çalışmaya yönelik genel olumlu tavrını kapitalist toplumsal ilişkiler çerçevesinde emeğin eleştirisine yönelik bütüncül analizinde de devam ettirerek, kapitalizmde çalışma kavramını ortak bir noktada buluşturmuş, yabancılaşmış “ücretli emek” kavramını olarak ortaya koymuştur. Marx’a göre, insanlar yalnızca “iş güçlerini”, çalışma becerilerini bir meta olarak satarak var olabilirler. Çalışma, iş yerinde kontrol ve denetim altına alınarak “artık değer” ve ekonomik “kârın” elde edilmesi için ekonomik sömürü temelinde yapılanmıştır. Çalışmanın insanın kendi kendine karar verdiği bir deneyim olma ihtimali, antropolojik perspektiften bakıldığında makul olmakla beraber, sistematik olarak içi oyulmakta ve son tahlilde ise çürütülmektedir.

- Émile Durkheim, erken dönem eserlerinde toplumsal farklılaşma modelini geliştirmiştir. Ona göre, “iş bölümü” toplumun, uzmanlaşmış profesyonel işlevlerine göre ayrılmış toplumsal bir kategoriye temsil etmektedir. Tarihsel olarak ise, az gelişmiş “mekanik” işlevlerin benzer toplumsal birimlere bölünmesinden (kolektif değerler temelinde “dayanışmayı” önceleyen, “segmentsel iş bölümü”), giderek birbirine benzemez birimlere bölünen farklılaştırılmış “organik” (işlevsel bağımlılıklar çerçevesinde özgün bir toplumsal uyumun olduğu) işlevlere geçilmiştir.

- Hannah Arendt insan faaliyetlerinin temel biçimlerini birbirinden ayırmıştır. Aristoteles’in *poiesis* (yapmak, üretmek) ve *praxis* (özgür insanlar ve ruhların eylemi) ayrımından hareketle, üç kategori üzerinde durmuştur: Özgürlüğe atıfta bulunmayan, ancak yaşamın devamlılığı için mutlak bir zorunluluk olarak türlerin maddi varlığına hizmet eden faaliyet olarak “emek”. İkinci olarak, gündelik hayat için dayanıklı şeylerin fiziksel üretimini, insan deneyimine yabancı, herkesi kapsayan “yapay” dünyayı tamamlayıcı “iş”. Üçüncü kategori olan “eylem” ise, Arendt’e göre-Aristoteles’in *praxis* kavramıyla benzerlik göstererek- kavrayış yoluyla toplumsal çoğulculuğun inşasını işaret eder. Birey, hayatını “emek” ya da “iş” olmadan devam ettirebilir ancak sosyal bir varlık olarak, varoluşsal anlamda temelde siyasi “eyleme” bağlıdır.

- Jürgen Habermas, insana dair iki faaliyeti karşılaştırır: emek biçimindeki “araçsal” eylem, işlevsel materyal üretime dayalıdır ve “iletişimsel eylem”, toplumsallığın üretimidir. Tarihi açıdan, toplumsal anlamda vazgeçilmez olan toplumsal “yaşam dünyasındaki” anlayış-odaklı eylemin, verim-odaklı “sistemlerin” (ekonomi, toplum) araçsal eylemi tarafından tehdit edildiğini öne sürmektedir.

Her ne kadar “çalışma” (genel anlamda) insan faaliyetinin önemli bir parçası olsa da, insanın varoluşu yalnızca buna indirgenemez. İnsanlar (bazıları buna inansa da) “çalışma odaklı toplumda” yaşayan iş-takıntılı paragöz canlılar

değillerdir. Bu tür bir görüş, birçok önemli insan eylemliliğinin fark edilmesinin önünü tıkar. “Dinlenme”, “boş zaman” ya da “spor” gibi kategorilere dair- bu kavramlara dair (spor ve eğlencenin iş boyutunda olduğu gibi) doğru bir tanımlama yapabilmek zor olsa da- “diğerine” eklemlenme çabası söz konusudur. Çalışmanın kavramsallaştırılmasına dair görevimiz, durağan bir hakikat iddiası temelindeki ikili bakış

açısından kurtulmaktır. Çeşitli faaliyetler dahilindeki “çalışmaya dair” özellikleri tanımlamak için esnek parametreler geliştiren ilişkisel bir anlayış önem taşımaktadır. Yalnızca bu yolla çalışmanın modern biçimleri ve kavramlarındaki farklılıklar anlaşılabilir. ■

G. Günter Voss'a ulaşmak için <info@ggv-webinfo.de>

> COVID-19 ve Hindistan'ın Göçmen İşçileri

Rafia Kazim, LNM Üniversitesi, Hindistan ve ISA Eğitim Sosyolojisi (RC04), Dil ve Toplum (RC25), Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum (RC32) ve Görsel Sosyoloji (RC57) Araştırma Komiteleri Üyesi

Delhi-Rajastan sınırında göçmen işçiler, 2020'deki 1. Kapanmanın ilan edilmesinden sonra köylerine geri gidiyorlar. Fotoğraf: Ibsar Hussain.

Hindistan hükümetinin bir pandemi ya da herhangi bir sağlık krizi konusunda ne kadar hazırlıksız olduğu, COVID-19 pandemisi sırasında 24 Mart 2020 gecesi 1. Kapanma kısıtlamalarını aniden açıkladığında iyice ortaya çıkmış oldu. Duyurudan sonra tüm ülkede geçerli olacak sokağa çıkma yasağının başlamasına yalnızca dört saat olduğu için vatandaşlar tam bir kaos içine sürüklendi. Devletin göçmenlere ve kent yoksullarına karşı umarsızlığı, kapanmanın uygulanma biçiminde de açık olarak görülüyordu. Kapanmanın yevmiyeli çalışanlar üzerindeki korkunç etkisi hiç düşünülmemişti.

Ellerinde sıfır birikim ve belirsizlik karşısında açlık tehlikesiyle büyük çoğunluğu geldikleri yere dönmek zorunda kaldı. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 1. Kapanma'nın ilk haftasında 50.000'e yakın göçmen, Delhi ve Mumbai gibi metropollerden memleketlerine doğru yola çıktı.

Göçmen işçilerin evlerine ulaşmak için kilometrelerce mesafeyi yürüyerek aşmaya çalışırken yaşamlarını kaybettikleri anlar, güvencesiz durumlarını tüm çıplaklığıyla bir kere daha ortaya koydu. 8 Mayıs'ta Aurangabad'da tren rayları üzerinde uyuyan 16 göçmen işçi, mal taşıyan tren tarafından çiğnendi. Hükümet, yolda yürüyeleri acımasızca döven ve göçmenleri korkutarak alternatif yolları kul-

lanmalarına neden olan polisi suçlamak yerine, tüm suç rayların üzerinde uyumak gibi bir aptallık eden göçmenlere attı. Evlerine dönmeye çalışan göçmenler memleketlerinden uzakta, geçiş yolları üzerinde öldüler; COVID-19'a değil hükümetin umursamazlığına yenik düştüler.

İronik bir biçimde "refah devleti" için göçmen yoksullar, herhangi bir "meşru vatandaşlık" hissinden yoksun, yalnızca "hedef nüfus" olmayı sürdürmektedir. Devlet onlar için bazı refah programları uygular; bunlar ancak onlardan gelmesi beklenen siyasi kazanımlar hesaplandıktan sonra sunulur.

> Özünde yabancılar!

Göçmen yaşamları zorluklar ve belirsizliklerle doludur. Göçmenlerin saldırgan kentlilerin elinde tecrübe ettikleri yabancılik hissi de bu güvencesizliği kuvvetlendirir. Sivil toplumun meşru vatandaşları olduklarını iddia eden kentliler için göçmenler "isimsiz ötekiler"dir; her ne kadar evlerin ve şehirlerin temizlenmesi, yolların, köprülerin ve alışveriş merkezlerinin inşa edilmesi için onlara ihtiyaç olsa da, kent peyzajının estetiğine tehdit olarak görüldükleri için hoşgörülmemeyi sürdüren demografik ve ampirik bir insan kategorisidir. Kent yoksullarının hayatta kalmasını normal zamanlarda bile zorlaştıran, doğal afet zamanlarında daha

da zorlaştıran, devletin ve “meşru vatandaşlarının” bu kolektif saldırgan antipatisidir. Kentsel mekanın kenarlarında “isimsiz ötekiler” olarak yaşayan göçmen işçiler, şehirde bir aidiyet hissi oluşturmazlar.

> Kimlik ve aidiyet

Kimlik ve aidiyet siyaseti, kişinin kim olduğunu ve kim olmadığını, yani kişinin nereye ait olmadığını gösterir. “Ev” anlayışı aidiyetin ve kimliğin etkilişimiyle oluşur ve yalnızca mekansallık veya zamansallık tarafından tanımlanmaz. Dolayısıyla şehirlerde çalışarak yıllar geçirdikten sonra göçmenler hala köylerine geri dönme özlemi duyarlar. “Aidiyet” yalnızca sosyo-ekonomik, kültürel, bölgesel ve kast sınırlarının kasıtsız biçimde yaratılmasına atıfta bulunur. Örneğin, Delhi’de Biharlı bir göçmen, bir Biharlı, göçmen, emekçi, yevmiyeli çalışan, gecekondu sakini, kaba saba, kirli ve kentsel alana gayrimeşru olarak girmiş bir kişi olarak çok-boyutlu kimliğini vurgulayan çoklu sınırların yaratılmasıyla, kim olduğunu ve nereye ait olduğunu farkedebilir. Bölge kimliği (yani Biharlı) “Delhi’nin meşru vatandaşları” tarafından her türlü şiddet, terslik, kaza ve suç faaliyeti için bir açıklama olarak ortaya atılır. Bu “meşru vatandaşlar” kendilerinin Delhi’nin meşru mülkiyet haklarının ve bununla birlikte güvenliğinin sorumluluğuna sahip olduklarına inanırlar.

> Hepsi yası tutulabilir bir ölüm için mi?

Judith Butler’a göre yası tutulabilirlik, kimin insan olarak görüldüğünün, kimin yaşamının yaşam olarak önemsendiğinin ve kimin yaşamlarının yasının tutulabilir olduğunun fonksiyonudur. Göçmen işçiler ve kent yoksulları, “isimsiz ötekiler” oldukları için, yası tutulmaya layık görülme, yüzü olmayan sayılardan başka bir şey değildir. Bu nedenle kişinin kendi evinde (ait olduğu yerde) ölecek yası tutulabilirlik katsayısını artırabileceğine inanırlar. Kişinin orada diğerlerine bağlı “toplumsal olarak kurulmuş bir beden” olması, bunun tek sebebidir. Kayba dönüşüm eşlik ettiği için, kaybetmek ve kaybın müteveffa ruhun akrabaları üzerindeki dönüştürücü etkisi söz konusudur. Bu göçmen işçiler için nerede öleceğini seçmenin, nasıl öleceğini seçmekten daha büyük bir öncelik taşıdığı açıktır. Bunun nedeni, kendi memleketlerinde ölümlerinin ve buna eşlik eden yasın, onlara insan olarak en azından biraz saygı kazandıracağı ve isimsiz, yüzü olmayan, evsiz, gereksiz kiteler gibi görülme-yecekleridir.

Bu durum binlerce göçmen işçinin Hindistan’ın dört bir yanındaki evlerine doğru başlattıkları gözü kara yürüyüşü kısmen açıklamaktadır: COVID-19, yorgunluk, açlık, polis şiddeti gibi birçok tehditle karşılaşmaya hazır olmaları, göç-

Kapanma kaldırıldıktan sonra kırsal Hindistan’dan göçmen işçilerin Hyderabad’da kentsel mekanlarda içinde yaşadıkları koşullar bunlardır. Yol kenarlarında derme çatma yerlerde yaşamakta, inşaatlarda çalışmakta ve aynı zamanda geleneksel zanaatları olan taş öğütmeye de devam etmektedirler. Fotoğraf: Rafia Kazim.

men işçilerin maddi güvencesizlikten ziyade psikolojik ve sosyal güvencelerine dair endişeli olduklarına işaret etmektedir.

Pardes’te – yabancı topraklar/şehirlerde – ölme düşüncesi, göçmen işçiler için psikolojik olarak dayanılmazdır. Birkaç göçmen eğer ölecek olurlarsa, şehir yerine “evde” ölmeyi tercih edeceklerini söylediler. Gerçekten, Arjun Appaduari’nin kelimeleriyle “zayıf ve yetersiz insanların” üzerindeki büyük yük, yası tutulamayan ölüm korkusudur.

> Sonuç

Hintli göçmen işçilerin kolektif bir seslerinin olmadığı gerçeği, onları herhangi bir pazarlık gücünden yoksun bırakmaktadır. Kazandıkları ücretler, küresel standartlara göre en düşük ücretler arasındadır. Çoğunluğu yetersiz günlük kazançlarıyla hayatta kalmaya çalışmaktadır.

Şu an ihtiyaç olan, ilgili hükümetlerin göçmen işçiler için kapsamlı planlar oluşturmalarıdır. Aynı zamanda onlar için tüm göçmen işçilerin resmi olarak kayıt olmalarını zorunlu kılacak bir veri tabanı oluşturulmalıdır. Hükümetlerin ülkenin kent yoksulları ve kırsal yoksullara karşı hassas olması ve köy merkezli planlarla kırsal Hindistan’ı yeniden canlandırmayı öncelik haline getirmesi gerekmektedir. ■

Rafia Kazim’a ulaşmak için <rafiakazim@gmail.com>

> Küresel Bağlamda Kayıt Dışı ve Güvencesiz Çalışma

Chris Tilly, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles, ABD ve ISA Çalışma Sosyolojisi (RC30), Emek Hareketleri (RC44) ve Toplumsal Sınıflar ve Toplumsal Hareketler (RC47) Araştırma Komiteleri Üyesi

"İş sözleşmesi veya düzgün muamele olmazsa işim görünmezdir." Mexico City'de ev işçileri eylemde, 2018.
Fotoğraf: Georgina Rojas-García.

İki kavram birbiriyle örtüşmektedir: güvencesiz çalışma, iş kanununu illa ihlal etmez, fakat kayıt dışı işlerin çoğu güvencesizdir.

> Güvencesizlik mekansal ve zamansal olarak görecelidir

Hem güvencesiz çalışma hem kayıt dışı çalışma, göreceli olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu kavramları ulusal bağlamlara oturtmak önemlidir. On yıl önce bir konferansta Ganalı emek araştırmacısı Akua Britwum'un Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) temsilcilerinin güvencesiz çalışma üzerine yaptıkları sunuma şöyle yanıt verdiğini duydum: "Sizin güvencesiz çalışma dediğiniz, bizim Gana'da çalışma dediğimiz şeye benziyor". Yıllar sonra bir başka ILO görevlisi bana "Koreli işçiler, Alman işçilerin güvencesiz iş diye şikayet ettiği şeye seve seve sahip olmak isterler. Koreli işçilerin düzensiz iş diye şikayet ettikleri şeyi de Güney Afrikalı işçiler ister" dedi.

Peki bunun nesi yeni? Kayıt dışılık ve güvencesizlik kesinlikle yeni değil. Hatta Marx ve Engels'in 1848'de yazdıkları *Komünist Manifesto*'da imalat işçilerini tarif etme biçimleri, büyük ölçüde bugünkü kayıt dışı çalışma tasvirlerine benziyor. Bu, o zamanlar tüm çalışmanın kayıt dışı olduğu anlamına gelmemektedir. Dünyanın çoğu, detaylı kurallara tabi, özgür olmayan emek biçimleriyle çalışıyordu: kölelik, sözleşmeli kölelik, ırgatlık, yarıcılık gibi. Marx'ın zamanında güvencesiz kayıt dışı çalışmanın yeni biçimlerinin ortaya çıktığını ve büyüdüğü söylemek daha doğru olacaktır.

Bu nedenle kayıt dışı ve güvencesiz çalışma hiçbir zaman ortadan kalkmadı. Örneğin, Japonya'nın ünlü yaşam boyu istihdam modeli her zaman yalnızca işçiler arasına bir azınlığı kapsadı; kadınları, genç ve yaşlı insanları ve göçmenleri dışladı. Kuzey Avrupa, ABD ve diğer eski İngiliz kolonilerinde bile emeğin "altın çağı" 1950'ler-1960'larda pek çok kişi kayıt dışı ve güvencesiz işlerde çalışıyordu. Bu en çok kadınlar, genç işçiler ve göçmenler için geçerliydi.

>>

Kayıt dışı çalışma, kendisi yasal olduğu halde standart iş hukukunun kapsamı ya da erişimi dışında kalan ücretli iştir. "Erişimi dışında", bu kanunlar tarafından kapsanmayan çalışma anlamına gelmektedir. Sokak satıcıları gibi kendi hesabına çalışanlar, fakat aynı zamanda başkaları tarafından çalıştırılanlar (ev işçileri, tarım işçileri, gündelik işçiler) dünyanın pek çok yerinde bu anlamda kayıt dışıdır. "Erişimi dışında", teoride kanunun geçerli olduğunu fakat pratikte uygulanmadığı anlamına gelir. Buna küçük işletmelerdekiler olduğu kadar (mesela küçük dükkanları veya restoranları düşünün), bazı çok büyük işletmelerdeki pek çok işçi de dahildir. Kayıt dışı istihdam kesinlikle yalnızca kayıt dışı işletmeler tarafından istihdam edilen kişilerle sınırlı değildir. Örneğin Meksika'da kayıt dışı işçilerin çoğunluğu kayıtlı işletmelerde çalışır. Her ne kadar kayıt dışı çalışma, Küresel Kuzeydeki pek çok kişi için çok ilgisiz olmayan, marjinal bir olgu olarak görünse de dünyadaki işçilerin çoğu kayıt dışı olarak çalışmaktadır ve kayıt dışı çalışmaya ve nasıl iyileştirilebileceğine daha çok kafa yormak için geç bile kalınmıştır.

Bir diğer kavram, "güvencesiz çalışma" yakın zamanda rağbet görmeye başladı. Sıklıkla temel yasal gereklilikleri karşılayan *kayıtlı* çalışmayı tanımlayan kavram, normatif "standart istihdam ilişkisiyle" karşılaştırıldığında, güvencesi olmayan ve düşük ücretli olan işlere atıfta bulunmaktadır.

Myrtle Witbooi 2011'de bir Uluslararası Ev İşçileri Federasyonu (IDWF) organizasyonunda konuşuyor. Güney Afrikalı bir ev işçisi lideri olan Witbooi'nin kendisi de eski bir ev işçisidir. Halen Federasyon'un başkanlığını sürdürmektedir. Fotoğraf: IDWF.

Göçmenler hem sınırlar ötesi hem de ülke içi göçmenleri kapsıyordu: benim ülkem ABD'de, o yıllarda en büyük göçmen grubu, ülke içinde doğmuş ve Güneyden Kuzeye göç etmiş Siyahlardır. Meksika'dan misafir işçi ithal eden *bracero* program da 22 yıllık varlığı boyunca 4,6 milyon çalışma sözleşmesi üretti.

Yeni olan aslında bazı açılardan 1848'de yeni olanın bir tekrarıdır – kayıt dışı ve güvencesiz çalışma, daha önce varolmadığı yerlere ve nüfuslara yayılıyor. Bu, gündeme bir soru getiriyor: Kayıt dışı ve güvencesiz çalışma, bir "standart" istihdam biçime göre tanımlanmaktadır. Peki eğer "standart" istihdam artık öyle istisnai bir hale gelir de "standart" olmaktan çıkarsa? Bu sorunun, özellikle kayıt dışı çalışanın iş gücünün çoğunluğunu (Hindistan'da %90'ın üzerinde) istihdam ettiği Küresel Güney'de acilen yanıtlanması gerekmektedir. Burada esas problem kavramsal değil, pratiktir: kayıt dışılık ve güvencesizleşme nedeniyle değersizleşen işlerin niteliğini nasıl savunabiliriz?

> Güvencesiz işçilerin örgütlenmesi

Yanıtın temel bir parçası, işçilerin örgütlenmesini içeriyor. Marx'ın zamanında kayıt dışı işçiler kesinlikle örgütlüydü, bazıları günümüze kadar ulaşmış olan sendikaları kurdular. Günümüzün güvencesiz ve kayıt dışı işçileri de örgütleniyor, yasal olan yerlerde sendikalar, dernekler, kooperatifler ve başka gruplar kuruyorlar. Hatta son yıllarda en büyük küresel işçi sınıfı zaferlerinden bazılarını kazandılar: örneğin, ILO'nun ev işçilerinin haklarını onaylayan 189 sayılı sözleşmesi veya Hindistan'ın sokak satıcılığını yasal hale getiren yeni yasası.

Güvencesiz kayıt dışı işçilerin örgütlenme biçimiyle ilgili çok belirgin üç şey var. İlk olarak, sermayeyle ilişkileri genellikle karmaşıktır. Gerçek işveren taşeron katmanları tarafından gizlenebilir ya da işçiler güçlü tedarikçiler veya ortakçılar tarafından sömürülebilir. Çoğunun görece az yapısal ekonomik baskı gücü mevcuttur – grev etkili bir taktik olmayabilir. Çoğu durumda hükümet de kayıt dışı işçi sömürüsüne karşı: *Bracero* programının koşullarının ABD hükümeti tarafından belirlenmiş olması ya da polisin sokak satıcılarını taciz etmesi veya haraç kesmesi gibi. Tüm bu nedenlerden dolayı güvencesiz ve kayıt dışı işçiler, genellikle devleti hedef alarak haklarını arar ve koruma talep ederler.

İkinci olarak, kayıt dışı ve güvencesiz çalışan en büyük gruplar, diğer biçimlerde de marjinalize olmuş gruplar olmayı sürdürüyor. Bunlar özellikle kadınlar, madun ırksal veya etnik gruplar ve göçmenlerdir. Dolayısıyla, genellikle iş temelli kimliklerinin yanı sıra bu kimlikleri etrafında örgütlenirler. Pek çok durumda kimlikler kesişimseldir, çeşitli kimlikleri kapsar.

Son olarak, devleti kendi adlarına harekete geçirmeye çalışmaları ve çeşitli ve kesişimsel kimliklere sahip olmaları, bu işçi gruplarının sıklıkla, örneğin kadın hareketiyle, göçmen hakları hareketiyle, etnik savunma örgütleriyle ve sendikalarla ittifak inşa ederek güç kazandıkları anlamına gelmektedir.

Kayıt dışı ve güvencesiz işçilerin haklarını savunmak, emeğin günümüzde küresel olarak karşı karşıya olduğu en büyük zorluktur. Lider rolünü bu işçilerin kendileri üstlenmiştir. Geri kalanlarımız da – işçiler, araştırmacılar ve vatandaşlar – bu mücadeleye katılmalıdır. ■

Chris Tilly'e ulaşmak için <tilly@luskin.ucla.edu>

Pablo Alvarado (en solda), ABD Ulusal Günlük İşçi Örgütlenme Ağı'nın (NDLON) Yetkili Eş-Direktörü, Pasadena (Kaliforniya) Halk İş Merkezi'nde günlük işçiler ve destekçilerle birlikte, 2017. Fotoğraf: Pasadena Halk İş Merkezi.

> Avusturya, Almanya ve İsviçre’de Bakım Tartışmaları

Brigitte Aulenbacher, Johannes Kepler Üniversitesi, Avusturya and ISA Ekonomi ve Toplum (RC02), Yoksulluk, Sosyal Refah ve Sosyal Politika (RC19), Çalışma Sosyolojisi (RC30) ve Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum (RC32) Araştırma Komiteleri üyesi, **Aranka Vanessa Benazha**, Goethe Üniversitesi, Almanya, **Helma Lutz**, Goethe Üniversitesi, Almanya ve ISA Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum (RC32), Biyografi ve Toplum (RC38) Araştırma Komiteleri üyesi ve ISA Irkçılık, Milliyetçilik, Yerlilik ve Etnisite (RC05) Araştırma Komitesi başkanı, **Veronika Prieler**, Johannes Kepler Üniversitesi, Avusturya ve ISA RC19 ve RC32 üyesi ve **Karin Schwiter** ve **Jennifer Steiner**, Zürih Üniversitesi, İsviçre

Fotoğraf: Eva Langhans.

> Evde yaşlı bakımı: yeni bakım piyasaları ve güvencesiz göçmen işi

Pek çok ülkede olduğu gibi Avusturya, Almanya ve İsviçre’de “bakım uçurumu” diye tabir edilen durumla giderek daha çok karşı karşıya kalmaktadır. Nüfusları yaşlanırken aile içindeki enformel bakım kapasitesi azalmakta, refah devleti artık hakim yetişkin işçi modeline göre yeniden biçimlenmektedir. Aynı zamanda devlet sosyal hizmet sunumundan, özellikle uzun vadeli yaşlı bakımından, kendini daha çok çekmektedir. Bu durum, ulusötesi evde bakım düzenlemelerine aracılık eden kar amaçlı bir piyasanın ortaya çıkmasına yol açmıştır: Bakım, genellikle, Orta ve Doğu Avrupa’da-

ki yeni AB üye devletlerinden (çoğunlukla kadın) döngüsel göçmenlerden temin edilmektedir. Bu işçiler, bir kerede birkaç hafta ya da ay için yaşlıların kendi evlerinde yaşayarak onlara (yatılı) bakım sağlamaktadır. Bu hızla büyüyen ve çok rekabetçi bakım piyasasında, aracı ajanslar giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Her ne kadar daha önce kayıt dışı olan bir sektörü bir nebze formel hale getirmiş olsalar da, bu durum çalışma koşullarını kayda değer biçimde iyileştirmemiştir: yatılı bakım işçilerinin genellikle her an göreve hazır olmaları beklenmekte ve maaşları yerel ücret düzeylerini kırmaktadır. Her ne kadar yatılı bakım her üç ülkede de çok güvencesiz bir çalışma alanı olarak ortaya çıksa da üçündeki farklı düzenleme biçimleri, kamusal tartışmaları ve eleştiri fırsatlarını biçimlendirdi.

> Avusturya: kendi hesabına çalışan bakım işçileri

Avusturya’da yatılı bakım serbest meslek olarak düzenlenmiştir. Çalışma süresi ve ücret düzenlemeleri bakım işçileri için geçerli değildir. Bu durum, yatılı bakımı haneler ve Avusturya refah devleti için esnek ve görece ucuz bir çözüm haline getirmektedir. Ne var ki, serbest meslek modeli üzerine tartışmalar sürmektedir. Karşı çıkanlar, bakım işçilerini bağımsız piyasa oyuncularını olarak gören ideale karşı, ajansların çalışma koşullarını çok fazla etkilediğini ileri sürmektedir. Örneğin, maaşları olduğu kadar ücretleri de büyük ölçüde onlar belirlemektedir. Kendi kendine örgütlenmiş bakım işçisi girişimleri bu nedenle sahte serbest meslek olarak gördükleri bu düzenin ortadan kaldırılmasını talep etmektedir. Ajanslar ve resmi olarak hem ajansları hem işçileri temsil eden Ticaret Odası, var olan model için daha çok kayıtlılık ve profesyonelleşme olmasını istemektedir. Ajansların gönüllü olarak başvurabildikleri Avusturya kalite belgesi ÖQZ-24, ajansların lobi çalışmasının bir sonucu olarak görülebilir. Piyasa rekabetinin, kendilerini minimum standartlara bağlayan ajansların lehine yeniden biçimlendiğini göstermektedir. Kalite belgesi, (çalışmanın niteliğinden ziyade) bakımın niteliğini iyileştirmeyi hedeflediği için, belge çalışma koşullarını yalnızca dolaylı olarak etkilemekte ve bunu kendi başına bir mesele olarak görmektedir. Sendikaların ve bakım işçilerinin daha iyi çalışma koşulları için verdikleri mücadele son yıllarda yoğunlaşmış, fakat şu ana kadar alanda çok az etkisi olmuştur.

> Almanya: atanmış bakım işçileri

Almanya’da genel olarak uygulanan yasanın dışında yatılı bakım için spesifik bir düzenleme mevcut değildir. Bu, ajansların atıfta bulunduğu pek çok yasal çerçeveye de yansımaktadır. Pek çok ajans atama metodunu uygulamaktadır: bakım işçileri geldikleri ülkelerdeki ajanslar için çalışmakta, bu ajanslar onların sosyal güvenlik katkılarını ödemekle sorumludur. Yine de ajanslar Almanya’daki temel çalışma koşullarına (asgari ücret ve azami çalışma saati gibi) uymak zorundadır. Fakat sıklıkla bu düzenlemelerin etrafından dolaşmaktadır. Bu işin ulusötesi niteliği ve iş yerinin ev içinde olması, çalışma koşullarının yeterli biçimde denetlenememesini engellemektedir. Dahası, sendika temsilcileri ve diğer paydaşlar düzenleme ucurumunu ve işçiler için sosyal koruma olmayışını eleştirmektedir. Yasal kesinlik sağlamak, çıkar derneği VHBP tarafından temsil edilen endüstrinin bir başka merkezi hedefidir. Dahası, ajanslar Alman uzun dönemli bakım sektöründe yeni bir ayak olarak kabul edilmek ve yasaları kendi çıkarına göre şekillendirmek istemektedir. Bu, sektörü aşağıdan kurumsallaştırma çabası olarak yorumlanabilir. İşçiler tarafında ise sosyal medya, iletişim ve enformel bilgi alışverişi için önemli bir araç haline gelmiştir. Ama bugüne kadar kendi kendine siyasi örgütlenme Almanya’da henüz hala emekleme aşamasındadır.

> İsviçre: Çalışan olarak bakım işçileri

İsviçre’de yatılı bakım bir istihdam ilişkisi olarak resmileşmiştir. Yalnızca İsviçre’de merkezi bulunan ajanslar hanelere işçi kiralayabilir (personel kiralama) veya işçilerin doğrudan haneler tarafından istihdam edildiği düzenlemelere aracılık edebilir (personel yerleştirme). Avusturya ve Almanya’nın aksine serbest meslek ya da atama kanun tarafından yasaklanmıştır. Buna ek olarak, yatılı bakım uzun dönemli bakım rejiminde ek bir ayak olarak kurumsallaşmamıştır. Devlet tarafından verilen finansal destek (tıbbi) hemşirelik hizmetleriyle kısıtlıdır. Dolayısıyla insanların yatılı bakım için kendi ceplerinden ödeme yapmaları gerekmektedir. İş kanunu bağlamında, hanelerdeki iş Federal Çalışma Kanunu’ndan muaftır. Bu, yatılı bakıcıların azami çalışma süresi ya da gece vardiyası gibi konularda diğer işçilerin sahip olduğu korumaya sahip olmadıkları anlamına gelir. Uygulanabilen kanun asgari saatlik bir ücret belirlemekle birlikte, sürekli göreve hazır olma zorunluluğunun düzenlenmemiş olması nedeniyle büyük ölçüde etkisizdir. Son yıllarda sektördeki güvencesiz çalışma koşullarını soursallaştıran düzenleme ve medya tartışmaları sürmektedir. Diğer iki ülkenin aksine (kendi kendine) örgütlenmiş ve sendikalaşmış bakım işçileri bu tartışmalarda önemli bir rol oynamaktadır.

> Sonuç: Özünde sorunlu bir model olarak yatılı bakım

Bu üç ülkeyi karşılaştırdığımızda – özellikle Almanya ve Avusturya’da– aracı ajansların ve onların örgütlenmelerinin düzenlemeleri şekillendirme konusunda güçlü oyuncular haline geldiklerini görüyoruz. Bu esnada göçmen işçilerin sesleri büyük ölçüde mevcut değildir. İsviçre’de ise yatılı bakım bir istihdam ilişkisi olarak resmileşmesi, işçilerin taban örgütlenmeleri oluşturmalarını ve sendika temsilini sağlamıştır. Bu da işçilerin endişelerini kamuoyunun dikkatine sunmuştur.

Bu farklılıklara rağmen her üç ülkede de yatılı bakım modeli içsel olarak döngüsel göçmen işçiler için çok güvencesiz çalışma koşulları üzerine inşa edilmektedir. Buna ek olarak Orta ve Doğu Avrupa’daki bakım kaynaklarını da azaltmaktadır. Bu noktalara dayanarak, yatılı bakımın uzun dönemli bakımın rejiminin temel bir ayağı olacak biçimde daha da kurumsallaşmasına karşı uyarı yapmak istiyoruz. Yatılı bakım yalnızca sömürücü, hızlı ve geçici bir çözüm olabilir. “Bakım ucurumu” sorununu sürdürülebilir biçimde çözmek için bakım işi, yaşlı bakımını aynı şehirde yaşamaya yetecek kadar ücret alan gündüzlü bakım işçilerinin sunacağı biçimde, temelden yeniden değerlendirilmelidir. ■

Brigitte Aulenbacher’e ulaşmak için <brigitte.aulenbacher@jku.at>

Helma Lutz’a ulaşmak için <lutz@soz.uni-frankfurt.de>

Karin Schwiter’e ulaşmak için <karin.schwiter@geo.uzh.ch>

> Dijital Çağda Çalışmanın Geleceği

Ruth Castel-Branco, Sarah Cook, Hannah Dawson, Witwatersrand Üniversitesi, Güney Afrika ve **Edward Webster**, Witwatersrand Üniversitesi ve ISA Emek Hareketleri (RC44) Araştırma Komitesi eski başkanı

Campus Square, Johannesburg, Güney Afrika'da kayıt dışı iş alanında kuryeler, Mart 2020. Fotoğraf: Fikile Masikane.

Djital emek platformlarının yükselişinin çalışmanın geleceğini yeniden şekillendirdiği yaygın olarak ileri sürülmektedir. Bazıları “platform ekonomisini” – hem uzaktan yapılan çevrimiçi web-tabanlı platform işi (“crowd work”) hem belirli bir bölgede yapılan lokasyon tabanlı platform işi – özgürlük ve esneklik vaadi nedeniyle överken, araştırmalar platform ekonomisinin emeğin geçicileşmesini derinleştirdiğini ve mesleki sağlık ve güvenlik gibi riskleri işçilere yüklediğini göstermektedir.

Bu tartışmanın çoğu dijital platformların “yeni” çalışma biçimleri yarattığını varsaymaktadır. Fakat bu işlerin çoğu uzun zamandır varolmaktadır: taksimetrel taksiler, restoranların eve servis hizmetleri, ev temizlikçileri. Öyleyse ortaya çıkmakta olan “gig” işlerinin nesi “yeni”dir? Dijital platformlar kayıtlı ya da kayıt dışı işçi olmanın anlamını nasıl değiştiriyor?

> Küresel Güney’de platform işlerinin nesi “yeni”?

Küresel Güney ekonomilerine dair en belirgin şey, muhtemelen kayıt dışılık seviyesinin yüksekliğidir. “Yeni” “gig” iş biçimleri, kayıt dışı çalışma ilişkilerinin halihazırda istisna değil, norm olduğu bir bağlamda ortaya çıkmaktadır. ILO’nun dijital platformlarda emek üzerine hazırladığı bir rapor, Afrika’da nüfusun %80’inden fazlasının geçimlerini temel olarak kayıt dışı faaliyetler sayesinde sürdürdüğünü göstermektedir.

Kayıt dışı çalışma ilişkileri uzun zamandır kayıtlı istihdamın zıttı olarak tanımlanmaktadır: düzenli yerine geçi-

ci işler; yazılı ve standart bir sözleşmenin olmayışı; sosyal haklar ve korumanın olmayışı; kolektif özne ve temsilin yokluğu. Gerçekte kayıt dışı iş, çeşitli istihdam aranjmanları ile karakterize edilen bir faaliyet çeşitliliğini içerir. Chen¹ bunları, üretim araçlarına sahip olan, özerk biçimde çalışan ve mallarını doğrudan piyasaya satan *kendi hesabına çalışan işletmeciler*; ticari ilişkiler kılığındaki istihdam ilişkileri içine gömülü *kendi hesabına çalışan işçiler* ve işverenin yan çizmesi nedeniyle emek ve sosyal korumadan dışlanmış *yevmiyeli işçiler* olarak kategorize eder. Toplumsal cinsiyet, ırk ve diğer yapısal hiyerarşiler genellikle bu kategorilerde yansıtılmaktadır: dolayısıyla, erkekler gelirlerin yüksek olduğu ve yoksulluğa düşme riskinin daha düşük olduğu kendi hesabına çalışmada çoğunlukken, kadınlar daha çok düşük gelirli faaliyetlerde bulunmaktadır.

Platform çalışma, bu kayıt dışılık niteliklerinin çoğunu yeniden üretir. Platform işçiler halihazırda *bağımsız* yüklenici olarak yanlış biçimde sınıflandırılmaktadır. Bunun sonucunda ücretli izine, (doğum yardımları da dahil olmak üzere) yardımlara, sosyal güvenliğe, mesleki ve sağlık sigortasına erişimleri bulunmamaktadır. Buna rağmen ekonomik olarak platforma *bağımlıdır*lar ve uygulama üzerinde çok az kontrolleri bulunmaktadır. Hatta, Webster ve Masikane’nin² gösterdiği gibi, işçiler uygulamanın, görevleri dağıtan, performansı takip eden, ücretlere karar veren ve işe tek tarafları son verebilen “otoriter algoritmik yönetimine” tabidir.

Lokasyon tabanlı çalışma (örneğin evlere servis) temel olarak bir genç erkek faaliyetidir; özelliği, uzun çalışma saatleri ve yüz yüze irtibat olmasıdır. Her ne kadar ücretler düşük olsa da, gelirler alternatiflerinden daha iyidir; arz ve talep yerel olduğu için işçilerin kolektif olarak örgütlenmesi

>>

daha kolaydır. Bunun aksine çevrimiçi web tabanlı çalışma (örneğin editörlük), çoğu Küresel Kuzey’de olan müşteriler için Küresel Güney’deki görünmez işçiler tarafından gerçekleştirilir. Daha kısa ve daha esnek çalışma saatlerine sahip bu işler, daha çok üretken ve yeniden üreten faaliyetleri bir arada yürütmeye çalışan kadınları çekmektedir.

Dijital platformlar, çok çeşitli olsalar da yüksek ölçüde yoğunlaşmıştır: 2021 ILO raporu, dijital platformların tarafından üretilen kazancın %70’inin ABD ve Çin’e gittiğini göstermiştir. Bu durum ulusal düzeyde küçük ve orta ölçekli işletmeleri sarsabilecekken aynı zamanda yeni güç kaynakları yaratmaktadır. Gauteng, Güney Afrika’da Uber Eats sürücülerini hibrid kolektifler içinde örgütlenmektedir. Bunlar, ulusal düzeyde gizli karşılıklı yardım derneği olarak başlamış, sonradan bölgesel çapta bir ağa evrilmiştir. WhatsApp aralığıyla iletişim kulan sürücüler, bir doğrudan dijital eylem repertuarı oluşturmuşlardır. Bu repertuar içinde uygulamadan çıkarak emeklerini kolektif olarak geri çekmek de bulunmaktadır. Bu esnada Kolombiya’da Rappi işçileri de sivil toplum örgütlerinin ve Merkezi İşçi Sendikası’nın desteğiyle UNIDAPP adlı bir sendika uygulaması geliştirmişlerdir. Bu uygulama üzerinden çokuluslu platformu hedef alan doğrudan ulusötesi eylemlerde bulunmayı başarmışlardır.³ Uganda’da ise Birleşik Ulaşım ve Genel İşçi Sendikası *boda-boda* sürücülerini için bir uygulama geliştirilmesini desteklemiş, üye sayısını gözle görülür şekilde artırmış ve kuryelerin çalışma koşullarını iyileştirmiştir.

Kayıt dışı ekonomiye müdahaleler genellikle işletme geliştirme üzerine olsa da, ILO’nun 204 sayılı sözleşmesi bu müdahalelerin aynı zamanda kayıt dışı işçilerin mücadeleyle kazandıkları emek ve sosyal korumalarının genişletilmesini de içermesi gerektiğine dair artan fikir birliğini vurgulamaktadır. Birleşik Krallık’ta Yüce Divan Uber sürücülerinin ücretli tatil, asgari ücret ve emekliliğe hakları olduğuna karar verdi. Güney Afrika’da Rekabet Komisyonu platformların küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerindeki etkisi üzerine bir araştırma başlattı.

> Gelecekte ne olacak?

İki geniş yol görülmektedir: nasıl işleyeceklerine dair hiçbir ulusal ya da küresel anlaşma olmayan, yabancı sahipliğinde teknoloji devlerinin hakimiyetinin derinleşmesi. Bu bazı kayıt dışı işler yaratacaktır, fakat işçiler düşük ücretlere mahkum olacak ve kayıtlı istihdamın koruma ve haklarının hiçbirine sahip olmayacaktır. Karlar ve vergilerin yurtdışında tutulmasıyla bu yol Küresel Güney’i yeniden sömürgeleştirmenin bir biçimi olarak tanımlanabilir.

Alternatif yol ise platform işçileri ve onların örgütlerinin aktif katılımıyla yaratılacak bir “dijital sosyal sözleşme” olabilir. Bu, bu tür işçileri koruyacak kanunlar gibi kapsamlı küresel ve ulusal politikaları içerecektir. Bu iyimsel yol, emek ve sosyal korumaların kayıt dışı işçilere genişletilmesi imkanını da açmaktadır. ■

Ruth Castel-Branco’ya ulaşmak için <Ruth.Castel-Branco@wits.ac.za>

1. Chen, M. (2012) “The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies.” WIEGO Working Paper, Number 1.
2. Webster, E and F. Masikane (2020) “‘I just want to survive’: The case of food delivery couriers in Johannesburg.” Southern Centre for Inequality Studies.
3. Velez, V. (2020). ‘Not a fairy tale: unicorns and social protection of gig workers in Colombia.’ SCIS Working Paper, Number 7.

> Algoritmik Kontrolü Çözümlemek

Sandiswa Mapukata, Shafee Verachia, Witwatersrand Üniversitesi, Güney Afrika ve **Edward Webster**, Witwatersrand Üniversitesi ve ISA Emek Hareketleri (RC44) Araştırma Komitesi eski başkanı

İllüstrasyon: Arbu.

24

Adalet Birliği, içinde Batman ve Wonder Woman'ın da olduğu, yapay kurgusal dünyayı süper kötü adam Darkseid'den kurtarmaya çalışan bir grup süper kahramandır. 2016 yılında kurulan [The Algorithmic Justice League](#) [Algoritmik Adalet Birliği] (AAB) de özellikle yapay zekanın (YZ) kullanılma biçimlerine dair daha adil ve eşit bir dünya istemektedir. AAB algoritmik kontrolle mücadelede dört temel prensibi yaymaya odaklanmaktadır: olumlu rıza, anlamlı şeffaflık, sürekli gözetim ve hesapverebilirlik ve eyleme geçirilebilir eleştirisi.

Her ne kadar “yapay zeka” olarak etiketlenese de, Kate Crawford'un YZ Atlası'nda dediği gibi, yapay zeka hiç de yapay değildir, “YZ hem cisimleşmiş hem maddidir.” İşçileri üzerinde kontrolün ortaya çıkmasını sağlayan, YZ'nin bu maddeselliğidir. Bu, algoritmik kontrol olarak adlandırdığımız bir kontrol biçimidir. Bu makalede algoritmik kontrolü kavramsallaştırıyor, işçileri nasıl etkilediğini ve ona nasıl direnmeye başladıklarını inceliyoruz. Sonuç bölümünde algoritmik kontrole karşı işçilerin öncülüğünde direnişe dair bazı öneriler sunuyoruz.

> Algoritma nedir?

Dünyanın dört bir yanında, (hükümetler, akademi ve aktivistler de dahil olmak üzere) çeşitli paydaşlar algoritmik kontrol sistemlerinin dünyayı nasıl yeniden şekillendirdiğini anlamaya çalışıyor. Algoritma, varoluşu ve kullanımının maddi sonuçları olmasına rağmen, maddi olmayan bir biçimde varolmaktadır. Bir algoritma, özellikle bir bilgisayar tarafından hesaplama ya da diğer problem çözücü işlemlerde izlenmesi gereken bir kurallar dizisi ya da süreçlerdir. Bilişim hizmetlerinin İnternet üzerinden ulaştırılmasını (örneğin, Amazon Web Hizmetleri) sağlayan bulut bilişim gibi hizmetler, kurumların ve işletmelerin işleyişlerinin belirli boyutlarını otomatize etmelerine imkan tanır. Bazıları algoritmaların nötr olduğunu ileri sürmektedir. Fakat giderek daha çok araştırma (bkz, örneğin, Ruha Benjamin, *Race After Technology* [İrktan Sonra Teknoloji]) algoritmaların, programcılar tarafından bir dizi norm ve yönergeye dayanarak kodlandıkları için, pratikte nasıl önyargılı ve ayrımcı olabileceklerini göstermektedir. Eğer algoritmalara önyargı beslenirse, mevcut ayrımcılık örüntülerini otomatize ederler. Bu durum günümüzde özellikle ağırlıklı olarak beyaz

>>

erkekler tarafından yönetilen Big Tech şirketleri ekosistemi için geçerlidir. Safiya Noble kitabı *Algorithms of Oppression* [Baskı Algoritmaları]'da Google'ın algoritmalarının Siyah kadınlara ve kızlara karşı ayrımcılığını tartışmaktadır.

> Algoritmik kontrol - Gerçek

Algoritma, çalışma üzerindeki kontrolünü sanayileşme tarihinde daha hiç görülmediği kadar derinleştirmiştir. Emek sürecinin kalbinde, kontrolü ve kar maksimizasyonunu algoritma sayesinde sağlar. Bu durum, Marx'ın "değerlenmenin hakimiyeti" diye adlandırdığının bir örneğidir. Algoritmalar işçilerin görevlerini tamamlamadaki hızlarını ölçmek için tasarlanmıştır. Eğer platform işçileri görevlerini algoritmanın standartlarına göre tamamlamazlarsa, yönetimin işçilerin kazandığı ücreti anında değiştirme ve/ya onları platformdan çıkarma (hesaplarından çıkış yapma ya da hesabı deaktive etme) gücü vardır. 2020 yılının Aralık ayında Johannesburg, Güney Afrika'daki Uber sürücülerini Uber uygulamasını kullanım dışı bırakarak ve uygulama üzerinden gelen istekleri kabul etmeyerek bir protesto başlattı. Sürücülerin şikayetleri arasında, Uber tarafından hesaplarının anlaşılabilir biçimlerde bloke edilmesi ve sürücülerin kazanacakları ücrete Uber tarafından tek taraflı olarak karar verilmesi vardı.

Edward Webster, *The Uberisation of Work* [Çalışmanın Uberleşmesi] adlı eserinde, Uber gibi şirketler için algoritmaların, bir yandan yüksek katma değerli faaliyetlere konsantre olmalarını sağlarken bir yandan da teknolojinin mümkün kıldığı taşeron pratikleri sayesinde anaakım istihdam sorumluluklarından kaçtığını göstermektedir. Bu şirketler tekelleri eğilimler gösterir ve standart kurumsal yönetişimini ve standart istihdam pratiklerini atlamaktadır.

Algoritmik kontrole dair belirgin olan şey, görülmez ve erişilmez olmasıdır. Genel olarak platform işçilerinin algoritmanın kaynak koduna erişimleri yoktur. 2021 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) *Dünya İstihdam ve Sosyal Görünüm* raporunun açıkladığı gibi, bir algoritmanın altında yatan koda erişmek, bu algoritmanın rekabetçi olmayan ve/ya ayrımcı sonuçlar üreteceğini anlamının tek yoludur. Dünya Ticaret Örgütü düzeyinde ticari sır kanunları ve fikri mülkiyet kuralları nedeniyle bu kaynak koda erişmek zordur. ILO aynı zamanda bilgi asimetrisinin algoritma sahipleri ve algoritmaya tabi olanlar arasındaki güç dengesizliğini artırdığını da ileri sürmektedir.

> Algoritmik kontrol - Direniş

Her ne kadar algoritmik kontrol başa çıkılmaz gibi görünse de, çalışanların kendileri de çalışma koşulları üzerinde kontrol sahibi olma mücadelelerinde algoritmalar kullanmaktadır. Müzakereleri takiben İspanya, eve servis yapan sürücülerini dijital platformların çalışanları olarak tanıyan Sürücü Kanunu'nu kabul etti. Dahası, dijital platformların algoritmalarının çalışma koşullarını nasıl etkilediğine dair şeffaf olmaları zorunlu kılındı. Algoritmik kontrol ve ona karşı direnişten bahsederken tüketicileri hatırlamak da çok önemlidir. Tüketiciler aynı zamanda algoritmanın kişisel verilerin veri madenciliği sayesinde birer değer üreticisi haline gelmiştir. Big Tech tüketicisinin çeşitli platformları kullanırken aslında ücretsiz işçi olduğu ileri sürülebilir. Bu da tüketicinin pozisyonunu Big Tech şirketlerinin yöneticilerinden ziyade işçilere daha yakın kılmaktadır.

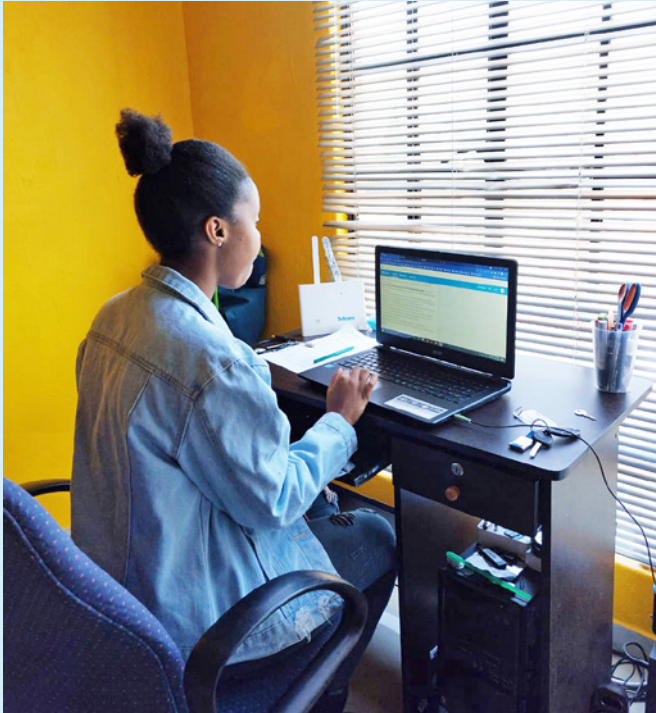
Araştırmacıların, Big Tech şirketlerinin algoritmik kontrolünün bu farklı ifade biçimlerine karşı direnişi analiz ederken mekanın önemini de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Algoritmik kontrol sistemlerinin farklı mekansal bağlamlarda kendi belirgin özellikleri vardır. Bu farklılıkları ulus düzeyinin ötesinde ele almak önemlidir. Küresel Kuzey ve Küresel Güney arasında süregelen mevcut eşitsizlikler göz önünde bulundurulduğunda, her iki bağlam da çeşitli algoritmik kontrol biçimlerine direnmeye dair tartışmaları derinleştiren önemli belirgin özellikleri ön plana çıkarmaktadır. Şirketin değil işçinin önceliğe sahip olduğu bir çalışma geleceğini nasıl kavramsallaştıracağımızı düşünmek için bu önemlidir. Cathy O'Neil *Weapons of Math Destruction* [Matematik İmha Silahları] adlı eserinde bunu çok güzel ifade etmiştir:

"Büyük Veri geçmişi kodlar. Geleceği icat etmez. Bunu yapabilmek ahlaki hayalgücü gerektirir, bu da yalnızca insanlara özgüdür. Algoritmalarımızın içine daha iyi değerler gömmeli, bizim etik liderliğimizi izleyecek Büyük Veri modelleri yaratmalıyız. Bu, bazen adil olmayı kârlılığın önüne koymak anlamına gelecektir." ■

Sandiswa Mapukata'ya ulaşmak için <sandiswa.mapukata@wits.ac.za>
Shafee Verachia'ya ulaşmak için <mohammed.verachia@wits.ac.za>
Edward Webster'e ulaşmak için <Edward.Webster@wits.ac.za>

> Çevrimiçi Emek Platformları: Hesap Verme Yükümlülüğü Olmayan bir Güç mü?

Kelle Howson, Oxford Üniversitesi, Birleşik Krallık, **Patrick Feuerstein**, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Berlin, Almanya, **Funda Ustek-Spilda**, Oxford Üniversitesi, Birleşik Krallık, **Alessio Bertolini**, Oxford Üniversitesi, Birleşik Krallık, **Hannah Johnston**, Northeastern Üniversitesi, ABD, ve **Mark Graham**, Oxford Üniversitesi, Birleşik Krallık

Çevrimiçi gig çalışanları ya da “bulut çalışanlar” müşterilerle işlemler üzerinden komisyon alan ve genellikle emek süreci üzerinde yüksek düzeyde kontrole sahip olan bir platform arayüzü üzerinden bağlantı kurarlar. Fotoğraf: Fairwork Project.

C OVID-19 pandemisi bilgi işçileri için uzaktan çalışmanın yaygın biçimde normalleşmesine yol açmıştır. Bu dönüşümün gerçekleşmesini sağlayacak, iletişim, video konferans, algoritmik yönetim ve görev dağılımı ve işçilerin gözetimi de dahil olmak üzere dijital araçlarda ilerlemeler bu duruma eşlik etmiştir. Pandemi emek piyasalarında daha önce varolan pek çok eşitsizliğe ışık tutar ve bunları güçlendirirken, kolayca uzaktan çalışmaya geçebilen meslekler ve uzaktan yapılamadığı için işçilerin virüs maruz kalmak ve karantinadayken gelirini kaybetmek gibi çifte riskle karşı karşıya kaldığı düşük ücretli hizmet işleri arasındaki ayrım gözle görülür hale gelmiştir.

Bu adaletsiz emek piyasası tabakalaşmaları – uzaktan çalışabilenler ve şahsen gerçekleştirilmesi gerekenler ara-

sındaki ayrım – pandeminin başından beri daha belirgin hale gelmiş olsa da, uzaktan çalışan tüm işçilerin görece güvende olmadığı gerçeği pek tartışılmamıştır. Hatta çevrimiçi gig ekonomisi COVID-19’un ortaya çıkışından itibaren çok gelişmiştir. Bu emek biçimleri pek çok kişinin gündelik yaşamının kolaylaşmasına katkıda bulunsa da, daha az görünür olmayı sürdürmektedir.

> Bulut çalışmada emek kontrolü

Çevrimiçi gig işinin, paylaşımlı yolculuk, yemek servisi ve temizlik gibi (meşhur örnekleri arasında Uber, DiDi, Deliveroo’nun olduğu) “coğrafi olarak kısıtlanmış” gig işiyle önemli ortak noktaları vardır. Çevrimiçi gig çalışanları ya da “bulut çalışanlar”, müşterilerle bir platform üzerinden bağlantı kurar. Bu platformlar gerçekleşen işlemlerden komisyon alır ve genellikle emek süreci üzerinde büyük kontrole sahiptir. Platformlar, görev dağılımı gerçekleştiren algoritmik yönetim, ödeme ve disiplin eylemleri ile işin nasıl yapıldığını kontrol eder. Coğrafi olarak kısıtlamış gig çalışmaya benzer biçimde, sözleşmeler üzerinde işçileri bağımsız yüklenici ya da serbest çalışan olarak kabul eder ve böylece onları pek çok bölgede asgari ücret, hastalık ödemesi, doğum izni ve emeklilik gibi temel çalışma haklarından dışlar.

Fakat taksi, eve servis ve temizlik sektöründeki benzerlerinin aksine bulut çalışma platformları bir internet bağlantısıyla teoride dünyanın herhangi bir yerinden yapılacak işlere aracılık eder. Karmaşık bir sınırlar arası bağlantılar ağı sağlar; gezegen ölçeğinde bir emek piyasası yaratmış oldukları kuramlaştırılmıştır. Bu dinamik, işçiler için yeni fırsatlar yarattığı kadar kırılganlıklar da yaratır ve işçileri belirli biçimlerde riske atar.

Öncelikle platformlar, on binlerce farklı bölgede emek ve müşteriler arasındaki ilişkilere sürekli aracılık etmektedir. Bu durum platformlara dair düzenleme yapılmasını güçleştirmektedir. Az sabit sermayeye ve çalışanlarıyla sözleşmeden doğan bir mesafeye sahiptirler. Bu akışkanlık ve kısa ömürlülük işçileri ve kullanıcıları korumayı amaçlayan yerel yasalardan ve vergi ve rekabet rejimlerinden kaçabilecekleri anlamına gelir.

Aynı dinamik, işçilerin yapısal gücünü bastırmaya da hizmet eder. İşçiler atomize, coğrafi olarak dağınık olduklarında ve platformun tasarımı gereği birbirleriyle rekabet içine sokulduklarında örgütlenmeleri, dayanışma inşa etmeleri ve çalışma koşullarını iyileştirecek kolektif eyleme geçmeleri özellikle zordur. Toplu sözleşmeleri mümkün kılan ulusal düzenleme çerçevelerini küresel çevrimiçi emek platformlarına uygulamak zordur. Bulut çalışmada resmi işçi ve kamusal hesapverebilirlik yapılarının yokluğu platformlara koşulları belirlemek, çalışma koşullarını şekillendirmek ve nihayetinde istedikleri kadar sorumlu ya da sorumsuz davranmak için olağanüstü bir güç verir.

Pek çok bulut çalışma platformu standart istihdamdan daha düşük giriş engellerine sahiptir. Bu da emek piyasalarında eşit katılımdan dışlanmış (Küresel Güneydeki işçiler, başta kadınlar olmak üzere bakım ve ev işinden sorumlu kişiler, göçmen işçiler, etnik azınlık topluluklar ve engelli işçiler gibi) kişilere ihtiyaçları olan fırsatları sunarlar. Fakat çoğu uluslararası bulut çalışma platformu önemli ölçüde emek fazlası kaydeder. Bu, müşterilerin işçileri hızlıca ve kolayca bulmasına yardımcı olur ama aynı zamanda işçiler için işlerin ve ücretlerin baskılanması anlamına gelir. İşçiler kısıtlı sayıda iş için giderek artan yoğun bir rekabetin içine girerler.

“Mikrogörev” platformu olarak bilinen, görevlerin özellikle kısa dönemli olduğu bulut çalışma platformlarında (Microworkers, Amazon Mechanical Turk ve Appen gibi) işçiler, veri setlerine açıklayıcı notlar koyarak makine öğrenme sistemlerini eğitmek gibi, daha büyük projelere de katkıda bulunabilirler. Bu projeler tamamlaması saniyeler alan çok küçük parçalara bölünür. Burada, düzinelerce ülkeden yüzlerce işçi, çok kısa bir zaman dilimi içinde, tek bir müşterinin projesinin tamamlanmasına katkıda bulunur. Bu aşırı küçük parçalı taşeron çalışma, emeğin koşullarını son üründen tümüyle gizlemeye hizmet eder, bulut çalışmanın görünmezliğine katkıda bulunarak karşılığında işçilerin gücünü ortadan kaldırır. Bunun sebebi, özellikle bireysel olarak işçilerin kovulmasının ve yerlerine başka birinin alınmasının çok kolay olmasıdır.

Bulut çalışanların kolektif güçlerini kullanmaları çok zor olabileceği ve genellikle ulusal düzeydeki yasalar tarafından korunmadıkları için, gündelik çalışma koşulları güvencesiz ve riskli olmayı sürdürmektedir. Çoğu bulut çalışma platformu müşterilerin işçi tarafından halihazırda tamamlanmış olan işi reddetmelerine ve ödeme yapmamalarına

izin verir. Platformlar, işçilere işleri reddedildiğinde itiraz etme hakkı tanıyabilir fakat bu durum keyfi olmakla birlikte genellikle başka bir işi tamamlamaktan daha fazla zaman alacak, otomatikleştirilmiş zorlu süreçler içerir. Platformlar aynı zamanda müşteriden çok işçiye sahip oldukları için genellikle müşterilerin tarafını tutmaktadır.

Çevrimiçi emek platformlarındaki işçiler, sağlık ve güvenliklerine dair risklerle de karşı karşıya kalmaktadır. Bunun içinde uygunsuz veya psikolojik olarak rahatsızlık verici içeriklere maruz kalmak, gizliliklerine karşı riskler ya da yetersiz veri koruma önlemleri bulunmaktadır.

Son olarak, işçiler müşterilerin ayrımcılığına karşı kırılgan durumdadır. Cinsiyetlerine, ırklarına veya coğrafi lokasyonlarına dair varsayımlar veya önyargılar üzerinden ayrımcılığa uğrayabilirler.

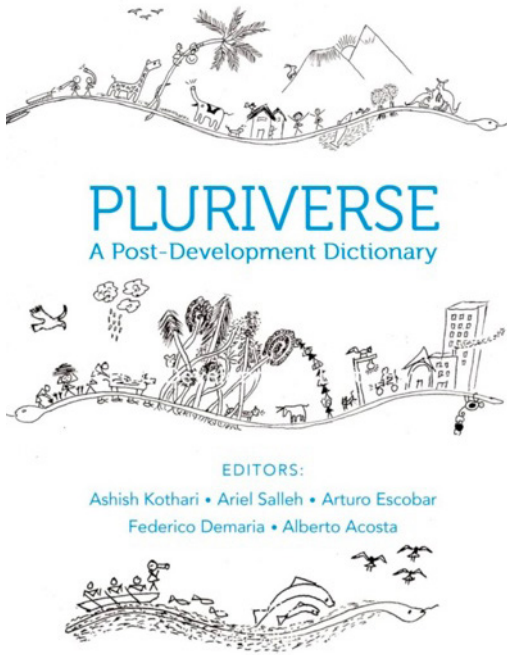
> Bulut çalışanları koruma girişimleri

Platformların gücünü yumuşatabilecek ulusal ve uluslararası düzenleme yaklaşımlarının yokluğunda, uzaktan gerçekleştirilen gig işlerinde riskli ve sömürücü koşullar artmış, işçilerin örgütlenmesini ve toplu sözleşmelerin engellenmesi yaygınlaşmıştır. Güvencesiz işçiler COVID-19 pandemisinin sonucu olarak uzaktan çalışmaya ve çevrimiçi emek platformlarına akarken, bu işçi sınıfını korumak için hem taban emek gücüne hem de politika çözümlerine ihtiyaç olacaktır. The Fairwork Project [Adil İş Projesi], bu çabalara dair bir referans noktası ve ölçüt olması için işçiler ve uzmanlarla birlikte adil bir bulut çalışmaya dair bir dizi ilke üretmiştir. İlkeler, Adil Ücret, Adil Koşullar, Adil Sözleşmeler, Adil Yönetim ve Adil Temsil kategorileri altında, yukarıda tartışılan hasar ve risk boyutlarını kapsamaktadır. Çevrimiçi gig ekonomisinde emek pratiklerinin yelpazesini gösterebilmek için, on yedi önemli platformu bu ilkeler bağlamında değerlendirdik. Az sayıda platform çok olumlu değerlendirmeler alırken araştırmamız, hesapverebilirliğin yokluğunda platformların yalnızca basit bir satır kod kullanarak sürekli milyonlarca işçinin refahını ve geçimini (genellikle olumsuz) etkileyecek seçimler yaptığını göstermektedir. İlk Fairwork bulut çalışma sıralamaları bu çok eşitsiz güç ilişkilerine ışık tutmayı hedeflemektedir. Her yıl gerçekleştirilecek puanlamalarla uzaktan gig çalışanları için daha adil bir çalışma geleceği sunma çabalarına katkıda bulunmayı umuyoruz. ■

Kelle Howson'a ulaşmak için <kelle.howson@oii.ox.ac.uk>

> Emek ve Epistemoloji olarak Tutmak

Ariel Salleh, Misafir Profesör, Nelson Mandela Üniversitesi, Güney Afrika ve ISA Yaşam Boyu Üyesi

Pluriverse: A Post-Development Dictionary [Çoklu Evren: Kalkınma Sonrası Sözlüğü]. Tulika Book (2019).

Avrupa merkezci “doğaya hakim olma” fantazisi, her zaman sorunlu bir ontoloji olagelmıştır. Matter [madde - İng.] ve mater (Latince) arasındaki birincil bağlantı bir tesadüf değildir. Erken dönem ekolojik feministler, üstünlüğe dair uygarlık güdüsünü anneyi öldürmenin, erkeklerin gizemli doğal akışlara bağımlı olmadan kendilerini kültürel olarak doğurmalarına izin vermenin ulvileştirilmesi olarak görmekteydi. Bugün, doğayı dışsallaştıran aynı psikolojik ayrışma, neoliberal güçleri, savaşı ve modern bilimi mümkün kılmaktadır. Odipal bir mesele olan akademi bununla barışabilir mi?

> Yeniden hatırlama

Eski “ötekileştirme” kültürü her halükarda bir nesneler ve soyutlamalar dünyası yaratırken, ayna tersi duyumsal olmayı sürdürmektedir; bu akis “tutma” olarak adlandırılabilir. Tutma, insanın doğa metabolizmasında gömülmüşlüğüne değinir; annenin kollarındaki birincil benlik oluşum anını yansıtır. İnsanlar kendilerini doğanın için gömülmüş olarak hissettiklerinde, Yeni Materyalistlerin söylemeyi sevdiği gibi, Yeryüzündeki Yaşamın tümünün nasıl birbirine “dolaşık”

olduğunu anlarlar. Fakat bu formülasyon beni çekmiyor. Ben daha ziyade tutmayı, üretkenden farklı olarak yeniden üreten bir emek biçimi olarak görüyorum. Bilinçli tutma, bir çocuğun bakımı ya da Yerlilerin bir ormanı koruması gibi biyofiziksel süreçlere enerji verir. Tutma, gömülü ve sistemik bir epistemoloji öğretir.

Derleme koleksiyonumuz *Pluriverse*'de [Çokluevrende] Karin Amimoto Ingersoll Hawaiiili Balıkçılar arasındaki hasasiyeti anlatır:

“okyanuslar, rüzgarlar, gelgitler, akımlar, kum, yosun, balık, kuşlar ve gök cisimlerine dair araçsal olmayan navigasyonel bilgi, dünya üzerinde belirgin bir hareket etme biçimine imkan veren arabağlantılı bir sistemdir... Okyanus okumuşluğunda beden ve deniz manzarası karmaşık bir söylem içinde etkileşime girer... bu, “benliklerimizi” ayrı tutan Batılı düşünce dünyalarının büyük anlatısına bir alternatiftir... Böylece görmek siyasi bir süreç haline gelir, okyanuz zamanı ve mekanı içinde öğrenilmiş fakat kimlik, yer ve gücün katı sömürgeci inşaları tarafından gizlenmiş tüm hatıraların ve bilgilerin bir okuması olur... Dünya[nın çoğu] hafızası olmadan ilerler, sanki içinde yaşadığımız mekanlar boş coğrafyalarmış ve o yüzden tüketime ve gelişmeye açılmış gibi...” [Vurgular yazar tarafından eklendi]

> Canlandırıcı değer

Protestan Ahlakı tezinde ileri sürüldüğü gibi, Hristiyan ataerkilliği ve kapitalizmi tarihsel olarak iç içe geçmiş çerçevelerdir. Küresel şirketlerin ve çokuluslu kurumların yükselişiyle birlikte, bakıcıların, küçük toprak sahiplerinin ve ilk Milletler haklarının ötekileştirilmiş bilgileri, “ekonomik” değil, “kültürel” olarak küçük görülmüştür. Bu, onların diyetli biçimde sürdürülebilir olan erzak ikmalî biçimlerini, hem siyasi Sol hem de sağın emeğin “üretken” olması gerektiğini varsaydıkları beyaz orta sınıf maskülinist söylem içinde görünmez kılar. Yani “gerçek iş”, maddeyi “insan yapımı” ve böylece “değerli” bir şeye dönüştürmektedir. İlerici eko-sosyalistler, Yeşil Yeni Düzenciler ve siyasal iktisatçılar bile bakımı kayıtlı ekonominin içine taşımayı niceliksel olarak savunmaktadır. Marksist kullanıma karşı değişim ikiliğinden farklı olarak yeniden üretim veya “metabolik” değer ölçülmesine gerek yoktur; bu değer ekosistemler ve bununla birlikte insan bedenleri geliştikçe deneyimlenir.

Sosyal ihtiyaçları sömürü, ekstraktivizm, biyoçeşitlilik kaybı, su kirliliği ve iklim değişikliği olmadan gidermenin pek çok yolu vardır. 1999 yılındaki Seattle Halkların Meclisi'nden beri kapitalist ataerkil egemenliğine Dünya Sosyal Forumu, Via Campesina, Yerli Çevre Ağı, Dünya Kadın Yürüyüşü ve Extinction Rebellion gibi hareketler tarafından meydan okunmaktadır. Bu tür girişimler, Ivan Illich ve Wolfgang Sachs gibi sömürgesizleştirme düşünürlerinden ve güçlü "bozuk kalkınma" eleştirileriyle Maria Mies ve Vandana Shiva gibi ekofeministlerden ilham alır. 2019 Çokluevren Projesi "küresel olan yereldir" çağrısıyla, And Dağları'ndan gelen *buen vivir* taraftarları, Hintli swaraj toplulukları, Avrupalı küçülmecileri ve diğerleri arasında kültürler arası paylaşımı sağlar. Manfred Max-Neef'in sözlerini özetlersek: kendini yöneten küçük ekonomiler "sinerjistik"tir, ekolojik canlanma, gündelik geçim kaynağı, öğrenme, inovasyon, kimlik, aidiyet gibi pek çok ihtiyacı aynı anda giderir.

> Yapısal paraleller

Ev kadınları ve köylüler tarafından gerçekleştirilen tutma emeği mahallelerin ve köylerin pertisit kullanımını veya madencilik durdurma çabalarında görülebilir. Bu işçiler doğanın metalaştırılması ve kadınların ve Yerli Halkların bedenlerinin metalaştırılması arasındaki yapısal paralellik görmektedir. Dünya çapındaki hareketler hareketinde Küresel Kuzeydeki kadınlar için siyasi seçenekler, Küresel Güneydeki ırksallaştırılmış halkların sahip olduklarıyla hemen aynıdır. Seçenekler, ya yurttaşlık mekanizması olan yasal haklar aracılığıyla özgürleşme ya da müşterek mütekabiliyet aracılığıyla kendini gerçekleştirmektir.

Yirmi birinci yüzyılda pek çok insan insanlığı ve doğayı tekrar bir araya getirebilmek için büyük uygar adımlar atmaktadır. Yeni Su Paradigmasının holistik bilimi ya da Doğa Ananın Hakları için Halk Mahkemesi, yeniden hatırlamanın tipik örnekleridir. Gıda bağımsızlığı Kuzey ve Güneyde çokluevren aktivizminin temel amacıdır. Bu kavram Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün "gıda güvenliği" kavramıyla karıştırılmamalıdır. Gıda güvenliği kavramı daha

çok istifçilik, geçimliliğin mülksüzleştirilmesi, petrole yapılan tek ürün tarımı ve kirlenmeye yol açan kıtalarötesi Serbest Ticareti yanında getirir. Anaakım feministler, bazı Solcu aktivistler ve Yeşiller kendilerinden çok emin bir şekilde hakim kapitalist paradigmayı adapte etmekten bahsederler. Fakat sıklıkla devlet güçleri, iyi niyetli değişim eylemlerini hoşgörünün baskıcı bir biçimiyle ele geçirir. Bu durum halihazırda döngüsel ekonomiyle, yeşil mutabakatlarla ve yeryüzü sistem yönetimiyle görülmektedir.

> Bir biyo-uygarlık mı?

Dünyanın sosyal ürünlerinin "adil ve sürdürülebilir dağıtımını" kulağa güzel gelmekle birlikte hiçbir termodinamik anlamı yoktur. Jason Hickel'in işaret ettiği gibi: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için küresel ekonominin günümüzdeki büyüklüğünün 175 katı kadar büyümesi gerekecektir, şu an bile gezegensel kapasitesini her yıl %50 oranında aşmaktadır. Tutma ekonomileri yerel üretimi müşterekleştirerek doğanın maddi sınırlarına saygı duymaktadır. Halkların bu paradigması, yüksek teknolojiye yalnız bireyselleşimin ve yaşamı çürüten virüslerin yerine "biyo-uygarlığı" koymak istemektedir. Bağları kopmuş cogito'nun, "Düşünüyorum, öyleyse varım"ın karşısında "Benim çünkü sensin" diyen tutma mantığı öncülüne dayanan Güney Afrikalı *ubuntu* ahlakı vardır. Bununla alakalı dünya-laştırma yolları arasında küresel alternatiflerin bir parçası olarak diyalogda olan *buen vivir*, eko-köyler, armağan ekonomisi, *kyosei*, *sentipensar* bulunmaktadır.

Eko-sosyalistler materyalizmlerini "yeniden cisimlendirip" "ötekileştirilmiş" işçi sınıfının ("meta-sanayicilerin") tarihsel özneliğini sermayenin iç ve coğrafi çevrelerinden ele alabilirler mi? Burada, teorinin köşesinde, tüm sınıfların maddi ihtiyaçlarını gideren isimsiz işçiler bulunmaktadır. Hatta bu işçiler insanlık-doğa metabolizmasını bir arada tutarak kapitalizmi mümkün bile kılar. Bu küresel sınıfın, ölmekte olan Avrupa merkezci dönemin katı soyutlaştırmalarına (öznenin nesneye, insanlığın doğaya, erkeğin kadına, beyazın siyaha, ekonominin ekolojiye üstünlüğü) ihtiyacı yoktur.¹ ■

Ariel Salleh'e ulaşmak için <arielsalleh7@gmail.com>

1. Metin Haziran 2021'de Paris'te Femmes, écologie et engagements politiques du Sud au Nord'da verilmiş bir konuşmadan uyarlanmıştır.

> Miyazaki Animesi: Antroposen için Animizm

Shoko Yoneyama, Adelaide Üniversitesi, Avustralya

*Komşum Totoro (1988).
Resim: Studio Ghibli.*

Iklım deęiřiklięi, COVID-19 pandemisi ve Antroposenle iliřkilendirilmiř dięer varoluřsal krizleri ele almanın insan-doęa iliřkilerini yeniden dūřunmeyi gerektirdięine dair genel bir fikir birlięi var. Fakat bu konuda çok ileri gidemedik. Muhtemelen tūmūyle farklı bir iliřki tahayyūl etmemiz gerekiyor. Amitav Ghosh, alternatif ontolojileri tahayyūl etmemizi mūmkūn kılan kūltūrel referans çerçevesine sahip olmadıęımız için bir hayalgūcū krizi yařadıęımızı ileri sūrūyor. Animizmin buna bir zūm bulmaya yardımcı olması mūmkūn mūdūr?

Fakat animizm, moderniteden çok uzakta olan avcı-toplayıcılar gibi “ilkel insanların” “basit bir inancı” deęil midir? Batı ortodoksisinde animizm genel olarak böyle sunulmaktadır: temelde hatalı bir epistemoloji olarak. Daha yeni bir dūřūnce okulu olan “Yeni animizm” daha olumlu bir grūře sahiptir; animizmi modernitenin kullanıřlı bir eleřtirisi olarak sunar. Fakat yeni animizmin vaatleri henūz tam olarak gerçekleřmemiřtir. Animizm genellikle Batı universitelerinin antropoloji blūmlerindeki numunelik pozisyonunu sūrdūrmektedir.

> Miyazaki animesinin kūresel popūleritesi

Studio Ghibli'den animasyon film direktrū Miyazaki Hayao, Antroposende yařamın zorlu gerçekleriyle derinden iliřki kurmaya ilham vermek konusunda deęerli bir rol oynamaktadır. Onun animelerinde sunulduęu biçimiyle animizmin, milyonlarca seyircinin kalplerini ve zihinlerini doęa-insan iliřkilerinin olumlu biçimde yeniden tahayyūl edilmesine açacak gūcū vardır. Miyazaki animesi, animizme dair eriřilebilir imgeler ve hikayelerle hayalgūcūmūze ilham verir.

Birak yıl önce bir konferansta aynı noktaya vurgu yapan bir makale sunduğum zaman bir meslektaşım “řaka yapıyor olmalısın!” diye bağırdı. “Miyazaki animesi çocuklar için. Oęlum Totoro'yu beř yaşındayken izledi.” Doęru: Miyazaki'in işleri temel olarak çocuklar için, fakat Ghibli'nin eski eř direktrū Takahata Isao'ya göre filmleri sayesinde “Japon çocukları aęaç grdūklerinde aęaç ruhu Totoro'yu hissediyorlar.” Bu dūnyanın her yerindeki çocuklar için geçerli olabilir. Miyazaki animesinin kūresel etkisi, 1996 yılında Ghibli filmlerinin Disney tarafından dağıtılmaya başlamasıyla, Spirited Away'ın 2003 yılında En İy Animasyon Film Oscar'ını almasıyla ve filmlerin Netflix ve HBD Max tarafından yayınlanmasıyla giderek arttı.

> Eleştirel animizm

Peki Miyazaki animesinin kūresel popūleritesinin Antroposenle ne alakası var?

Miyazaki animesindeki animizm temsilleri, özellikle de Rūzgarlı Vadi (1984), Komşum Totoro (1988), Prenses Monoke (1997), Ruhların Kaçıřı (2001), Kūuk Deniz Kızı Ponyo (2008) gibi en önemli filmlerindekiler, yeniden tahayyūl edilmiř insan-doęa iliřkisine daha derinden incelememizi saęlar.

Yeniden tahayyūl edilmiř? Animistik ontoloji ve epistemolojinin gūnūmūze kadar moderniteyle paralel olarak sūrdūęū Japonya'da durum farklıdır. Orada animizm UNESCO'nın tabiriyle somut olmayan bir kūltūrel miras olarak varolmaktadır. Buna ek olarak, modernitenin olumsuz özelliklerine yanıt olarak yeni bir tūr animizm geliřmiřtir. Bu yeni tūr

>>

Kodama (orman suru), Prenses Mononoke (1997). Resim: Studio Ghibli.

animizmin (Pokémon'un dönüşümü gibi) modernitenin düşünümesele bir eleştirisini oluşturmak üzere "güçlendiğini" savunuyorum. "Eleştirel animizm" veya "postmodern animizm" dediğim de budur.

Eleştirel animizm Minamata hastalarının söyleminden ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, 1950'lerden beri sürmekte olan, insanlık tarihindeki en kötü sanayi kirliliği vakalarından birinin kurbanlarıdır. Film izleyicileri bu vakaya Johnny Depp'in 2020 yapımı filmi *Minamata* sayesinde aşına olabilir. Film, ikonik "Banyosunda Tomoko Uemura" fotoğrafını çeken fotoğrafçı Eugene Smith'in yaşamını anlatmaktadır.

Sosyolog Tsurumi Kazuko animizm üzerine bu tabandan söylemi ilk olarak bir modernite eleştirisi olarak gözlemlemiştir. *Animism in Contemporary Japan: Voices for the Anthropocene from Post-Fukushima Japan* [Günümüz Japonya'sında Animizm: Fukushima sonrası Japonya'dan Antroposen Sesler]¹ adlı kitabında Tsurumi'nin "animizm projesini" peşinden gittim. Miyazaki kitapta yaşamlarını incelediğim dört önemli Japon entelektüelinden biridir. Kitap, bu yaratıcı düşüncülerin animizmin dünyayı kurtarabileceğini fikrine nasıl vardıklarını anlamaya çalışıyor.

Miyazaki Hayao dünyaya kurtarmak için aminizme ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla animizmin yayılması onun yaşam projesidir. Çalışmasının felsefi temeli, tamamlaması on iki yıl sürmüş (1982-94), insan-doğa ilişkileri üzerine bin sayfayı aşkın masalsi bir hikaye olan *Rüzgarlı Vadi* manga versiyonunda bulunabilir.

Miyazaki'nin (eleştirel) animizminin üç bileşen vardır: Biri, faillikle donanmış güzel doğa illüstrasyonlarıdır. Doğa, orman ruhu Kodama'nın *Prenses Mononoke*'de sembolize ettiği gibi, yaşam-dünya ve spiritüel-dünyanın ikicil olmayan bir bileşimidir. İkinci bileşken yerin ve yerelin önemidir. Bu da aminizmi devletin öncülük ettiği Japon aminizminin ideolo-

jik ve şoven söyleminden ayırır. Miyazaki'nin animizmi konumlandırışı, başka yerlerdeki animizmle gevşek olarak da olsa bağlantılanmasına imkan tanır. Böylece Arif Dirlik'in "yerel ötesi ittifaklar" olarak adlandırdığı biçimi oluşturur. Üçüncü bileşken ise, güçlü teorik çıkarımları olan insan/doğa, iyi/kötü, yaşam/ölüm, ruhani/maddi, görülen/görülmeyen ve açık/koyu gibi ikiliklerin reddilmesidir.

Miyazaki Hayao'nun animizmi sosyal bilimlerin paragisması ve modernitenin verili gibi kabul edilen öncüllerine meydan okuduğu için teorik olarak radikaldir. Bu öncüllerin hepsi hiyerarşik ikilikler üzerine kuruludur: 1) insanların doğaya üstünlüğü (insan merkezilik); 2) rasyonelin ruhani olana üstünlüğü (sekülerizm); ve Avrupa geleneğinin diğerlerine üstünlüğü (Avrupa merkezilik). Diğer bir deyişle Miyazaki'nin animizmi varolan paradigmayı bozmaktadır. Hayalgücümüzü hiyerarşik ikiliklerden azade, yeni bir paradigma hayal edecek yeni bir yöne doğru teşvik etme potansiyeli sunmaktadır. Detaylar için *Theory, Culture & Society* dergisindeki "[Miyazaki Hayao's Animism and the Anthropocene](#)" adlı makaleme bakınız.

Miyazaki animesinin küresel popülaritesi, bu teorik çıkarımlarla önemli bir sosyolojik olgu oluşturmaktadır. Miyazaki, tıpkı Totoro'nun çocuklarla ağaç tohumları ektiği gibi, milyonlarca seyircinin kalbine ve zihnine animizme dair güçlü imgeler yansıtmaktadır. Miyazaki'nin işlerinin büyük popülaritesi, animistik duruşu için sezgisel bir kavrayış ya da açlık olduğu izlenimini bırakabilir. Yeniden büyülenmiş bir dünyaya dair filmlerinin, Ghosh'un hayalgücü krizini telafi edecek biçimde (sosyal bilimciler de dahil olmak üzere) seyircileri animistik epistemoloji ve ontolojiyle daha uyumlu olmaya hazırlıyor olması mümkündür. Bu anlamda Miyazaki Hayao, Antroposenin "mükemmel fırtınasına" yanıt vermemiz için "mükemmel hikaye" sunmaktadır. ■

Shoko Yoneyama'ya ulaşmak için: <shoko.yoneyama@adelaide.edu.au>

1. Yoneyama, S. (2019) *Animism in Contemporary Japan: Voices for the Anthropocene from Post-Fukushima Japan*. Oxon and New York: Routledge.

> Antroposen ve Hoşnutsuzlukları

Gaia Giuliani, Sosyal Bilimler Merkezi, Coimbra Üniversitesi, Portekiz

Cabo Verde. Fotoğraf: Gaia Giuliani.

Yakın zamanda bir kavram, bir dizi süreç ve olgu olarak Antroposen, siyaset, sanat, kültür ve akademideki tartışmaların merkezine sunuldu. Daha anaakım anlamı, tartışmalı biçimde, araştırmacılar tarafından köklerini ikinci ya da üçüncü sanayi devrimlerine sürebildikleri süreçlere atıfta bulunmaktadır. Bu dönemlerde insan müdahalelerinin gezegenin jeolojik, fiziksel ve biyolojik yapısına büyük etkilerinin olmaya başladığı ileri sürülmektedir.

> Antroposen teorisi üzerine eleştirel görüşler

Daha eleştirel görüşler, Antroposen ve onun üzerine yürütülen kamusal tartışmaların sömürgeci ve kapitalist modernite (bu eleştirilere göre Antroposen modern bir olgudur) ve o zamandan beri ayrıcalıklı kılınan insan, insan olmayan ve cansız arasındaki ilişkileri yeniden kavramsallaştırmaya hizmet etmektedir. Bu yeniden kavramsallaştırmanın başlangıcı, organik ve inorganik elementleri gezegensel düzeyde yöneten güç yapılarını radikal bir biçimde yeniden gözden geçirmektedir.

Bu eleştirel pozisyonlar, antikapitalist yaklaşımlar ve sömürgeleştirme yaklaşımlarının kesişiminde, biyolojiden coğrafyaya, jeoloji ve fizikten sinema, sosyoloji, antropoloji, siyaset, felsefe, şiir ve performatif sanata pek çok di-

siplinde küresel antifaşist, feminist ve queer eleştiriler ve epistemolojilerden filizlenmiştir. Çevresel beşeri bilimlerde disiplinlerötesi diyalog içinde gelişen iki önemli fıkirden yararlanırlar. İlki, çevrenin aynı zamanda sosyal bir olgu olduğudur. İkincisi ise Antroposenin herhangi bir canlı varlık üzerindeki vahşi etkisini tersine çevirmek için insanlar ve Yeryüzünün diğer canlı ve cansız bileşenlerinin birbirine bağımlılığının tanınması ve siyasallaştırılması gerektiğidir.

> Antroposen Anthropos ve canavarları

Bu kısa makale bu eleştirel düşüncelerden yola çıkarak Antroposenin belirgin bir özelliğine odaklanmaktadır. Bu özellik, Antroposen'in Anthropos'ları olarak tanımlanabilen kolektif aşkın öznenen (Foucault) çıkan hukuki, siyasi ve popüler kültürlerle ve tahayyüllerin, retoriğin ve eylemlerin semiyotik üretkenliğiyle ilgilidir.

Elisabeth Povinelli'nin vurguladığı gibi, bu Anthropos sömürge sonrası ve sömürgeleştirme eleştirilerinde ve toplumsal sözleşmedeki liberal insanda tanımlanan Kartezyen özneyi de kapsamaktadır. Bu özne, feminist araştırmacılar tarafından dünyayı yeniden şekillendiren şiddet dolu Avrupa merkezci ve Batılı modernitenin ortaya çıkışına bağlanmaktadır. Bu Anthropos, Avrupa merkezci modernitenin ortaçağ öncüllerinden beri kapitalizmi ve onun vahşetini

sürdüren ve yeniden üreten ontolojileri ve mantığı empoze eden bir dünya, tarih, coğrafya ve insanlık vizyonu ile ilişkilendirilmektedir. Bu empoze etme eylemini, zihin ve beden, insan olan ve olmayan, kadın ve erkek, beyaz olan ve olmayan, iyi ve kötü, rasyonel ve irrasyonel, seküler ve fanatik, doğru ve yanlış, üst ve ast, kurtaran ve öldüreni semiyotik olarak birbirinde ayrılmış varlıklar olarak kurarak gerçekleştirmektedir.

Bir yandan Antroposen'in diğer yandan ırksal kapitalizm, ataerkillik ve sömürgeciliğin ontolojileri ve mantığı arasındaki dolaşıklılığa dair teorileri ve düşünceleri birleştirerek tarihsel olarak üretilmiş söylemsel *canavarlaştırma* sürecinin, Antroposen'in Anthropos'unun inşasında ve kökeni kapitalist ve sömürgeci modernitede yatan değer çıkarımı ve güç yapılarının merkezindeki hegemonik "biz" in yaratılmasında oynadığı önemli rolü incelemektedirim. Bu araştırma, Antroposenin ontolojileri ve mantığının işleyişi ve zaman ve mekanlar boyunca meşrulaştırılması arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bunun yaparken canavarlaştırma süreci ve sömürgelerdeki asiler, kaçak köleler, *quilombolas*, cadılar, kafirler, ayaklanan köylüler, grev yapan sanayi işçileri ve yerli direnişleri arasındaki bağları da açığa çıkarmaktadır. Bunu, bu gruplara karşı ahlaki paniğin söylemsel inşasını sömürgeci şiddetle, devletin otoriterliğiyle ve ölümcül ekstraktivizmle bağlantılandırarak yapar.

Monsters, Catastrophes and the Anthropocene: A Postcolonial Critique [Canavarlar, Felaketler ve Antroposen: Postkolonyal bir Eleştiri] adlı son kitabımda doğal felaket, kitlesel göç, terörizme dair Avrupalı ve Batılı hayalgücünü, canvarlık ve felakete dair modern kavramsallaştırmaları sömürgecilik sonrası bir mercekten inceliyorum. Bilim kurgu, kıyamet günü ve korku filmleri ve televizyon dizilerindeki popüler görsel kültürün ikonları ve haberlerde yeniden üretilen imgeler, modern korkuların kökenlerinin izini Antroposen'in ontolojileri ve mantığına kadar sürmemize yardımcı olur. Kitap Antroposen'e ilişkin şiddeti ortaya çıkartmakla kalmaz, yeni bir *siyasî* kavramını benimsemiş feminist, kalkınmacılık sonrası ve ekolojik bir epistemoloji ve siyasî proje de iler sürer.

> Günümüz için feminist bir siyasî proje

Antroposen mantık ve ontolojilere yanıt olarak ben *siyasî bağımsız bakım, öz bakım ve Yeryüzü bakımı projesi* öneriyorum. Batılı modern feminizmlerden bakımın merkezietini, yani bireylerin ve toplulukların (psiko-sosyal ve kültürel, cinsel ve ekonomik) iyilik halinin bir müşterek, bir kaynak ve toplumsal görev olarak kabul edilmesi fikrini (Nancy Fraser; Stefania Barca) ödünç alıyorum. Bakım meselesi yine de queer, eleştiriler ve Yerli, Siyah ve işçi sınıfı kadınların

eleştirileri üzerinden okunmaktadır. Sara Ahmed ve Audre Lorde'nin ifadelerinden faydalanarak ben, öz bakımı bireysel ve kolektif özerklik için bir feminist proje olarak görüyorum. Bu feminist proje, başka koşullar altında ataerkillik, ırkçı ve kapitalist toplumsal cinsiyet roller tarafından yapılandırılan bakımı bütünleştirir ve insanlar ve insan olmayanlar arasında karşılıklı bakım olduğunu varsayar.

Hareket halindeki insanlar, azınlıkların sömürgeleştirme ve ataerkillik karşıtı mücadeleleri, yerelin ve yerlilerin dirençliliği ve çevre felaketlerine karşı direniş ve yeni-sömürgeci biçimde güvenlikleştirilmeleri bağlamında öz bakım, bireysel ve kolektif özerklik, kendini koruma ve devlet gözetimi, disiplini ve tacizine karşı dayanışma anlamına gelmektedir. *Siyasî bağımsız bakım, öz bakım ve Yeryüzü bakımı projesi*, otoriterlik karşıtlığını ekstraktivizm, sömürü ve kırılganlaştırmaya karşı çıkan sömürgecilik karşıtı mücadelelerle birleştirir. Bu proje yalnızca askeri duvarları ve sınırları, kampları ve hapishane takımadaları, gözetim, hareketsizlik ve zorunlu hareketlilik sistemlerine sahip olan kapitalizm ve ataerkilliğin özünde ırkçı olduğu anlayışına değil, ırksal kapitalizm ve ataerkilliğin sömürgeciliğinin (Cedric J. Robinsin, Ruth Gilmore, Laura Pulido) gezegenle yalnızca kâr amaçlı bir ilişki içinde olduğu öncülüne dayanmaktadır.

Dolayısıyla böyle bir siyasî projenin sömürgecilik karşıtı temelleri, ister istemez gezegenin tüm insan, insan olmayan ve canlı olmayan bileşenlerinin birbirine bağımlılığına dayanacak ve ekstraktivizm karşıtı olacaktır.

Bu tür bir kavrayış Yeryüzü bakımı meselesini, yani gezegenin tüm bileşenleri arasındaki anti-kapitalist ilişkiyi ön plana taşımaktadır. Yerli çokluevrenlerinden, Kürt *jineolojisi* gibi siyasî hareket epistemolojilerinden ve Donna Haraway, Stacey Alaimo ve Karen Barad gibi Batılı entelektüellerden yola çıkarak bu plan, bakım fikrini insan olmayanın yaşamına kadar genişletmektedir. Yalnızca bakım, öz bakım ve Yeryüzü bakımı üçlüsüyle, *insan yaşamına, insan olmaya-nın yaşamına ve yaşamayana karşı insan sorumluluğu bir siyasî değer haline gelir*.

Pek çok Küresel Güney ve Yerli toplulukları, Küresel Kuzeyin ötekileştirilmiş sakinleri ve gezegenin dört bir yanındaki siyasî hareketler bu prensipleri içermektedir. Yalnızca Antroposen mantık ve ontolojilerinin ölümcül canavarlığını kabul eden ve onlara verilen yanıtların hayati çeşitliliğini ve konumlanışlıklarını tanıyan radikal bir gezegensel siyasî proje, ona faal olarak karşı çıkabilir. ■

Gaia Giuliani'ye ulaşmak için <gaia.giuliani@ces.uc.pt>

> Emperyal Yaşam Biçimi ve Kapitalist Hegemonya

Ulrich Brand, Viyana Üniversitesi, Avusturya ve **Markus Wissen**, Berlin Ekonomi ve Hukuk Okulu, Almanya

Küresel Kuzeyde yüksek avocado tüketiminin küresel Güneyde su sıkıntısına neden olduğunu gösteren örneklerden biri. Bu, Güney Afrika'da yüksek yoğunluklu yeni bir ekimin fotoğrafıdır. Fotoğraf: Edrean 2013/Creative Commons.

Eleştirel sosyal ve sosyal bilimsel düşüncenin kapitalist toplumlarda istikrar, değişim ve krizleri somut biçimde analiz etme ve kavramsallaştırmaya dair zengin bir geleneği vardır. Anaakım sosyal bilimler genellikle (çözülecek) sorunlardan bahsederken bu sorunların temelindeki nedenlere bakmaz; eleştirerek teoriden ilham alan analizler ise başlangıç noktaları olarak sosyal ilişkilerin özü itibarıyla gelişimli ve tartışmalı karakterini alır. “Emperyal yaşam biçimi”¹ kavramı bazı tarihsel ve güncel gelişimleri zamanımızın büyük zorlu bir sorununa vurgu yaparak ele almayı hedefler: derinleşen ekolojik kriz ve küreselleşen kapitalizmle ilişkisi.

Erken dönem sanayileşmiş kapitalist toplumlara hakim olan kökleşmiş üretim ve tüketim örüntüleri, küresel ölçekte doğa ve emek gücüne orantısız bir erişim olduğunu varsayar. Bu, ekosistemlerin yok edilmesine, ekolojik yutakların aşırı gerilmesine, pek çok ülkede yüksek işsizlik oranlarına ve güvencesiz işçilerin, kadınların ve (kayıt dışı) göçmenlerin üzerine aşırı yük yükleyen eşitsiz bir iş bölümüne neden olur.

Gelişmiş kapitalizmin niteliklerinden biri, hammadde ve ara ürünleri tedarik ettiği, sosyal ve ekolojik yüklerini aktardığı ve hem ücretli emek hem de ücretsiz bakım hizmetlerine el koyduğu az gelişmiş ya da kapitalist olmayan coğrafi ve sosyal “dışarıya” olan ihtiyacıdır. Dışlayıcıdır, özeldir ve emperyal bir dünya düzenini gerektirir. Aynı zamanda bu

düzen, yapılandırılmış sayısız üretim ve tüketim eyleminde normalleştirilir. Bu eylemler düzenin vahşi karakterini ondan faydalananlara gözünmez kılar.

> Hegemonya

Sosyal ve ekolojik açıdan sorunlu olduğu halde çekici de olan fosil-sanayi, yani emperyal, üretim ve yaşam biçimi genel olarak Antonio Gramsci’nin kavramıyla hegemoniktir. Maddi varlık (Küresel Güneydeki çoğu insan ve Küresel Güneydeki bazıları için), kar ve iş yaratır; giderek daha çok dijitalleşme tarafından şekillendirilen hakim söylemlerin (“büyüme ihtiyacı”) ve öznelliklerin (“daha çok şeye sahip olmak”, “şeyleri ucuzlatmak”) içine kazanmıştır. Başka yerde emeğin ve doğanın sömürülmesi sermaye ve emek arasındaki toplumsal uzlaşmanın koşuludur. Önemli toplumsal ve coğrafi eşitsizliklerin var olduğu ve son yıllarda arttığı Küresel Kuzeyin sınıfsal, ataerkil ve irksallaşmış toplumları içinde cerayan eder.

Küresel Kuzeyde gıda, ulaşım, elektrik, ısınma veya telekomünikasyon gibi gündelik yaşamın altyapıları büyük ölçüde başka yerlerden gelen materyal akışına, bu kaynakları çıkaran işçilere ve küresel düzeyde altyapı sistemlerinin işletirken üretilen emisyonları emen ekolojik yutaklara bağlıdır. Küresel Kuzeydeki işçiler bu sistemlerden yalnızca iyi bir yaşamın bileşenleri olduğu için değil, aynı zamanda onlara bağlı oldukları için de yararlanırlar. İşçilerin ucuz

>>

“yersiz-yurtsuz gıda” satın almaları, araba sürmeleri veya evlerini fosil yakıtlar yakarak elde edilen elektrikle aydınlatmaları çoğunlukla bireysel bir tercih değildir. Bunlara daha ziyade ailelerini beslemek, işe gitmek ya da pek çok ülkede yenilenebilir enerjinin daha yüksek fiyatlarla satılması nedeniyle ihtiyacın yenilenebilir alternatifler tarafından sunulmaması yüzünden zorunludurlar. Dolayısıyla işçiler emperyal yaşam biçimi içine Küresel Kuzeyin ppek çok yaşam sürdürme sistemi için cisimleştiği ve kurumsallaştığı için zorunlu olarak itilmektedir.

> Kuzey-Güney ilişkileri

Emperyal yaşam biçimi küresel düzeyde bir hiyerarşi olduğunu ima etmektedir: Sömürgecilik ortaya çıktığında beri hakim biçimleri kaynak çıkarmak ve sanayi veya hizmet üretimi olan Küresel Güney ekonomilerinin çalışma ve yaşam koşulları, kapitalist merkezlerin ekonomik ihtiyaçlarına bağlıdır. Ülke içindeki sınıfsal, cinsiyetlendirilmiş ve ırksallaştırılmış ilişkiler özünde bu ihtiyaçlara yönelmiştir.

Emperyal yaşam biçimi kavramı hakimiyet, güç ve şiddetin yeni-sömürgeci Kuzey-Güney ilişkilerinde, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde ve tüketim ve üretim pratikleri içinde ırksal ilişkiler tarafından nasıl normalleştiğini ve böylece artık öyle algılanmadıklarını göstermeyi ve açıklamayı amaçlamaktadır. Pek çok kadın, özellikle de ırksallaştırılmış kadınlar, iş bölümünün alt basamaklarına yerleştirilmişlerdir, emekleri ve bedenleri daha çok sömürülmektedir. Böylece yoksulluğun kadınlaşma eğilimi vardır. Bu yaşam biçimi derinleşmekle kalmayıp coğrafi olarak kapitalist yarı çevre ülkelere de genişlemektedir.

Günümüzdeki küresel kümelenmenin ve tarihsel oluşumunun hem üretken hem yıkıcı nitelikleri vardır. Eşitsiz gelişmeler ve karşılıklı bağımlılık, kriz eğilimleri ve emperyal yaşam biçiminin istikrar sağlayan özellikleri tarafından biçimlendirilmektedir. Bu sonuncusu aynı zamanda krizin üstesinden gelmenin de bir parçası olan, krizi derinleştiren özellikleridir.

Bu gelişmeli dinamiğin önemli bir örneği, günümüzde arabaların yanmalı motorlarını elektrikli motorla değiştirmek için verilen büyük çabadır. Bu stratejinin ekonomik, siyasi ve bilimsel savunucuları, stratejinin iklim krizinin üstesinden etkili biçimde geleceğini vaat etmektedir (ulaşım sektörü hala sera gazı emisyonlarına en büyük katkıda bulunanlardan biri olmayı sürdürmektedir). Fakat aslında

elektrikli arabalar otomobillerin neden olduğu sosyo-çevresel sorunları aşma konusunda çok az katkı sağlamaktadır. Hammadde bağımlılığı ancak fosilden metalik kaynaklara kayacak, elektrik araç kullanımındaki patlama Küresel Güneyde maden çıkarılan bölgelerde çevre tahribatına yol açacak ve kentsel ve kırsal alanlarda bisiklet, yayalar ve toplu taşımadan ödün verilerek arabaların hakimiyeti sürdürülecektir.

Elektrikli otomobilenin önemli bir sembolü haline geldiği “Yeşil Ekonomi” yatırım, işler ve ekolojik krizin hafifletilmesi konularında yüksek getiriler vaat ediyor. Böylece kapitalist üretim ve yaşam biliminin temellerini sorgulamayan bir ekolojik modernleşme aralığında durmaya devam ediyor. Avrupa Yeşil Mutabakatı gibi yeşil ekonomi stratejileriyle sonuçlanabilecek bir yeşil kapitalist oluşum, son yıllarda daha da belirgin hale gelen sosyo-ekolojik çelişkileri anlamaya katkı sağlayabilir. Fakat bunu yalnızca sosyal ve ekonomik maliyet üretmeye devam eden ve bu maliyetleri zaman ve mekan açısından dışsallaştıracak, zamansal ve mekansal olarak kısıtlı bir biçimde gerçekleştirecektir.

> Tartışılacak bir sezgisel yöntem

“Emperyal yaşam biçiminin” sezgisel yöntemi yalnızca Küresel Kuzeyin değil, Küresel Güneyin de çeşitli ve zengin entelektüel geleneğinden faydalanmaktadır. Diğer şeylerin yanı sıra bağımlılık teorisi ya da politik ekolojiye yapılan katkılarda ve Perulu sosyolog Aníbal Quijano tarafından geliştirilen “yapısal heterojenlik”, “caudillismo”, “gücün sömürgeciliği” gibi kavramlarda ya da Edgardo Lander tarafından önerilen “bilginin sömürgeciliği” gibi kavramlarda görünür olan Latin Amerika eleştirel düşünce biçimleri burada özellikle anılmalıdır.

Bu yaklaşımlar arasındaki diyalogu sürdürmek ve bunları ampirik araştırmalarda uygulamak, emperyal yaşam biçimi ve artan çelişkilerine dair kavrayışımızı zenginleştirecektir. Daha da önemlisi, kırımlar meydana geldiğinde ve varsayılan normaller artık normal olarak kabul edilmediğinde alternatifleri tespit etmeye ve böylece dayanışmacı bir yaşam biçiminin potansiyellerini ve hatlarını ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. ■

Ulrich Brand'a ulaşmak için <ulrich.brand@univie.ac.at>

Markus Wissen'e ulaşmak için <markus.wissen@hwr-berlin.de>

1. Brand, U. and Wissen M. (2021) *The Imperial Mode of Living. Everyday Life and the Ecological Crisis of Capitalism*. London: Verso.

> Antroposeni Düşünmemek: Kapitalosende İnsan ve Doğa

Jason W. Moore, Binghamton Üniversitesi, New York, ABD

"Büyük Balık Küçük Balığı Yer" in sokak sanatı versiyonu, Pieter Bruegel the Elder. Fotoğraf: Cecily Bang.

Antroposen yeni milenyumun en etkili çevreci kavramıdır. Peki aynı zamanda en tehlikelisi de olabilir mi?

Antroposen? İnsan Çağı? Kelimeler görünürde masum ve bilimseldir. İklim değişikliğinin iç karartıcı gerçekleri ciddi bir fikir ayrılığı olarak sunulmaktadır. Bu bir Düşüşün Hikayesidir. İnsan "doğanın muhteşem güçlerini boğmaktadır". Yeryüzü sistemini inceleyen bilim insanlarına göre İnsan ve Doğa kesinlikle apolitiktir. Oysa gerçek çok farklıdır. "Altın başakları" – *Jeolojik Antroposeni* – bulmaya kendini adanmış araştırmacılar, hemen insan ilişkileri yalanlarına geçtiler. Modernitenin tartışmalı tarihlerinin yerine tekno-demografik anlatıları koydular. *Popüler Antroposen* doğmuş oldu. Bunun ikiz dayanakları Watt'ın buhar makinesi (1784) ve "insanlığın hızla genişlemesi"ydi. Eğer tarih zayıfsa, ideoloji daha da betardi. Çünkü İnsan ve Doğa masum değildi. Emperyal-burjuvava hegemonyası için işletim sistemiydi. Thomas Malthus'un karşı devrimci kitapçığı (1789) daha önce görülmemiş sosyal radikalizmin ortasında sahneye çıktı. Paul R. Erlich'in *Population Bomb* [Nüfus Bombası] (1968) adlı kitabı, işçi, köylü ve öğrenci ayaklanmalarının savaş sonrası kapitalizmi tehdit ettiği sırada ortaya çıktı. Her iki anda da -bugünün Antroposen'i gibi – dünyanın temel sosyo-ekolojik çatlakları Tabiatçılığın vaftiz çeşmesinde arındırılmıştır. Mesajı ne midir? Perdenin

arkasındaki İnsana aldırış etmeyin. Ümit edebileceğimiz en iyi şey, "doğal kanunların" etkili yönetimi olacaktır.

> Burjuva tabiatçılıktan 'Başka bir alternatif yok'a insan ve doğa

Eğer hiç dünyanın sonunu hayal etmenin kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolay olduğunu düşündüyseniz, sebebi şudur. Burjuva tabiatçılığı mücadeleler tarihini daha adil ve demokratik bir dünya için siler. Bunun ışığında, Popüler Antroposen bir umutsuzluk ekolojisidir. Neoliberal dogmanın çevreci ifadesidir: *Başka bir alternatif yoktur*. Kişi, gezegenin toptan yönetiminin kaçınılmazlığını kabul etmelidir. (Bu bile gerçekçi görünmemektedir.) İnsan ve Doğa, bize hep Zamanın Sonunun burada olduğunu söylemek isteyen ve asla Sistemi -ortadan kaldırmak bir yana- işaret etmek istemeyen Çevresel Tahayyül için mükemmel afyondur. 1970'lerin başından beri bu, dünyanın profesyonel ve yönetici kesimleri için suçluluk hislerinin samimi fakat siyaseten işe yaramaz biçimde dışa dökülmesini sağlamıştır. Öte yandan Yüzde Bir bizi tam istikamet gezegen felaketine doğru götürmektedir.

Öyleyse İnsan ve Doğa, pek de masum değildir. Bu kelimeler (ve Toplum gibi, onlarla aynı kökten gelenler) güncel İngiliz dilindeki anlamlarını ancak kapitalizm tarihinde bir

>>

dönüm noktası olan 1550 yılından sonra kazandılar. Bu iklim krizi, çok süratli proleterleşme ve plantasyon devrimi çağıydı. Bu fırtınalı dönemde İnsan ve Doğa *başlıca soyut kavramlar* olarak ortaya çıktı: insan yaşamı ve diğer yaşam ağlarını sonsuz birikime hizmet edecek şekilde yeniden örgütlemek için pratik rehberler. Uygarlaştırma projeleriyle uyum içindeki bu soyutlamalar, modern ırkçılık ve cinsiyetçiliği üreten, bir hakimiyet ethos'u -Doğadan üstün olan İnsan- oluşturdu. Tüm bunları bir arada tutan burjuva tabiatçılığı ve dünya-tarihsel karlılığı artırma dürtüsüydü. Bu, yeni hakimiyet, sömürü ve çevre yapma stratejilerini bir araya getiren bir coğrafi dönem olan Kapitalosen'in doğduğu andı.

Kapitalizmin güç, kar ve yaşamın dünya-ekolojisi olarak ortaya çıkışı ekonomiyi aşacak şekilde genişledi. Kapitalosen, yaşam ağında yeni sınıf sömürüsü ve artık birikim örüntülerini birleştirdi. 1492'den sonra kapitalist bir tek kıtanın yaratılması, gezegenin tarihinde biyocoğrafi bir dönüm noktasıydı. Maslin ve Lewis için Antroposen'in *jeolojik* kökenlerine işaret eden 1610 yılındaki Orbis Başağı, karbon düşüşünün "altın başağı", kölelik ve diğer Ucuz Doğa stratejilerinden hareketle soykırımın doğrudan sonucu haline geldi.

> Prometheusçuluk: Tarihsel kapitalizmin jeokültürel mantığı

Bu stratejiler sermaye birikiminin bağımsız mantığı değildi. Bu stratejiler yeni bir jeokültürel hakimiyet biçimi sayesinde mümkün kılınyordu: Prometheusçuluk. Burada insan türüyle hiçbir ilgisi olmayan İnsan, Doğa'nın önünde Tanrı'nın İnsan'ın önünde durduğu gibi duruyordu. On altıncı yüzyılda İspanyollar için yerli insanların kusurlu doğaları, iyi Hristiyanlar için çok çalışarak kurtarılabilirdi. Prometheusçuluk tüm büyük imparatorluklara can veren ilkeydi. İmparatorlukların rahipleri ve askerleri, tüccarları ve büyük çiftlik sahipleri çok çabuk biçimde sömürge halklarının yabani, irrasyonel, Uygarlık için uygunsuz olduğunu "keşfetti". Yerli, Afrikalı, Kelt, Slav ve sayısız diğer halklar gibi pek çok halkın tabiiyeti değiştirildi, böylece daha iyi uygarlaştırılabilirlerdi. İmparatorluk "uygarlık için bir okul" haline geldi. Bunun takip eden her imparatorluk, yabanile-re Uygarlık, daha sonra da "Kalkınma" getirdi.

Bunun iklim krizi ve Antroposenle ne alakası var? Çok alakası var. Doğa, burjuvanın para vermek istemediği her şey haline geldi. *Ucuzluğu*, "ekonomik" *değer biçme* anlarını daha önce görülmemiş bir jeokültürel *değersizleştirme* aygıtına katan bir hakimiyet ve birikim stratejisiydi. Kapitalosen alternatifinin merkezinde bu vardır.

Burada IPCC'nin son açıklaması üzerine eleştirel biçimde düşünmek için bir mola verebiliriz: "İnsan etkisinin atmosferi, okaynusu ve toprağı ısıttığı açık biçimde ortadadır." Bu açık biçimde doğrudur ve gereğinden fazla kısımdır. "İnsan etkisi" hayal edilebilecek en ideolojik olarak yüklü kavramdır. Biz, zenginlik ve gücü çok eşitsiz bir biçimde dağıtmaya adanmış bir sistem içinde iklim değişikliğine dair tarihsel sorumluluğun tümüyle eşitlikçi biçimde dağıtılmasını soruluyoruz.

Antroposenik iklim değişikliği, sömürü, şiddet yoksulluğun kurbanlarını suçlamanın özel bir biçimi gibi görünüyor. Daha doğru bir alternatif nedir? Bizimkisi *kapitalosenik* iklim krizi çağıdır: jeolojik Antroposen "insan etkisi" değil, *sermaye* tarafından yapılmıştır. 1854'ten beri şirketler endüstriyel CO2 emisyonlarının üçte ikisini yaymışlardır. Bugün, en zengin yüzde bir, en yoksul yüzde ellinin iki katı kadar sera gazı yaymaktadır.

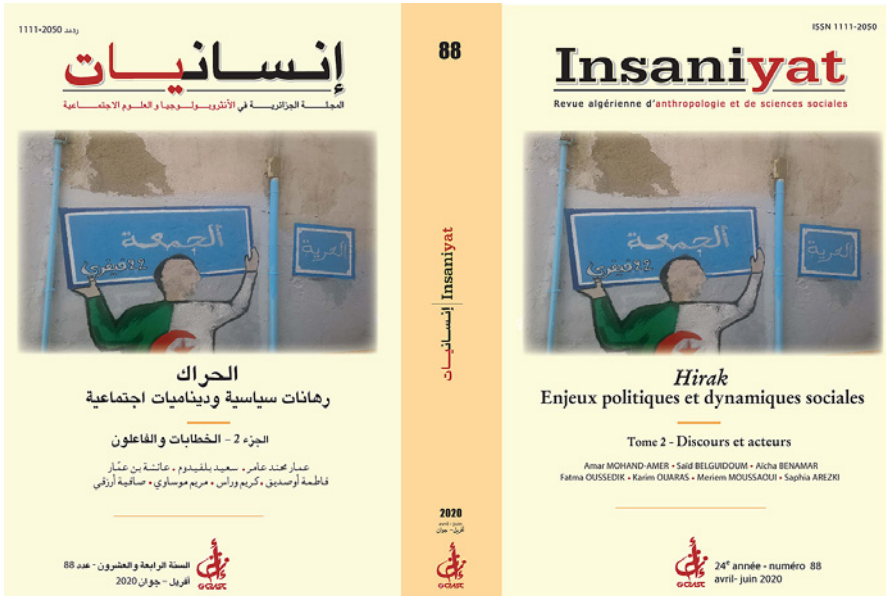
> Kapitalosenik iklim değişikliği: Kapitalosenin ötenazisine doğru

Bugünün iklim siyasetini anlamak, Prometheusçuluk altında 1492'den beri gelişen sınıf siyaseti üzerine yeniden düşünmemizi gerektirir. Kapitalosen perspektifi, yirmi birinci yüzyıl iklim krizinin merkezinde, hakimiyet, birikim ve çevre yapma örüntülerini tanımlar. Yaşam ağı içinde jeopolitik ekonomi ve jeokültürel hakimiyet arasındaki ilişkileri kritik biçimde vurgulayarak kapitalojenik bir üçleme üretir: iklim sınıf ayrımı, iklim apartheid'i, iklim ataerkilliği. Entelektüel ve dolayısıyla siyasi güçlük, bu dünya-tarihsel yaşam ağlarını, hakimiyeti ve birikimi birbirine bağlamaktır. Büyük Yeşil'in gezegensel işletmeciliğinin karşısında, yaşam ağlarını (bazı) İnsanlar tarafından değil, dünya çapında özgürleşme ve adil sürdürülebilirlik mücadelesi içinde yoldaşlar olarak yönetilecek şeyler gören bir işçi-sınıfı siyaseti yaslağı çizmeye başlayabiliriz. ■

Jason W. Moore'a ulaşmak için <jwmoore@binghamton.edu>

> Mağrip'te Sosyoloji: Tarih ve Perspektifler

Mounir Saidani, Tunus El Manar Üniversitesi, Tunus, Küresel Diyalog, Arap Dünyası Editörü ve ISA İdari Komite üyesi (2018-22)

Insaniyat ("Beşeri Bilimler"), Cezayir'de kurulan Sosyal Antropoloji Merkezi'nin (CRASC) çıkardığı bir akademik yayındır.

Küresel Diyalog'un Mağrip'te sosyologlara tanıdığı bu olanak, çalışmalarını göstermeleri ve bilimsel üretim süreçlerinin "görünmeyen" sosyolojiye ışık tutması bakımından büyük önem taşımaktadır. Açık konuşmak gerekirse, "yerli" sosyologlar ve dünyanın birçok yerine dağılmış diasporadaki meslektaşları bu sosyolojiyi görünür kılmak için çok çaba sarf etmediler. İngilizce ve Fransızca konuşulan dünyalardaki durumlar birbirinden farklı olsa da, bu durum geçerliliğini korumaktadır. Son yıllarda ele aldığı konuları yakından takip ettiğim Küresel Diyalog, Mağrip'te yaşayan sosyologların faydalanması açısından nadir bir kaynak niteliğindedir. Küresel Diyalog editörleri, Kuzey-Afrikalı/Mağrip'te sosyologların seslerini duyurmaları önerisinde bulunduklarında, Arap Dünyası'nın editörleri bu bölgedeki

(Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus) sosyologları teşvik etmeye karar verdi. Bunun sonucunda, ne yazık ki, sadece üç makale toplayabildik.

İlk makale, Libya'daki sosyoloji eğitimi ve araştırmalarının kısa tarihi hakkındadır. Libya sosyolog Mohammad Eltohubi'nin sunduğu tarihsel analiz, Libya Üniversitesi ve ilk sosyoloji bölümünün kuruluşuna ve bu disipline dair ülkedeki gelişmeler üzerine ilginç görüşleri ele almaktadır. İkinci makalede Cezayirli tarihçi ve sosyolog Hassan Remaoun, 1960'ların başlarından itibaren Cezayir sosyolojisindeki postkolonyal yönelimi bize yeniden hatırlatmakta ve Cezayir üniversitelerinde sosyoloji eğitimi ve araştırmalarının günümüzdeki durumuna dair ayrıntılara yer vermektedir. Üçüncü ve son makalede ise ülkenin içinde bulunduğu üç boyutlu kriz karşısında Tunuslu sosyologların performanslarını irdele-

meyi amaçlıyorum. Tarihi ve sosyolojinin sosyolojisini birleştiren bu analiz, bölgesel ve küresel alanlarla etkileşimde bulunarak Tunuslu sosyologlar arasında bir tartışma başlatma amacı taşımaktadır.

Bu üç makale de Mağrip sosyolojisinin başarılarına ve zaafiyetlerine odaklanmaktadır. Sadece, Mağrip sosyolojisinin hayli uzun tarihi bazı yönleriyle bu makalelerde yer almayacak, birtakım bilimsel meseleler de vurgulanacaktır: üretilen bilginin paradigmatik kimlik/kimlikleri; yerel/bölgesel bilimsel topluluğun inşası; Mağrip sosyolojisinin uluslararası sosyoloji okulları ve akımları arasındaki yeri vs. Bu kısa makale serisi, ulusal, bölgesel ve ulusal olarak diyalojik anlamda bir geri bildirim mekanizmasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. ■

Mounir Saidani'ye ulaşmak için
<mounir.saidani@issht.utm.tn>

> Libya'da Sosyoloji

Mohammad Eltobuli, Bingazi Üniversitesi, Libya ve Bengazi Üniversitesi eski Rektörü

Libya'nın en eski üniversitesi olan Trablus Üniversitesi'nin logosu.

Sosyoloji, 1955 yılında Bingazi'de Libya Üniversitesi'nin kurulmasıyla Libya'da önemli bir mesele haline geldi. Sanat ve Eğitim Fakültesi beş dalda eğitim veriyordu: Arapça, tarih, coğrafya, felsefe ve sosyoloji. Fakültenin, 13'ü sosyoloji öğrencisi olmakla beraber toplamda 33 erkek öğrencisi vardı. Fakültenin ilk mezunları, dokuz kişiydi ve 1959-1960 akademik yılında mezun oldular. Sosyoloji Bölümü daha sonra Felsefe ve Sosyal Çalışmalar Bölümü adını aldı. 1972-73 akademik yılında, iki bölüm ayrılarak, birbirinden bağımsız bölümler haline aldılar. 1966-67 yılında ise, Trablus'ta Eğitim Fakültesi kurularak, 1971-72 yılında orada da bir Sosyoloji Bölümü açıldı.

> Daha Sonraki Gelişmeler

1959 yılında Libya'da petrolün bulunmasıyla yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler sonucunda, Libya hükümeti eğitime ve özellikle yüksek öğretime daha fazla önem vermeye başladı. Birçok mezun, Amerika

ve Batı Avrupa başta olmak üzere lisansüstü eğitimleri için yurt dışına gönderildi.

Libya'da yüksek öğrenimin gelişmesiyle beraber yeni kurulan üniversiteler ve yerel üniversitelerde sayısı artan sosyoloji bölümlerinde öğretim üyesi ihtiyacının karşılanması için çok sayıda mezun yurt dışına gönderildi. Mezun olur olmaz üniversitelerde ders vermeye ve sosyoloji bölümünde görev alan yabancı fakülte üyelerinin asistanlığını yapmaya başladılar. 2002-03 yılına geldiğimizde, Libya'daki Sosyoloji Bölümleri'nde 27'den fazla öğretim üyesi vardı. Bu bölümler, Sosyal Teori, Araştırma Metodları, Sosyal Bilimler İçin İstatistik ve Veri Analizi olmak üzere sosyoloji alanında birçok farklı ders sundular. Verilen diğer dersler arasında, Toplumsal Değişim, Modernleşme, Demografi, Endüstri Sosyolojisi, Sosyal Sorunlar da vardı.

Ülke çapında tüm bölümlerden binlerce öğrenci mezun oldu. Sayıca fazla mezun ve lisansüstü seviyede giderek artan nitelikli öğretim üyeleri lisansüstü eğitime talebi arttırdı. Bu durum aynı zamanda, başta Amerika olmak üzere Libya ve Batı ülkeleri arasındaki çatışmanın da bir sonucuydu. Libya'nın iki önemli üniversitesinde lisansüstü bölümler kuruldu: Bingazi Üniversitesi ve Trablus Üniversitesi. Şu an, bölümlerin çoğu

sosyoloji alanında en az yüksek lisans düzeyinde eğitim imkanı sunmaktadır. Libya'nın eğitim alanındaki en önemli başarılarından birini 1988 yılında Trablus'ta kurulan Libya Lisansüstü Çalışmalar Akademisi oluşturmaktadır. Akademi'nin, Bingazi, Mısırata, Derne ve Ecdebiye'de kampüsleri bulunmaktadır. Fen bilimleri, mühendislik, hukuk, dil ve edebiyat ile sosyal bilimler olmak üzere Akademi'de farklı alanlarda yüksek lisans ve doktora eğitimi verilmektedir.

Tüm sosyoloji bölümlerindeki lisansüstü programlarının çoğu, modernleşme ve kalkınma gibi Libya toplumuna yönelik konular üzerinde çalışmalara odaklanmaktadır. Günümüzde ise, küreselleşme, (post) modernleşme, yoksulluk, uluslararası ihtilaf, salgınlar gibi konulara ilgi gösterilmektedir.

> Zorluklar

Böylelikle, sosyoloji hem Libya'daki üniversitelerde hem de Libya Lisansüstü Çalışmalar Akademisi içinde köklü bir yere sahip olmaya ve gelişmeye başladı. Aynı zamanda, Libya'da sosyoloji, lisans ve lisansüstü programlarında nitelikli öğretim üyesi eksikliği gibi bir çok engelle karşılaştı. Fakültelerdeki öğretim görevlilerinin çoğu komşu ülkelerden kısa süreli olarak buradaki üniversitelerde ders verme pratiği edinmek amacıyla gelmekte, daha sonra özel-

likle Körfez ülkelerindeki üniversitelere gitmektedirler. Öte yandan, Libya Üniversitesi'ndeki birçok öğretim üyesi geldikleri ülkelerin üniversitelerinde saygın bir yere sahiptirler.

Diğer engeller arasında, kütüphane ile kitap ve akademik yayın eksikliği bulunmaktadır. Bununla birlikte, lisansüstü öğrencilere rehberlik edecek ve dolayısıyla öğrencilerin doğru araştırma konusu, teori ve metodolojiyi seçmelerine yardımcı olacak danışman eksikliği de söz konusudur. Bu sorunlara dikkat çekmek amacıyla, meslektaşım Orman M. Al Gueeb'in Libya sosyolojisi üzerine yazıp, ulusal bir konferansta sunduğu makalesinde yer alan mülakatlardan örnek vermek isterim. Diğer sorunların yanı sıra yazar, lisansüstü eğitime yönelik sağlam ve net bir strateji eksikliğinden de bahsetmektedir. Öğrenciler ve danışmanların seçtikleri konuların Libya

toplumuyla ilgisinin olmaması bu durumun sonuçlardan yalnızca biridir.

Lisans ve lisansüstü programların kalitesindeki artış ve 1990'ların başından itibaren her üniversitede kalite kontrol departmanı kurulması sonucunda işler daha da iyiye gitti. Sosyolojinin farklı alanlarına yönelik derslerin açılmasıyla birlikte araştırma metotları, sosyoloji teorileri, sosyal bilimler için istatistik ve veri analizi alanlarında başarılı öğretim üyeleri üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde ders vermeye başladılar. Tüm bu çabalar, Libya'lı öğrencilerin yurt dışında eğitimlerini sürdürmelerinin de önünü açtı.

> Sonuç

Yukarıda, ellili yılların ortasından itibaren kurulan üniversitelerle Libya'da sosyolojinin nasıl bir yere sahip olduğunu ve yıllar boyunca gelişim göste-

rerek, Libya'daki birçok üniversitede nasıl önemli bir alana dönüştüğünü ele aldım. Öte yandan sosyoloji, özellikle teori ve metodoloji konusunda kısıtlı müfredat gibi birçok sorunla karşılaştı. Libya'lı akademisyenler, dünya üzerindeki diğer ülkelerde de olduğu gibi, Libya'daki toplumsal olguların analizinde kendi teorilerini geliştirmede başarılı olamayıp, Batı'nın teorilerini uygulamakla yetindiler. Ancak, Batı'daki ve diğer üniversitelerdeki sosyoloji mezunlarının sayılarının artmasıyla, sosyoloji Libya'da sosyal bilimler içinde önemli bir yere kavuştu. Bununla birlikte, birçok sosyoloji mezunu Libya'daki kurumların başına geçti ve bir kısmı da Sosyal İşler ve Eğitim Bakanlığı gibi çeşitli bakanlıklarda üst düzey konuma geldiler. ■

Mohammad Eltobuli'ye ulaşmak için
<Mohammad.Tobuli@uob.edu.ly>

> Cezayir’de Sosyoloji: Eğitimi, Kullanımı ve Konumu

Hassan Remaoun, emekli profesör, Oran 2 Üniversitesi ve Sosyal ve Kültürel Antropoloji Araştırma Merkezi (CRASC) Yardımcı Araştırma Direktörü, Oran, Cezayir

Cezayir’de Hirak (2019-2020’deki toplumsal harekete Arapça’da verilen ad) protestoları. Foto: Creative Commons.

Cezayir’de sosyoloji gibi bir disiplinin günümüzdeki kullanımı ve konumundan kısaca nasıl bahsedilebilir? Özetle, bana göre en azından şu üç boyutu incelemek gerekmektedir:

1. Sosyoloji eğitimi ve sosyolojinin Cezayir Üniversitesi’nin bir bölümü haline gelmesinden itibaren gelişimi
2. Disiplin özelinde toplumsal talep ve olanaklar
3. Bilgi alanındaki konumu ve diğer sosyal disiplinlerle ilişkili olarak bu disiplini tanımlayan dinamikler

> Sosyoloji Eğitimi

1962 yılına kadar Cezayir Üniversitesi’nde sosyoloji eğitimi ve sosyolojinin kullanımı- Durkeim geleneği- Fransız ekolüne bağlı kalmıştır. Bu disiplin ilk başta felsefe gibi diğer alanlarla aşılanarak, ahlak bilimi ve sosyoloji diplomalarının kurumsallaşmasına olanak tanıyordu. Sosyoloji lisans ve doktora derecelerinin ülkede verilme tarihi 1958’e kadar gitmektedir ve aynı yıl Edebiyat Fakültesi’nin ismi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi olarak değiştirilmiştir. 1962

yılıının temmuz ayında bağımsızlığına kavuşan Cezayir, bu modeli miras almıştır. Sonraki yıllarda Cezayir Üniversitesi’nde sosyoloji dört ana dalda eğitim imkanı sağlayarak lisans diploması (“certificats d’enseignement supérieur” ya da CES) vermeye başlamıştır: genel sosyoloji, sosyal psikoloji, politik ve sosyal ekonomi ve seçmeli olarak, Kuzey Afrika etnografisi ya da de demografisi.

1970’ler ve 1980’lerden sonra ise sosyoloji eğitimi, CES’in bölünüp, hedefe yönelik eğitim modülleri anlayışı çerçevesinde saatlik teorik ve pratiğe yönelik çalışma ve dersler sunup, ilk sene boyunca saha çalışmasına odaklanmasıyla değişime uğradı. Dört yıllık eğitimin ilk iki senesini ortak ana dersler, kalan iki senesini de uzmanlaşma ve tez yazımı oluşturmaktadır. Bu sırada, 1958 yılına kadar yalnızca Cezayir ile Oran ve Konstantin’deki ek kampüslerden ibaret olan üniversitelerin sayısı bugün birkaç düzineye ulaşmıştır. Üniversitelerin durumuna göre, sosyolojinin bir ya da birkaç alanında eğitim (çalışma sosyolojisi, kent sosyolojisi, köy sosyolojisi, kültür sos-

yolojisi, siyaset sosyolojisi vb.) imkanı bulunmaktadır. İlk başta iki farklı dilde (Arapça ve Fransızca) verilen sosyoloji eğitimi, 1980’lerden itibaren yalnızca Arapça verilmeye başlandı. 1970’lerde felsefe ve tarih bölümünde eğitim dili Arapçaydı. Batıda, sosyal bilimler diploması (B.A.), Yüksek lisans ve doktora (Fransızcada “Licence-Master-Doctorat”) olarak bilinen LMD sistemine (Avrupa’daki yaygın sistem) on sene önce geçilmişti. Son olarak, Durkheim ve Weber dışında, Cezayirli sosyologlar çalışmalarında İbn Haldun ve Marx başta olmak üzere Pierre Bourdieu ve Jacques Berque’ten (özellikle Cezayir ve Mağrip ile ilgili çalışmalarıyla) de etkilenmişlerdir.

> Disiplin özelinde toplumsal talep ve olanaklar

Üniversite sisteminin ülke çapına yayılması ve eğitim sisteminin demografik dönüşümü nedeniyle, binlerce sosyolog her sene iş gücüne katılmaktadır. Ancak, hepsi eğitim aldıkları alana yönelik işlerde çalışmıyor. Çoğu, kamu sektöründe (idari, eğitim, basın, polis, ekonomik sektör

>>

vb.) olmak üzere, özel sektörde de iş imkanları mevcuttur. Aslına bakıldığında, özellikle sosyal bilimler lisesinden mezun olanlar, merkezi sınav sisteminde barajın biraz üstü puan yaptıklarında sosyoloji bölümüne yerleşebilmektedir.

Öte yandan, sosyologlara- hem kamu hem de özel sektör tarafından ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle kamu kurumları, nüfus sayımları (1850 yılından itibaren) gibi değerlendirme ve planlama gerektiren istatistiksel araştırmalar yapmak üzere uzman araştırmacıdır. Sosyal refah, toplumsal hareketlere dair öngörü ve kontrol gibi konularda da sosyoloji eğitimi almış kişilere gereksinim duyuluyor. Devlet makamları, genellikle ampirik araştırmalara önem veriyor. Bununla birlikte sosyologlar, üniversitelerde öğretim üyeliği yapıyor ve bilimsel araştırmalarda da yer alabiliyorlar. Söz konusu araştırmalar, tezler, üniversitelerin laboratuvarları ve ulusal araştırma merkezleri aracılığıyla yürütülüyor. Bununla birlikte, ülkenin önceliklerini belirlemeye devam eden 1998-2002 oryantasyon ve beş yıllık bilimsel araştırma ve teknoloji kalkınma planı kanunuyla ülkede toplam 30 ulusal araştırma programı kurulmuş olup, bu programların kapsamı doğrudan ya da dolaylı olarak sosyolojiyle ilgilidir. “Nüfus ve Toplum” programı, tamamen sosyologlara, antropologlara ve

coğrafyacılar açığı olup, 32 eksen ve 7 araştırma alanına yönelik toplamda 118 konu üzerine çalışmalarını sürdürmektedir: (1) Kent ve kentsel alan; (2) Köy; (3) Aile, kadın ve toplum; (4) Göç ve nüfusun uzamsal dağılımı; (5) Çalışma ve istihdam; (6) Toplumsal hareketlilik; (7) Bilgi, ifade ve tahayyül.

> Konum ve rol

Ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından sonra kurulan Cezayir ulusal devleti, üniversite ve bilimsel sistemini sömürge döneminden miras almıştır. Bu miras, özellikle sosyal ve beşeri bilimler alanında eleştirilere maruz kalmış, sömürge düzenini meşrulaştıran ve devam ettiren bir araç olduğu savunulmuştur. Tarihyazımı ve etnografi gibi hatta psikoloji ve psikiyatri gibi disiplinlerdeki ırkçı söylemler nezdinde bu durum, “Cezayir Ekolü” adı altında sömürgeci seçkinlerin eğitim aldığı üniversitelerde yerleşik yere sahipti. Bu yeni kurulmuş devlet, ilk olarak uzun yıllardır görmezden gelinmiş ulusal kimliğine yeniden sahip çıkmayı hedefleyerek, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı destekleme ihtiyacıyla, toplumu yeniden inşa edebilmek adına bilgi alanını kendi amaçlarına göre yeniden düzenlemeliydi.

İnsan ve toplum bilimleri, ya da kim kullanıyorsa, şu iki paradigma çerçevesinde kendini yeniden yapılandırmalıydı:

Birinci paradigma, kimlik oluşturmak adına, tarihyazımı (ya da ulusal tarih) başta olmak üzere felsefe, teoloji (İslam ilimleri), *Fıkıh* (İslami kanunlar), Arap dili çalışmaları ile benlik ve eğitime ilişkin psikoloji gibi diğer disiplinlerin de varlığına işaret ediyordu.

İkinci paradigma, gelişimcilikle desteklenmiş, sosyoekonomik gelişim ve modernleşmeye hizmet eden disiplinlerle çevrelenmişti ve sosyologlardan da coğrafyacı ya da dilbilimciler (çevirmen) ile klinik ya da endüstriyel psikologlar ve mevzuat uzmanlarıyla aynı derecede yararlanılıyordu.

Bu bağlamda sosyoloji, bahsi geçen diğer disiplinlerde de olduğu gibi epistemolojik zorunluluklar, kurumsal ve ideolojik kısıtlamaların baskısı arasında parçalanmış durumdadır. Bu bakış açısından hareketle, müzakere ve kaçınma daimi teşvik ve pratik haline gelmektedir. Ayrıca, on yıllar önce görece dışlanmış bir disiplin olarak antropoloji, üniversite müfredatlarında kendine yeniden yer bulmaya başlamış, sosyo-antropoloji çerçevesinde de zaman zaman sosyolojiyle kesişim imkanı bulmuştur. ■

Hassan Remaoun'a ulaşmak için
<hassan.remaoun@gmail.com>

> Tunus Sosyolojisi: Üç Boyutlu Krizle Karşı Karşıya

Mounir Saidani, Tunus El Manar Üniversitesi, Tunus, *Küresel Diyalog* Arap Dünyası Bölge Editörü ve ISA Yönetim Kurulu Üyesi (2018-22)

Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi (CERES), 1962'de Tunus'ta kurulan ilk toplumsal araştırmalar merkezidir. 1964'ten itibaren, *Revue tunisienne de sciences sociales*'i (Tunus Sosyal Bilimler Dergisi) yayınlamaktadır.

Geçtiğimiz birkaç on yılda, Tunus olumlu yönde değişim gösterdi. Öte yandan, 2010-2011 Tunus Devrimi'nin üzerinden henüz on yıl geçmişken analistler, karamsar bir tutum sergileyerek, başarısızlık ve kriz senaryoları üretmektedirler. Geçen yıl, sağlık krizi toplumsal bir krize dönüşerek, neredeyse nüfusun dörtte birini yoksulluğa sürükledi. Tunus'ta yaşanan krizin üç boyutu vardır: bu kriz ekonomik ve siyasi olmak üzere aynı zamanda da bir sağlık krizidir.

Yanıtlamayı istediğim soru şudur: Tunus'u sarsan bu üçlü krizle Tunuslu sosyologlar nasıl baş ediyorlar?

Tunuslu sosyologları yapısal olarak ele almakla başlayıp, Tunus sosyolojisinde süregelen paradigmayı değerlendirecek ve son olarak sosyologların toplumsal tartışmalara katılımını irdelleyeceğim. Sonuç bölümünde, bu krizin ötesine bakmaya çalışacağım.

> Bilimsel çevrenin örgütlenme sorunu

2021 yılında XXI. Uluslararası Fransızca Konuşan Sosyologlar Derneği Kongresi (AISLF) ikinci defa Tunus'ta gerçekleştirildi. Ancak, bu derneğin üyelerine ilişkin tarihine baktığımızda Tunus sosyolojisine verilen desteğin yeterli olmadığı görülebilir. Tunus'un ISA kongrelerine katılımı 1990'lı yıllara kadar gitmektedir ancak yalnızca az sayıda Tunuslu sosyoloji diğer toplantılara katılmaya devam etmiştir. Tunus'ta kurulan Arap Sosyolojisi Derneği (1985) Tunuslu sosyologların kolektif katılımının ne denli düşük olduğuna dair bir diğer örneği oluşturmaktadır. Öte yandan Tunuslu sosyologlar, Sosyal Bilimler Arap Konseyi (ACSS), Arap Yenilenmesi İçin Küresel Enstitü (ARIG, 2019'da kurulmuştur) ve Arap Toplamları Çalışmaları Uluslararası Ağı'nın (2020'de kurulmuştur) neredeyse tüm toplantılara katılmaktadır.

lar. Tanınmış Tunuslu sosyologların bir kısmı ayrıca komşu ülkelerde gerçekleştirilen sosyolojiyle ilgili etkinliklere - webinar, konferanslar ve dersler- de katılmaktadır.

Uluslararası etkinliklere katılan Tunuslu sosyologlar, ağ oluşturma, diyalog kurma ve tanınma yolları aramaktadırlar. Ancak, her katılımcı yalnızca kendisi için bu gayreti göstermektedir. Bu bireyci yaklaşımın nedenlerinden biri de Tunus sosyolojisinin dernekleşememesidir. Tunus Sosyoloji Derneği (1988'de kurulmuştur) son dört yılda tek tük etkinlik düzenleyebilmiştir. Akademik bir yayın olan *Mukaddime'nin* üçüncü ve son sayısı en son 2010'da çıkmıştır. Dernek tarafından üç yılda bir yapılan kongrenin düzenlenme tarihi üzerinden birkaç ay geçmiştir. Buradaki yeni nesil Tunuslu sosyologlar, önceki nesiller tarafından dışlandıklarını hissetmekte, bu duruma karşılık niteliğinde genç nesiller de onları dışlamaktadır.

Tunus'ta bulunan Arap Araştırma &Politika Çalışmaları Merkezi gibi finansal ve örgütsel güce sahip bilimsel kurumlarla işbirliği içinde sosyal bilimlerin etkinliği düzenlemek neredeyse imkansızdır.

Böylesi zayıf ağlarla, “bilim çevresinin” her gün değişen şartlarda sosyoloji yapması da hayli zordur. Ama, Tunuslu sosyologların toplumsal değişimle baş etme konusunda da büyük sıkıntıları olduğunu düşünüyorum. Bu durumun var olan paradigmayla bir ilgisi bulunmaktadır.

> Toplumsal değişimi inkar eden paradigma

Diğer komşu Kuzey Afrika ülkelerinde olduğu gibi, Tunus'taki modern sosyoloji eğitimi/araştırma faaliyetleri sömürgecilik mirası üzerinden şekillenmiştir. Sömürgecilik sonrası- ama sömürgecilikten çıkma anlamı da taşımayan- sosyoloji, devlet tarafından tepeden inme bir toplumsal değişimin varlığına işaret etmektedir. Merkezi ulus-devlet-toplum ilişkisiyle çerçevesinde, kalkınmacı-modern sosyoloji bir bakıma mümkün değildir. Bu ferasetsizlik, toplumsal değişimde topluma üç unsur arasındaki “güç ilişkisinin” yeniden inşasında/yapı bozumunda küçük bir rol vermektedir. Otoriter- toplum temelli olmayan ve toplumsal güçler tarafından yıpratılmış - devlet tarihsel değişimin tek aktörüdür. Tunus devleti hayali ve “uydurma” olarak görülmüş ve kendi tarihinin kontrolünü ele alma becerisi her daim inkar edilmiştir. Dolayısıyla, 2010-2011'de yaşanan Tunus Devrimi, bugüne kadar yapılan hiçbir toplumsal değişim analizine uymamaktadır.

2010-2011 Devrimi, olan biteni anlamak için yeni bir sosyolojik paradigmaya ihtiyaç duyulduğunu açıkça gösterdi. Süregelen bakış açısı “toplumun devletten intikamını” görmeyi, anlamayı, kavramsallaştırmayı ve modellemeyi zorlaştırmaktadır. Bu sırada, sağlık-toplumsal kriz de sosyolojinin teorik-paradigmatik düzeyde çalış-

malar yapmasını zorlaştırdı. 1960'larından beri bu alanda çalışmalar yapan Tunuslu bir sosyolog, COVID-19'u “*fait social total*” (Mauss'un deyimiyile, tümüyle toplumsal bir gerçek) olarak değerlendirdi. Bu, toplumsal değişimi irdelerken kullanılan yeni bakış açısının somut bir ifadesiydi. Ancak, yalnızca birkaç tartışmanın konusu sosyal bilimlerin araştırmalarındaki nesnellik/öznellik, iç/dış, yerel/küresel, tarihsel/yapısal meseleleri (yeniden) ele almayı amaçlamaktaydı. Eski görüşlerden kopabilmemiz için hala önümüzde uzun bir yol var. Toplumun tabanından gelen sesler, sosyologların konumlarını ve analitik bakış açılarını yeniden düşünceleri yönünde henüz yeterli baskı yaratamamıştır.

Yeni paradigmaya kayabilmek cesur bir adım gerektirir ve daha yolun çok başındayız. Toplumsal bilginin geniş kitlelere yayılımı mümkün olmadan başıyaya ulaşamayız.

> Kamusal Olmayan Sosyoloji

Tunus'ta sosyoloji alanının ve bilimsel çevrenin önceden sahip olduğu iki özellik sonucunda sosyolojik bilgi, seçkin bir zümrenin içine hapsolmaya devam etti. Bunun ilk nedeni, Tunus üniversitelerinin toplumdan uzak olmasına ve sosyal bilimcilerin toplumsal tartışmalardan dışlanmasına yön veren diktatörlük rejimidir. Kamusal tartışmalara katılım sağlayamamak, Tunus'taki sosyologların karşı karşıya kaldıkları en önemli sorunlardan biridir.

Tunus'taki bilgi üretiminin özelliklerine gelecek olursak, dil sorununun büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bir yandan, Tunus'ta sosyoloji eğitimi yetmişlerin ortasından itibaren başlayan Araplaşma politikasına rağmen halen en azından kısmen Fransızca verilmektedir. Öğrencilere ana kavramsal araçlar anlatılırken, Fransızca “karşılıkları” orijinal dilinde ya da çevrilerek verilmektedir. İngilizce neredeyse hiç kullanılmamakta, sosyolojik araştırmalarda Fransızca “yabancı” dil olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, neredeyse bütünüyle Araplaşma

sürecinde, sosyolojik bilgi ve bulguların geniş kitlelere ulaştırılması zorlaşmaktadır. Dolayısıyla, bilimsel dilde üretilen sosyolojik söylem halka yayılamamaktadır. Bu durum, diğer toplumsal söylemler için de geçerlidir. Ülkedeki tüm toplumsal tartışmaların aşırı politize edilmesi önü alınamaz bir toplumsal değişim fırtınası yaratmış ve kontrolsüz “*prise de parole*” (Fransız sosyolog Certeau'nun deyimiyile “söz almak”) farklı toplumsal söylemleri eşit ve birbirinin yerine geçebilir kılmıştır.

Bu durumlarda, bilimin sesini ayırt etmek ve duymak giderek zorlaşmaktadır. Böylece, Tunuslu sosyologların örgütlü kamusal tartışmalar ve işlevsel bir kamusal alanı işaret eden “akılcı uzman” görüşlerin varlığını iddia etmeleri hayli zorlaşmaktadır.

> Sonuç

Bu makalenin amacı, tarih boyunca Tunus sosyolojisinin varlığını ispat edebilmek için nasıl bir çaba içinde olunduğunu yansıtmaktır. Bu makale aynı zamanda son on yıla damgasını vuran belli konulara dair görüşlere de yer vermiştir. Tunus'un içinde bulunduğu bu üç boyutlu kriz, Tunus sosyolojisi için bir dönemeçtir ancak bunun başarıyla üstesinden gelmek için yeterli donanımına sahip değiliz.

Bu makale geleceğe dair derin bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu tartışmayı alevlendirmenin bir yolu Tunuslu sosyologların nesil farkı, bireysel kariyerleri yönündeki ihtiyaçları ve kolektif eylem arasında köprü kurmaktır. Ağ oluşturma becerileri yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde geliştirilmelidir. İçinde yaşadığımız küresel dünyada, iyi bir donanımına sahip Tunus sosyolojisi hem tartışmalara değerli katkılar sunabilir hem de uluslararası sosyolojik bilgi üretiminin gelişmesine yardımcı olabilir. ■

Mounir Saidani'ye ulaşmak için
<mounir.saidani@issht.utm.tn>

> Covid ile Mücadelede Eşitsizliklere Değinmek

Wilma S. Nehito, Zambiya Üniversitesi, Zambiya

Kasamba ve diğer 58 okulda kurulan el yıkama istasyonları. Foto: Lusaka Su güvenliği İnisiyatifi (LuWSI).

2020 yılının nisan ayında Zambiya’da ilk COVID-19 vakası görüldüğünde, sosyal medyada hastalığın yalnızca toplumun belli kesimlerini etkileyip diğerlerini etkilemeyeceği konuşuluyordu. İlk vaka, Avrupa tatilinden yeni dönen birinde görülmüş, dolayısıyla zenginlerin bu hastalığı geçirme ihtimallerinin fazla olduğu, halkın ise bu hastalığa karşı bir çeşit bağışıklığının olduğu düşünülüyordu. İlk dalga etkisini gösterdiğinde, en çok etkilenenlerin gerçekten de toplumun zengin kesimi olduğunu görmüş olduk. Bu da, “Hiç COVID19’dan ölen birini gördün mü?” sorusunun da altını çizdiği üzere, kamu sağlığı mesajlarının düzensiz yerleşimler ve kırsal alanlara ulaşmasını zorlaştırdı. Pandemiye dair somut bir kanıt olmayınca, bu salgın birçok kişi için düzmecedan ibaret sanıldı. Diğerleri ise bu hastalığı hükümetin bağış toplamak için başvurduğu bir yol olarak görüyordu.

> İkinci dalga

İkinci dalga bir öncekinden farklı değildi ve komplo teorilerine rağbet artmıştı. Tüm bunlar olurken, yoksul kesim kamu sağlığı uyarılarına pek de önem vermiyordu. Maske takmak gereksiz görülüyordu ve şehrin bazı bölgelerinde sadece virüsü yayanların maske taktıkları düşünülüyordu. Aynı iki şehrin hikayesindeki gibi, bir yaka maske takarken diğer yaka takmıyordu. Ulusal ölçekte, Covid’ karşı önlemler alınıyor ve eylemlerde bulunuluyordu ancak sahada

ne yapıldığı, düzensiz yerleşimlerde nasıl adımlar atıldığını görmek güçtü. Bu yoğun nüfuslu alanları salgının bir sonraki dalgasına hazırlamak için ne yapıldı? İşte bu noktada, Lusaka Su Güvenliği İnisiyatifi (LuWSI) devreye girmektedir. LuWSI çok-paydaşlı ortak çalışmaya dayalı bir sistem olarak, kamu ve özel sektör, sivil toplum örgütleri, toplum temelli örgütler (CBOs) ile yerel ve uluslararası STKlar ile işbirliği içindedir. LuWSI’nin amacı, “herkes için su güvenliği ile sağlıklı ve bayındır bir şehri desteklemektir.” Bu inisiyatif 2016 yılında, Alman Uluslararası İş Birliği Kurumu (GIZ) Doğal Kaynaklar İdaresi (NatuRes) Programı’nın desteğiyle kurulmuş olup, 30’dan fazla ortak üyeye sahiptir. Her bir ortağın kendi yetki alanı olup, şehirdeki su güvenliğini iyileştirmek için beraber çalışmayı amaçlamaktadır.

> Covid’e Karşı Taban Örgütlenmesi

Covid vakaları 2020 yılının ortalarında ülkede artmaya başlarken, LuWSI ortakları Covid ile beraber su kullanımının artacağı ve daha fazla sabuna ve dezenfektana ihtiyaç duyulacağını düşünerek, düşük-gelirli olan iyileştirilmiş hijyen olanaklarına sahip olabilmeleri için neler yapabilecekleri üzerine düşündüler. Düşük-gelirli halihazırda her gün geçim derdi yaşıyordu ve COVID-19 hane halkı üzerine yeni bir yük bindirmişti. Bu noktada, farklı ortaklar çeşitli düzenlemeler yaptılar ve Zambiya’da ölüm oranlarının görece düşük olmasına rağmen dezavantajlı gruplara yardım sağ-

Okullarda el yıkama alışkanlığını kazandırmak için bağışlanan su tankları.
Foto: LuWSI

lamak adına çabalarını arttırdılar ve yeni metodlar geliştirdiler. Lusaka şehrinde birtakım müdahalelerde bulunuldu. Marketlerin temizlenmesi ve dezenfekte edilmesi, el yıkama ünitelerinin kurulması, “sensörlü” el yıkama noktaları ve Covid’e yönelik bilinç oluşturmak için belli başlı yaklaşımlarda bulunuldu.

Yoksul kesimin bir parçası ve virüsün potansiyel taşıyıcıları olan okul çocuklarının bu mesajların ve düzenlemelerin dışında kaldığı tespit edilince, Yeşil Okul Ortaklık Programı çatısı altında Lusaka Şehir Konseyi tarafından “Okula Güvenli Geri Dönüş Kampanyası” (SB2S) başlatılarak, şehirdeki 100’den fazla okula destek sağlandı. Bu kampanyanın kurucu ortakları arasında WaterAid, Lusaka Şehir konseyi, Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı bulunmaktadır. SB2S kampanyası evde bakım konusunda eğitim vererek, okullarda COVID-19’un önlenmesine yönelik hijyen konusunda bilinçlendirme çalışmaları yaptı. Bu kampanyayla birlikte okullara “sensörlü” el yıkama istasyonları kurularak, öğrencilerin ellerini yıkarken çapraz bulaşma maruziyetini azaltması sağlandı. Ayrıca, okullara olası su kesintilerinden etkilenmemeleri için büyük su tankları tedarik edildi.

LuSWI’nın öne çıkan düzenlemelerinden birini de COVID-19’a karşı semt-düzeyinde alınan önlemler oluşturmaktadır. Semt Kalkındırma Komiteleri’ne (WDCs) iletişim becerileri konusunda eğitim verilerek, insanların yaşadıkları

mahallelerde kendi Covid hikayelerini anlatmaları sağlandı. WDC’lerin eğitiminden sonra taban örgütlerine LuWSI tarafından KKE (kişisel koruma ekipmanları) sağlandı. Bu inisiyatif çerçevesinde, COVID-19 ile mücadele planına katılan WDC’lere eldiven, temizlik malzemesi, dezenfektan, sabun, klor, tekerlekli çöp konteynırı, süpürge ve su tankları verildi.

> Başarı yolunda küçük adımlar

Bu makalede bahsi geçen düzenlemeler sınırlı ve dar kapsamlı görülebilir. Ama, eğer bir kışı çıkıp da LuWSI iş birliği platformu düşük-gelirli okullar ve gruplara yardım etmeseydi ne olurdu diye sorarsa, cevap olarak muhtemelen “hiçbir şey” ile karşılaşacaktır. Kabul, merkezi yönetim Covid’ e karşı uyulması gereken kurallar konusunda halkı eğitime çabasında bulundu. Hükümet aynı zamanda okullar ve işletmelerde gerekli dezenfekte ve el yıkama ünitelerinin kurulması konusunda talimat verdi ancak okulların birçoğu, pandeminin getirdiği ekstra masrafı karşılayacak mali kaynaklara sahip değildi. Bu durumda, LuWSI farklı ortaklardan kaynakları bir araya getirerek, düşük-gelirli grupların ihtiyaç duyduğu yardımı sağladı. Bu ortak çalışmaya dayalı platform, diğer paydaşların da COVID-19 ile mücadelede merkezi yönetime yardımcı olabileceğini başarılı bir şekilde kanıtladı. ■

Wilma S. Nchito’ya ulaşmak için <wsnchito@yahoo.com>

> Kuhn felsefesinde İbn Haldun paradigması

Mahmoud Dhaouadi, Tunus Üniversitesi, Tunus ve ISA Sosyoloji Tarihi (RC08), Din Sosyolojisi (RC22) ve Dil ve Toplum (RC25) Araştırma Komiteleri üyesi

Tunus'taki İbn Haldun Heykeli.
Foto: M. Dhifallah/Creative Commons.

Bu makale, İbn Haldun'un *Mukaddime* kitabında yer verdiği Arapça "*Ilmu al umran al bashari*" olarak bilinen, "medeniyet ve toplumsal örgütlenme bilimi" anlamına gelen Yeni Bilim'in keşfine odaklanmaktadır. Burada, modern felsefenin bilime bakışı ile Kuhn'un paradigma kavramından yola çıkarak normal bilim ve devrimci bilim kavramlarını ve İbn Haldun'un (1332-1406) yeni sosyal bilim paradigmasına uzanan süreci irdelleyeceğim.

Mukaddime'nin yazarının bilimsel devrim ruhunu anlayabilmek için modern bilim felsefesi literatürüne bakmak yararlı olacaktır. Kuhn'un kavramlarını, normal bilimden devrimsel bilime kaymayı ve İbn Haldun'un toplumsal düşüncesini değerlendirmek için özetleyeceğim.

> Paradigma Kavramı

Günlük dilde "paradigma", tekrarlanan ya da izlenen tipik bir örneği ya da modeli simgelemektedir. Normal zamanlarda, Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda bahsettiği üzere ilgili bilimsel çevre teorik ve metodolojik olarak izlenecek kurallar, kullanılacak araçlar, incelenen sorunlar ve araştırmaların hangi kriterlere göre değerlendirileceğine dair meseleler konusunda hemfikirlerdir. Bu konsensüse, geçmişteki birtakım bilimsel başarıların *model* ya da *paradigma* olarak bilimsel çevre tarafından kabul edilmesiyle varılır. Aşağıda da açıklanacağı gibi, "paradigma" kavramı bilim felsefesinde devrim yaratmıştır.

> Normal ve bilimsel devrim

Bu kitabında Kuhn, iki tür bilimden bahseder: *normal* bilim ve *devrimci* bilim. Kuhn normal bilimin, bilim insanların kendi alanlarındaki ortak bilgiyi, kavramları, teorileri ve kuralları paylaşmasıyla tanımlar. Bunlardan uzaklaştıklarında, bilimsel alanlardan dışlanırlar. Böylelikle, normal bizim bilimsel çevrenin dünyanın ne olduğunu bildiği varsayımına dayanır. Normal bilim geçmişteki bilimsel başarıları gelecekteki pratikler için meşru bir dayanak olarak görür. Bu nedenle, normal bilim genellikle köklü yenilikleri, temel bağlılıklarının dışına çıktığı için reddeder. Dolayısıyla, Kuhn normal bilimin ilerlemesinin, bilimsel başarıların *kümülatif* sürecine ilişkin olduğunu belirtir.

Öte yandan, Kuhn bilimsel devrimin *kümülatif olmayan* gelişmelerden meydana geldiğini, bu yolla da yeni gelişmelerin eski paradigmanın tamamının ya da bir kısmının yerine geçtiğini öne sürer. Kuhn'a göre, *paradigma değişimi*yle sonuçlanan bilimsel devrim siyasi devrimle benzerlik gösterir.

rir. Siyasi devrim, toplumdaki bireylerin var olan kurumların içinde bulundukları çevrenin sorunlarını çözmede yetersiz olduğunu ve şunları yarattığının üzerinde durur: *anomali* ve *kriz*. Kriz içindeki bir paradigmadan normal bilimin yeni geleneğini oluşturan bir paradigmaya geçiş, kümülatif bir süreç değildir.

> Müslüman-Arap tarihyazımı krizi

Kuhn'un bakış açısı İbn Haldun'un bilimsel çalışmaları-na uygulanabilir. Haldun'un bilimsel yolculuğunun ilk adımını Müslüman tarihçilere yönelik *katı eleştirel tutumu* oluşturur. Müslüman tarihyazımının *bütünüyle bir krizde* olduğunu gösterir. Aşağıda da ele alınacağı gibi, tarihçiler arasında bilimsel güvenilirliğin olmadığına dair görüşlerini yüksek sesle dile getirir. Tarih disiplini ya da İbn Haldun'un tabiriyle, "*Tarih Sanatı*" Müslüman dünyasında ne erken dönemde ne de yaşadığı zamanında iyi bir konuma sahipti. Kuhn'un kavramlarıyla ele alırsak, Müslüman tarihyazımı bir kriz içindeydi ve Müslüman tarihçilerin kümülatif fikir mirasından ayrılarak, yeni bir *devrimci paradigmaya* ihtiyaç duymaktaydı. *Mukaddime*'nin yazarı, farklı dönemlerde yaşayan Müslüman tarihçileri eleştirmişti. Başlı başına bu alıntı, Haldun'un Müslüman tarihyazımının durumu hakkındaki görüşlerini özetler niteliktedir:

"Önemli Müslüman tarihçiler tarihsel olaylar hakkında kapsamlı araştırmalar yapmışlar ve bunları kitap haline getirmişlerdir. Ancak, hiçbir şekilde tarihle haşır neşir olmayan kişilerin, önceden düşündükleri ya da uydurdukları ve tamamen yanlış olan mesnetsiz dedikodular ve yine kendi uydurdukları ve süsledikleri hiçbir güvenilirliği olmayan raporları da bu kitaplarda yer almaya başladı. Yeni tarihçiler de bu tarihçilerle aynı yolu izlediler ve bu bilgileri duydukları

gibi kendi eserlerine naklettiler. Olayların ve şartların nedenlerini *araştırmadılar*, bu mantıksız hikayeleri reddedip, bertaraf etmediler. *Gerçeğe ulaşmak için çok az çaba sarf edildi*. [...] *Kör güven*, insanların miras aldığı bir gelenek olmuştur."¹

> İbn Haldun'un devrimci Yeni Bilimi

İbn Haldun'un Yeni Bilim keşfi, Kuhn'un devrimci bilim paradigmasıyla örtüşmektedir. İbn Haldun, bilimin *kümülatif bir sürecin sonunda* olmadığını savunur. Dolayısıyla, Kuhn'un tabiriyle, bu gerçekten de devrimci bilimdir. *Mukaddime*'nin yazarı, *hiç kimsenin* bu yeni bilim hakkında yazmadığını belirtir: "Gerçekte, bu konu hakkında herhangi bir tartışmayla karşılaşmadım" der. İbn Haldun, Aristoteles'in *Politika*, Mobethan² ve Müslüman düşünürlerin kitaplarından bahseder. Bu yeni biliminin, sözü geçen kitaplardaki düşüncelerden esinlenmediğinin altını çizer: "Bu düşüncelere Aristoteles ya da Mobethan'ın öğretileriyle değil, Allah'ın yardımıyla ulaştık" der. İbn Haldun yeni biliminin birkaç özelliğini vurgular: "[Bu konu] bir bakıma *bağımsız bir bilimdir*. [Bu bilimin] kendine has bir konusu vardır- bu da, medeniyet ve toplumsal örgütlenmedir. Bu konuya dair tartışmalar yeni, olağandışı ve hayli faydalıdır." Ancak, İbn Haldun kavramsallaştırdığı yeni sosyal bilimini tevazuyla ele alır: "Eğer, [...] birkaç nokta eksik kalmışsa ya da [bu bilime] dair sorunlar başka bir şeyle karıştırılırsa, bunu düzeltme işi izanlı eleştirmenlerine aittir." ■

Mahmoud Dhaouadi'ye ulaşmak için <m.thawad43@gmail.com>

1. Khaldun I. (1980 İngilizce basım, çeviri. F. Rosenthal) *The Muqaddimah*, vol. I :6-7.
2. Mobethan kelimesi Aristoteles'in *Politika*'sına benzer bir Hint eserin adıdır.

> Brezilya'da Toplumsal Tahayyül ve Hukuk Sosyolojisi

Francisco Bedê, IESP-UERJ, Brezilya ve **Gabriel S. Cerqueira**, Fluminense Federal Üniversitesi, Brezilya

Alfredo Ceschiatti'nin "A Justiça," heykeli. Bu heykel Brezilya Federal Yüksek Mahkemesi'nin avlusunda bulunmaktadır.
Credit: Ricardo/Creative Commons.

Tahayyül kavramı, günümüz Brezilya'sında hukukun nasıl işlediğini anlamamız yolunda giderek önemli hale geliyor. Bu kavram, Brezilya hukukundaki sosyal sistem ile sosyal dinamiklerin ve ulusal politikaların (hukuk sosyolojisinin nesnesi) diğer boyutları arasındaki ilişkinin modern yaşamı belirleyen şu değerleri ve ihtiyaçları nasıl etkilediğini incelemek için önemlidir: (1) oligarşik yasalar yerine temsilciler yoluyla yurttaşların etkin katılımını önceleyen demokratik siyasi yaşam; (2) ekonomik anlamda özerk ve verimli ulusal kalkınma; (3) devletin, yurttaşların temel haklarına riayet ede-

rek etkili bir biçimde işlev göstermesine olanak tanıyacak bireysel özgürlükler temelinde yapılanan toplumsal yaşam.

Burada tahayyül, öznenin temsiliyetini ve pratiklerini içeren ve bunların Cornelius Castoriadis'in "toplumsal tahayyül" tanımında belirttiği gibi, kolektif dinamikler ve kurumların işleyişi için ortak bir referans noktası oluşturduğunu savunmaktadır. Bu anlamda, tahayyül kavramı ideolojinin yalnızca "yanlış bilinç" (gerçeğin yanlış temsili) olarak anlaşılmadığı ideoloji kavramıyla yakınlık göstermektedir. Ayrıca bu kavramı, dünya görüşlerinin her daim mantıklı (salt rasyonaliteye indirgenmeyen) olmayan boyutlarla da derinden ilişkili olduğunu göstermek için kullanıyoruz. Bu anlamda toplumsal tahayyül büyük ölçüde zımni duygular ve anlamların arasında etkinlik göstermektedir.

> Modern hukukun soyut niteliği

Modern hukukun soyut niteliği, hukuk sosyolojisinin tahayyül kavramını neden kullanması gerektiğinin en büyük delilidir. Modern hukuk yurttaşlık kurumuna bağlı olup, her bireyin eşit ve özgür, özerk bir özne ve temel haklara sahip olduğunu belirtmektedir. Haklar konusunda hayli soyut bir yaklaşımı vardır: yurttaşlığı, söz konusu bireyin özgür ve diğer yurttaşlarla aynı vazgeçilemez haklara sahip olmasıyla belirler. Soyut eşitlik kavramının ötesinde, gerçekliğin ve bireylerin somut yaşamının boyutlarından hukuk nezdinde, özel hayatın bir parçası olarak feragat edilmiştir. Böylelikle, bir şeyin modern hukukun ve yasal düzenin bir parçası olması için o şeyin soyut olarak (bu yolla belli başlı haklar ve sözde azınlık hakları da yurttaşların temel özgürlükleri ve eşitliğinin bir ifadesi olarak ele alınmasını gerekli kılar) tanımlanması gerekmektedir.

Her ne kadar bu soyut ve "evrensel" yasal çerçevenin normatif temelleri her türlü keyfi ve tikelci uygulamayı (çünkü modern hukuk, hukukçuların ve avukatların iradesi ve yorumuna kapalıdır) reddetse de, aynı yasal çerçeve soyut kanunların, somut meseleler hakkında somut kararlar almasını hükmeder. Dolayısıyla, buradaki belirleyici nokta hukukun siyasete ya da belli aktörlerin çıkarlarına hizmet etmesi (ki böyle durumlar mevcuttur) değildir ancak soyut hukuktan somut kararlara giden yolda tahayyül, soyut kanunların yapamadığını yaparak, bu sürece dair bir yol haritası sunar.

> Hukuku toplumsal tahayyüle demirlemek

Öte yandan, (soyut) yurttaş kavramının modern hukukun yasal paradigmasında yer alması yurttaş olmayanların mekan üretimine neden olmuştur. Çelişkili bir biçimde, mutlak kiyetçilikten halk egemenliğine geçişte her ne kadar mutlak otoritenin siyasi mahiyeti “yurttaşlara” yeniden dağıtılrsa da, bu durum toplumun bir bölümünü siyasi otoriteden korumuştur. Bu boşluk, müspet yasal düzenle desteklenmediği takdirde, günlük yaşamda da kendisine yer bulacaktır. Söz konusu ikilemin sorumluluğu çoğu zaman hukukçulara yüklenmektedir.

Walter Benjamin, bu durumun ilk farkına varanlardandı ve hukuk ile tahayyül arasındaki karşılıklı bağa (kendini çeşitli şekillerde gösteren) yorum getirdi. Bu yoruma göre, hukuk toplumsal dışsallığı (soyut hukukun alanı) ve hukukun temelinde yatan keyfiyetin irrasyonel şiddeti arasında parçalanmıştır. Hukuk, aynı anda (ve senkronize bir biçimde) hem “mantıksal” bir muhteviyatın hem de keyfi “irrasyonel” kararların ifadesidir. Hukukun belirleyici anlatısı her daim *sonrasal* olarak inşa edilse de, bu ayrım hukukçu Pierre Legendre’in “dogmatik düzen” olarak tanımladığı, hukukun dogmatik olarak geriye dönük yorumlanmasında gizlidir.

Bu yolla, hukuk sosyolojisine araştırma alanı açılır ve içselleştirilmiş toplumsal tahayyülün modernitenin bu yasal düzen ayırımına- tahayyülün demirlenmesi olarak adlandı-

rabileceğimiz- açıklama getirmesi (dünya görüşü) beklenebilir. Bu izlek, verilen hukuk eğitiminde ve hukukun işleyişini sağlayan toplumsal ilişkilerde yeniden üretilen ve hukuk sisteminin iç düzenini oluşturan ulusal tarihsel oluşumlardaki öznenliğin biçimlerine ışık tutabilir.

Brezilya hukukunda, halk ve egemen sınıfların yasalar (yasadışılıklar) karşısında hiçbir kısıtlama olmaksızın, farklı muamelelere maruz kalması tesadüf değildir. Hayali düzen, temelde çelişkiler barındıran ihtilafı ve parçalı bir hukukun (modern soyut hukuk ve onun keyfi ve vahşi superegocu alt katmanı) yerini alarak, bu tutumu devam ettirmekte ve ona meşruiyet kazandırmaktadır. Bir kişinin suç çeteleriyle olan bağını “ırksal” bir gerekçeye kim dayandırabilir ve buna meşruiyet kazandırabilir? Brezilya’nın yoksul mahallelerinde siyahi ve yoksul gruplara yönelik yasadışı polis eylemlerini yasal söylemin satır aralarında dahi olsa ne meşru kılabilir? Ya da her gün gazetelerde yer alan sözde ahlakçı kararcılığı? Brezilya hukukunun karmaşık yapısını ve çelişkilerini anlamak için disiplinlerarası teorik-metodolojik bir etkileşim gereklidir. Tahayyülün hukuk alanındaki merkezi konumunu anlamak için yalnızca geleneksel hukuk sosyolojisinin öğretilerini değil aynı zamanda felsefe, psikanaliz ve tarihten de yararlanmak elzemdir. ■

Francisco Bedê’ye ulaşmak için <franciscojuliaomb@gmail.com>

Gabriel S. Cerqueira’ya ulaşmak için <gabrielscerqueira@gmail.com>